

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

СТОРЧАК СВЯТОСЛАВ ГРИГОРОВИЧ

УДК 332.14:005.934]:330.341.2(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН**

Спеціальність 051 «Економіка»

05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

/С.Г. Сторчак/

Науковий керівник
Козловський Сергій Володимирович
доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Вінниця – 2026

АНОТАЦІЯ

Сторчак С. Г. Детермінанти економічної безпеки України в умовах інституціональних змін. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка» – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2026.

У дисертації розроблено теоретико-методологічні основи забезпечення економічної безпеки в умовах інституціональних змін, визначено детерменанти економічної безпеки та побудована модель підтримки прийняття рішень в умовах цифровізації.

У першому розділі «Трансформація теорії та методології економічної безпеки держави на сучасному етапі розвитку» встановлено, що під «економічною безпекою» слід розуміти такий стан соціально-економічної системи держави, який дозволяє гарантовано забезпечити захист національно-державницьких інтересів перед внутрішніми і зовнішніми загрозами втрати стійкості розвитку. Доведено, що до детермінантів економічної безпеки в сучасних умовах інституційних перетворень слід віднести процеси глобалізації, що відбуваються у світовому просторі, які у свою чергу входять у суперечність із іманентною потребою збереження відносної національної автономності та конкурентоспроможності для вирішення найзагальнішого завдання забезпечення стійкості розвитку держави. На основі даного висновку розроблена типологія розвитку сучасних економічних систем на прикладі економічних систем України, США та Китаю.

Проведений комплексний аналіз дозволив визначити внутрішні чинників, які негативно впливають на соціально-економічний розвиток сучасного суспільства та її економічну безпеку, це: війна в Україні; нестабільність відносин власності; кримінальні процеси в економіці; відсутність достатнього про шарку професійних менеджерів вищого рівня та конкурентного середовища серед кваліфікованого управлінського персоналу; зацікавленість численних

представників органів державної влади, що мають відношення до дозвільної практики та розподілу ресурсів, у нелегальній підприємницькій діяльності; багатство національних природних ресурсів, що сприяють сировинній спрямованості розвитку вітчизняного виробництва; зростання нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів; недосконалість ринкового законодавства. Скорочення населення України стає вирішальним фактором у забезпеченні економічної безпеки держави, соціально-економічна система України на даний час дедалі більше набуває форм моделі з крипто-колоніальною економікою. До зовнішніх чинників, що негативно впливають на стан економічної безпеки України, можна виділити: втрату територій з 2014 року, проведення АТО, повномасштабна війна з 24.02.2022 року; високий рівень зовнішнього боргу; придбання іноземними фірмами контрольних пакетів акцій українських підприємств з метою витіснення вітчизняної продукції з міжнародних ринків; втрата Україною традиційних ринків збуту внаслідок цілеспрямованої політики протекціонізму країн, що межують з Україною; залежність України від імпорту багатьох видів продукції; незаконне вивезення капіталу в зарубіжні країни; своєрідний «витік умів».

Доведено, що детермінантами та загрозами економічній безпеці є: надмірний монополізм, присутній на низці внутрішніх ринків, що є перешкодою для “інноваційного прориву” багатьох українських організацій; недостатня розвиненість інститутів підтримки та впровадження нововведень; слабкий правовий захист інтересів бізнесу, зокрема, захист контрактів, прав на інтелектуальну власність, а також високі ризики кооперації; війна. Умовами необхідними для забезпечення безпеки в цілому та економічної безпеки, зокрема є: фізико-географічні; демографічні; економічні. У теорії довгострокового техніко-економічного розвитку, загальної теорії управління, теорії сталого розвитку є управлінська та інституційна компонента, що характеризують причинно-наслідкові зв'язки взаємозумовленості розвитку та управління від необхідності забезпечення економічної безпеки держави, суспільства та бізнесу.

У другому розділі «Структурно-динамічна характеристика стану економічної безпеки «України» доведено, що у перші роки незалежності Україна мала великий потенціал для розвитку завдяки природним ресурсам та інфраструктурі, проте економічний спад став одним із найглибших серед пострадянських країн, а війна з 2022 року ще більш негативно вплинула на економічний, соціальний та фінансовий стан держави. Російське вторгнення в Україну у 2022 році має риси експансії, спрямованої на захоплення територій, контроль над економічними ресурсами та політичний вплив. Цей акт значно послабив економічну стійкість країни, зокрема через руйнування інфраструктури, зниження ВВП та втрату можливостей для міжнародної торгівлі, що є суттєвим викликом для економічної безпеки України. Через військові дії значна частина населення залишає країну, що призводить до скорочення трудових ресурсів і зменшення народжуваності. Високий рівень смертності та відтік робочої сили загрожують подальшому економічному розвитку України.

Встановлено, що інформаційна економіка стає ключовим фактором економічної безпеки держави, завдяки збільшенню ролі інформаційно-комунікаційних технологій у соціально-економічному розвитку. Перехід до інформаційної економіки супроводжується зростанням частки інформаційного сектору у ВВП, автоматизацією економічних процесів і створенням нових технологічних галузей. Доведено, що основними цілями економічної безпеки в інформаційній сфері є: захист економічних інтересів держави; забезпечення органів влади та управління, підприємств та громадян достовірною, повною та своєчасною інформацією; реалізація прав громадян, організацій та держави на отримання, розповсюдження та використання інформації. Специфіка впливу інформаційних загроз на економічну безпеку має різні прояви на трьох різних рівнях: державному, корпоративному та особистісному. На державному рівні найбільшу загрозу економічній безпеці в інформаційній сфері представляє кібершпигунство і маніпулювання унікальною розвідувальною інформацією, ведення інформаційних воєн, інформаційне домінування розвинених країн, інформаційна нерівність усередині країни. На корпоративному рівні – навмисні

та ненавмисні пошкодження інформаційних систем та інфраструктури, зовнішній та внутрішній кібершпигунство, безконтрольний доступ співробітників до мережі Інтернет, неграмотність та недбалість персоналу. На особистісному рівні загрозу економічній безпеці становить крадіжка персональних даних, кібершпигунство з використанням банківських карток, кібершахрайство в мережі Інтернет, SMS-шахрайство, атаки на системи, що масово використовуються у повсякденному житті, інтернет-залежність.

У третьому розділі «Детермінанти інституційного забезпечення економічної безпеки України» запропоновано тлумачення категорії економічна безпека. Економічна безпека держави – це здатність держави після будь-якого впливу (внутрішнього або зовнішнього) швидко повертатися у стан не гірший попереднього, зберігати свій стан як завгодно довго, а також поліпшувати та утримувати свій стан за умов будь-якого позитивного впливу на його детермінанти (продовольчі, соціальні, виробничі, технологічні інформаційні, енергетичні, фінансові, адміністративні, природноресурсні, міжнародні, інтелектуальні, екологічні та складові охорони здоров'я та військово-оборонного сектору).

Розроблена модель оцінки та моніторингу економічної безпеки України, заснована на принципах нечіткої логіки та когнітивного підходу, є ефективним інструментом для аналізу складних економічних систем. Вона поєднує кількісні показники та експертні оцінки, забезпечуючи обробку слабо структурованих даних, включаючи змінні з нечіткими зв'язками між входом і виходом. Станом на 27.12.2024 року у математичному пакеті Matlab 6.1 виконано експеримент із застосуванням запропонованої методики, результати якої свідчать, що поточний стан економічної безпеки України до 2030 року оцінюється на низькому рівні (клас D).

Встановлено, що механізм забезпечення економічної безпеки визначається сукупністю елементів, встановлених законодавчими актами та економічними факторами (детермінантами), що дозволяє визначити загрози та об'єкти, які їм піддаються, а також сформувати систему засобів і способів захисту від цих загроз, а забезпечення економічної безпеки в інформаційній

сфері є ще більшою суспільно-соціальною, правовою, економічною та науковою проблемою, яка може бути вирішена засобами ефективної державної політики. Державна політика забезпечення інформаційної безпеки визначає діяльність державних органів у сфері забезпечення інформаційної безпеки, включаючи гарантування прав усіх суб'єктів на інформацію, встановлення обов'язків та закріплення відповідальності державних органів за інформаційну безпеку всієї країни. Досягнення економічної безпеки держави передбачає наявність ефективного інституційного механізму забезпечення економічної безпеки. Інституційний механізм забезпечення економічної безпеки включає законодавчу основу економічної безпеки та інституційні структури, які її забезпечують.

Доведено, що інформаційна (цифрова) економіка породжує нові загрози для економічної безпеки держави, корпорацій і окремої особи та висуває нові вимоги до способів її забезпечення, зокрема до інституційного механізму. Запропонована система заходів щодо вдосконалення інституційного механізму та формування нової архітектури економічної безпеки в умовах цифрової економіки, яка може бути реалізована у розробленій моделі цифрової адаптивної системи підтримки прийняття рішень щодо забезпечення економічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, розвиток, сталий розвиток, детермінанти, міжнародні загрози, протекціонізм, управління, національні інтереси, державна політика, цифрова економіка, інноваційний розвиток, інституціональні зміни, трансформація, модель.

ABSTRACT

Storchak S. G. Determinants of Ukraine's economic security in conditions of institutional changes. – Qualification scientific work with the manuscript copyright.

The dissertation for gaining a scientific degree of the Doctor of Philosophy in Economics in the specialty 051 – Economics (05 Social and Behavioral Sciences) – Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2026.

In the dissertation, the theoretical and methodological foundations for ensuring economic security under conditions of institutional changes were developed, determinants of economic security were identified, and a decision-support model in the context of digitalization was constructed.

In the first chapter, «Transformation of the Theory and Methodology of State Economic Security in the Modern Stage of Development» it was established that "economic security" refers to the state of a nation's socio-economic system that guarantees the protection of national-state interests against internal and external threats to development sustainability. It was proven that the determinants of economic security in the modern conditions of institutional transformations include globalization processes occurring worldwide. These processes conflict with the inherent need to preserve relative national autonomy and competitiveness to ensure the overall goal of state development sustainability. Based on this conclusion, a typology of modern economic systems' development was developed, illustrated by examples from Ukraine, the USA, and China.

A comprehensive analysis identified internal factors negatively impacting the socio-economic development of modern society and its economic security, including: the war in Ukraine, instability in property relations, criminal processes in the economy, insufficient availability of professional top-level managers and a competitive environment among qualified management personnel, corruption within government bodies involved in resource distribution, the abundance of national natural resources, fostering a raw material-oriented economic development, increasing regional socio-economic disparities, and imperfections in market legislation.

The population decline in Ukraine is becoming a decisive factor in ensuring economic security, with Ukraine's socio-economic system increasingly resembling a model of a crypto-colonial economy. External factors negatively affecting Ukraine's economic security include territorial losses since 2014, the ongoing anti-terrorist operation (ATO), and the full-scale war starting on February 24, 2022. Other challenges include high external debt, acquisition of controlling stakes in Ukrainian enterprises by foreign firms, loss of traditional markets due to

protectionist policies of neighboring countries, dependence on imports of various goods, illegal capital outflows, and brain drain.

It was demonstrated that determinants and threats to economic security include: excessive monopolization in several domestic markets, hindering innovative breakthroughs, insufficient development of institutions supporting innovation, weak legal protection for business interests, including contract enforcement and intellectual property rights, and risks associated with war.

The necessary conditions for overall and economic security are physical-geographical, demographic, and economic factors. In the theories of long-term technoeconomic development, general management, and sustainable development, managerial and institutional components characterize the causal relationships between development and management in ensuring the economic security of the state, society, and business.

In the second chapter, «Structural-Dynamic Characteristics of the State of Ukraine's Economic Security» it was shown that in the early years of independence, Ukraine had significant development potential due to its natural resources and infrastructure. However, the economic decline became one of the most severe among post-Soviet countries, further exacerbated by the war since 2022. The Russian invasion in 2022, marked by territorial expansion, resource control, and political influence, severely undermined the country's economic resilience through infrastructure destruction, GDP decline, and loss of international trade opportunities. Military actions led to significant population outflows, reducing labor resources and birth rates. High mortality rates and workforce losses pose long-term threats to Ukraine's economic development.

It was established that the information economy is becoming a critical factor in the country's economic security due to the growing role of information and communication technologies in socio-economic development. The transition to an information economy entails an increasing share of the information sector in GDP, automation of economic processes, and the emergence of new technological industries. The primary goals of economic security in the information sphere include: protecting

the state's economic interests, ensuring accurate, comprehensive, and timely information for government bodies, enterprises, and citizens, and realizing the rights of citizens, organizations, and the state to access, disseminate, and use information.

The specific impacts of information threats on economic security manifest at three levels: 1) State level: Cyber espionage, manipulation of intelligence data, information wars, dominance of developed countries, and internal information inequality. 2) Corporate level: Damage to information systems, cyber espionage, uncontrolled internet access by employees, and negligence. 3) Individual level: Theft of personal data, financial fraud, and internet-related dependency.

In the third chapter, «Determinants of Institutional Support for Ukraine's Economic Security» a definition of economic security is proposed: economic security refers to a state's ability to recover from internal or external impacts, maintain its status for as long as desired, and enhance its condition in response to positive influences on its determinants (e.g., food, social, technological, information, energy, financial, administrative, and natural resources, among others).

A model for assessing and monitoring Ukraine's economic security, based on fuzzy logic and cognitive approaches, was developed. It integrates quantitative indicators and expert evaluations, enabling the processing of poorly structured data. According to experimental results conducted in MATLAB 6.1 as of December 27, 2024, Ukraine's economic security status by 2030 is projected at a low level (Class D).

It was shown that the mechanism for ensuring economic security involves legislative acts and economic determinants identifying threats, vulnerable objects, and forming protective measures. Ensuring economic security in the information sphere is a complex socio-economic, legal, and scientific challenge that requires effective state policies. The state policy of information security encompasses guaranteeing the rights of all entities to information, defining responsibilities, and establishing accountability for national information security. Achieving economic security requires an effective institutional mechanism, which includes legal frameworks and supporting institutional structures.

It was demonstrated that the digital economy introduces new threats to economic security and imposes new requirements for its institutional mechanisms. A system of measures was proposed to improve institutional mechanisms and design a new architecture of economic security for the digital economy, implemented through a digital adaptive decision-support system for economic security.

Keywords: economic security, development, sustainable development, determinants, international threats, protectionism, management, national interests, public policy, digital economy, innovative development, institutional changes, transformation, model.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, журналів категорії «А» та видань інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу:

1. Баранов А. В., Сторчак С. Г. Продовольча безпека як фактор економічної безпеки економіки України в умовах війни. *Агросвіт*. 2023. № 13. С. 75-82. URL: <http://dx.doi.org/10.32702/2306-6792.2023.13.75> (журнал категорії «Б»). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні чинників продовольчої та економічної безпеки та розробці заходів з їх підтримки.*
2. Лавров Р. В., Сторчак С. Г., Безп'ятко О. А. Концепційні підходи до формування моделі економічної безпеки держави в умовах диджиталізації. *Агросвіт*. 2024. № 8. С. 49-57. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.8.49> (журнал категорії «Б»). *Особистий внесок здобувача полягає у розробці класифікації складових економічної безпеки держави та рекомендацій щодо формування системи економічної безпеки держави в умовах диджиталізації.*
3. Сторчак С. Г. Фактори, принципи та загрози економічній безпеці: підходи до їх виявлення в управлінні державою. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 18. С. 112-119. URL: <http://dx.doi.org/10.32702/2306-6814.2024.18.112> (журнал категорії «Б»).
4. Kozlovskyi, S., Zayukov, I., Kozlovskyi, V., Tregubov, O., Storchak, S., Mishchenko, V., Lavrov, R. (2025). Relationship Between Organic Farmland Expansion and Greenhouse Gas Emissions in Europe: Implications for the Implementation of the Sustainable Development Goals. *Problemy Ekorozwoju*, Vol. 20(1), pp. 159-173. <https://doi.org/10.35784/preko.6337> (журнал категорії «А»). *Особистий внесок здобувача полягає у розрахунку впливу екології на стан розвитку аграрного виробництва в аспекті забезпечення економічної безпеки ЄС.*
5. Сторчак С. Г. Вплив розвитку цифрової економіки на економічну безпеку держави. *Економіка та суспільство*. 2025. № 71. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-71>

6. Козловський С. В., Сторчак С. Г. Інституційне забезпечення економічної безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2025. № 10. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.10.32> (журнал категорії «Б»). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні напрямів інституційного забезпечення економічної безпеки на різних рівнях та встановленні взаємозв'язку понять у сфері забезпечення економічної безпеки.*

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Сторчак С. Г. Основні загрози економічній безпеці України // *Сучасні тенденції розвитку фінансових та інноваційно-інвестиційних процесів в Україні*. Вінниця, ВНТУ, 1-2 березня 2024 р. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/fiip/fiip2024/paper/view/20186/0>
2. Сторчак С. Г. Економічна безпека держави в умовах диджиталізації // *Global science: prospects and innovations. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference*. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2024. Pp. 461-466. URL: <https://sci-conf.com.ua/ix-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-global-science-prospects-and-innovations-25-27-04-2024-liverpul-velikobritaniya-arhiv/>
3. Сторчак С. Г. Визначальні фактори та загрози економічній безпеці України // *Актуальні питання науки, освіти і суспільства в умовах сучасних викликів: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції*. Рівне, ЦФЕНД, 21 лютого 2025 р. у 2 ч. Ч. 1. С. 10-12. URL: <https://www.economics.in.ua/2025/02/21-1.html>
4. Сторчак С. Г. Причини кризового стану української соціально-економічної системи // *Сталий економічний розвиток, ефективне управління та фінансово-правові механізми в умовах глобальних трансформацій: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції*. Ізмаїл: ЦФЕНД, 2025. 79 с., С. 27-28.
URL: <https://www.economics.in.ua/2025/02/28.html>
5. Сторчак С. Г. Структура моделі оцінки та моніторингу економічної безпеки держави на основі базисних детермінант // *Наука, освіта і суспільство в умовах змін: виклики та інновації: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції*. Кременчук: ЦФЕНД, 2025. 256 с., С. 133-136. URL: <https://www.economics.in.ua/2025/10/10.html>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1 ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ	29
1.1. Когнітивний аналіз еволюції теоретичних засад економічної безпеки держави	29
1.2. Фактори, принципи та загрози економічній безпеці: підходи до їх виявлення в управлінні державою	48
1.3. Методологічний базис забезпечення економічної безпеки держави.....	62
Висновки до першого розділу.....	81
РОЗДІЛ 2 СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	86
2.1. Аналіз та оцінка економічного розвитку та детермінант економічної безпеки України в історичній ретроспективі	86
2.2. Визначальні фактори та загрози економічній безпеці України	102
2.3. Вплив розвитку цифрової економіки на економічну безпеку держави.....	121
Висновки до другого розділу	138
РОЗДІЛ 3 ДЕТЕРМІНАНТИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	143
3.1. Формування базисних положень та критеріїв системи забезпечення економічної безпеки держави	143
3.2. Концептуальна модель оцінки та моніторингу економічної безпеки держави на основі базисних детермінант.....	159
3.3. Державна політика забезпечення економічної безпеки в умовах цифрової економіки та інституціональних змін	171
Висновки до третього розділу.....	187
ВИСНОВКИ.....	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	199
ДОДАТКИ.....	221

Додаток А Категоріальний зміст поняття «економічна безпека»	222
Додаток Б Типи моделей розвитку економічних систем з позиції забезпечення економічної безпеки	225
Додаток В Механізм забезпечення безпеки держави, суспільства та особистості.....	228
Додаток Д Методологія інституційного забезпечення економічної безпеки.....	229
Додаток Е Демографічний стан України	230
Додаток Ж Регіональний економічний розвиток України.....	236
Додаток К Вплив інформаційних революцій на економічну безпеку та розвиток суспільства	239
Додаток Л Вплив інформаційних загроз на економічну безпеку	240
Додаток М Основні положення теорії нечіткої логіки.....	241
Додаток Н Економіко-математичне моделювання рівня економічної безпеки України на основі теорії нечіткої логіки	243
Додаток П Список опублікованих праць за темою дисертації.....	248
Додаток Р Довідки про впровадження результатів дисертації.....	250

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АТО	Антитерористична операція
ВВП	Валовий внутрішній продукт
ВПК	Військово-промисловий комплекс
ВПО	Внутрішньо переміщені особи
ВРП	Валовий регіональний продукт
ВРУ	Верховна Рада України
ГЕС	Гідроелектростанція
ЕБД	Економічна безпека держави
ЄС	Європейський Союз
ЗМІ	Засоби масової інформації
ЗТУ	Загальна теорія управління
ІКТ	Інформаційно-комунікаційні технології
МБРР	Міжнародний банк реконструкції та розвитку
МВФ	Міжнародний валютний фонд
НБУ	Національний банк України
НТП	Науково-технічний прогрес
ОБСЄ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПЕК	Паливно-енергетичний комплекс
ПКС	Паритет купівельної спроможності
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	Сполучені Штати Америки
ТДТЕР	Теорія довгострокового техніко-економічного розвитку
ТСР	Теорія сталого розвитку
ТНК	Транснаціональні корпорації
DESI	Індекс цифрової економіки та суспільства
CES	Committee on Economic Security USA
OSCE	Organization for Security and Cooperation in Europe

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема забезпечення економічної безпеки держави залишається однією з найбільш важливих протягом уже кількох століть, проте, якщо раніше найбільш уразливими перед загрозою втрати економічної незалежності, економічної безпеки вважалися найменш розвинені в економічному плані, в тому числі, технологічно відсталі країни, то сьогодні, в епоху глобалізації, як свідчать кризові явища, що торкнулися 2008, 2019 років і пізніше більшості економік світу, навіть такі економічно розвинені держави, як Греція, Ірландія, Італія, Іспанія та ряд інших, що входять до Євросоюзу, не гарантовані від втрати економічної безпеки і потрапляння в залежність від міжнародних організацій та країн партнерів.

Для України питання забезпечення економічної безпеки стали максимально актуальними з 2014 року початку АТО та тимчасової втрати Криму, а з 2022 року – початку повномасштабної війни в Україні, питання економічної безпеки стало вже питанням існування держави. Зміна геополітичних, економічних стратегій і вплив війни внесло істотні зміни у економічний уклад держави, який виявлявся як у проблемах виробництва, логістики, цінової політики, безпеки підприємницької діяльності, фінансових обмежень, екологічних проблем тощо.

Досягнення економічної безпеки є однією із життєво важливих проблем розвитку будь-якої держави. Всі сфери життєдіяльності людини містять ризики та небезпеки, які необхідно враховувати при визначенні та здійсненні цілей, що висувуються суспільством. Економічна безпека країни має першорядне значення для її розвитку, оскільки вона дає орієнтири до ухвалення вірних соціально-економічних рішень.

В умовах війни в Україні та трансформації соціально-економічної системи проблеми економічної безпеки значно загострюються. Сучасні загрози безпеці значно перевершують загрози часів холодної війни та часів

становлення незалежної України з 1991 року. Світ динамічно змінюється і загрози змінюються з калейдоскопічною швидкістю. У результаті пріоритети безпеки, визначені на конкретному етапі економічного розвитку, не є постійними і зазнають значних змін в умовах конкретних ситуацій. Система потенційних та реальних загроз також не може бути постійною: вони з'являються та зникають, нарастають та зменшуються, при цьому змінюється їхнє місце та значення впливу на економічну безпеку. Економічна, соціальна та політична ситуації в Україні та світі кардинально змінюється, багато загроз втрачають свою значущість і гостроту, водночас з'являються нові виклики та загрози економічній безпеці.

Економічна безпека у сучасних умовах набуває особливого значення у зв'язку з високими темпами науково-технічного прогресу (НТП), появою нових небезпек та загроз: глобалізації ринків, виснаженням традиційних джерел мінерально-сировинних та енергетичних ресурсів, наростанням проблеми виживання земної цивілізації, а також необхідністю активної протидії міжнародному тероризму та посягань на території суверенних держав. Поряд із зовнішніми спільними для всього світового співтовариства загрозами для українського суспільства характерні численні внутрішньоекономічні проблеми, пов'язані з труднощами викликаних постійними змінами у інституційному середовищі та війною.

У ХХІ столітті основний вектор розвитку світової цивілізації лежить в інформаційній сфері. Справжній етап розвитку суспільства характеризується зростаючою роллю інформаційної сфери, що представляє сукупність інформації, інформаційної інфраструктури, суб'єктів, які здійснюють збір, обробку, поширення та використання інформації, а також системи регулювання виникаючих при цьому економічних відносин. У всіх варіантах технологічного та економічного прогресу сучасного суспільства йдеться про розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій як найрозвиненішого технологічного пакету, що претендує на керуючу функцію у всіх сценаріях розвитку.

Однак основні тенденції розвитку інформатизації суспільства та економіки показують, що ці процеси створюють для розвитку держав не лише нові можливості, а й нові проблеми та загрози. Найвища ступінь інформатизації ставить сучасне суспільство і економіку в залежність від ступеня безпеки інформаційних технологій, що ними використовуються (приклад). Сучасна «залежність» економіки від інформаційних технологій може негативно позначитися на економічній безпеці держави, суспільства, підприємства та особистості. Відомо, що інформаційні технології та мережа Інтернет у «неправильних» руках перетворюються на страшну зброю: з їх допомогою можливі цілеспрямовані шкідницькі дії, які здатні паралізувати цілі галузі економіки.

Для зростання ефективності інноваційних та цифрових перетворень у державі необхідний розвиток належної інфраструктури в економічних системах різного рівня та впровадження сучасних методів управління інформаційної та інноваційної діяльності. При цьому інноваційний та інформаційний ресурси у забезпеченні економічної безпеки є найважливішим інструментом для забезпечення економічної безпеки країни в нових геополітичних умовах.

Викладене вище дає можливість зробити висновок, що визначення детермінантів та розробка організаційно-економічного механізму підвищення економічної безпеки на основі інноваційних та цифрових перетворень в економіці є важливим та своєчасним завданням для національної економіки, що визначає актуальність даного дисертаційного дослідження.

Як відомо, проблеми досягнення економічної безпеки держави, регіонів, окремих галузей економіки, а також дослідження питань, пов'язаних з цією проблемою, відображені в наукових працях багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених: Акімов В. А., Андрійчук В. Г., Белов О. Ф., Бінько І. Ф., Бурлака О. М., Варналій З. С., Васильців Т. Г., Власюк О. С., Baldwin D., Верхоглядова Н. І., Геєць В. М., Губський Б. В., Денисов А. І., Дороніна О. А., Єрмошенко М. М., Єпіфанова І. Ю., Жураківський Є. С., Жаворонкова Г. В., Żukrowska K., Камлик М. І., Козловський С. В., Козловський В. О., Książkowski K. M., Кіреєва Є. А., Калетнік Г. М., Лавров Р. В., Лимар В. В.,

Лубенець І. О., Макара О. В., Мішина І. Г., Мунтіян В. І., Пастернак-Таранушенко Г. А., Пухтаєвич Г. О., Prebisch R., Raczkowski K., Скидан О. В., Трач В. О., Циглик І. І., Череп А. В., Шлемко В. Т. та інші.

Проблеми економічної безпеки досліджуються також різними міжнародними організаціями, відомими своїм впливом на економіку держав, що розвиваються, такими як: Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк та його основна установа – Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) та іншими. Незважаючи на актуальність проблеми забезпечення економічної безпеки, широкого кола наукових праць авторів, які висвітлюють комплекси питань розвитку теорії та методології управління економічною безпекою, необхідність подальшого дослідження в цій сфері та розробка нових методичних підходів залишаються значущими для України та суб'єктів господарювання.

Наголошуючи на важливості праць перелічених учених та міжнародних організацій, слід визнати, що в існуючих дослідженнях не до кінця розкриваються можливості інноваційних та цифрових перетворень як інструментів впливу на економічну безпеку держави. Багатогранність та недостатня наукова розробленість проблеми забезпечення економічної безпеки на основі інноваційних та цифрових перетворень економіки визначили необхідність здійснення теоретичних та практичних розробок у цій галузі та зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Донецького національного університету імені Василя Стуса: «Стратегія розвитку складних соціально-економічних систем в новій економіці» (номер державної реєстрації 0122U201632, 2023-2024 р.) – в межах якої автором визначено чинники, що визначають особливості ініціації процесів цифрової трансформації аграрного сектора та обґрунтовано його пріоритетні напрями розвитку.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є поглиблення теоретико-методичних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо визначення детермінантів підвищення економічної безпеки на основі

інноваційних та цифрових перетворень в економіці.

Відповідно до визначеної мети в дисертації були поставлені та вирішені наступні завдання:

- дослідити еволюцію поглядів на природу економічної безпеки, розкрити її сутність та значимість, ідентифікувати детермінанти економічної безпеки держави;
- визначити науково-теоретичні положення забезпечення економічної безпеки, виокремити фактори, принципи та загрози економічній безпеці в системі управління державою;
- розвинути методологічний базис та наукові підходи до оцінювання стану економічної безпеки держави та її суб'єктів, визначенні її детермінант;
- проаналізувати основні детермінанти економічної безпеки України через ретроспективний огляд її економічного розвитку, виявити фактори які формують стан економічної безпеки держави;
- оцінити загрози економічній безпеці України в умовах зовнішньої агресії та соціально-економічної нестабільності для визначення ключових чинників, що впливають на стійкість економіки та можливості її відновлення;
- виявити особливості та визначити вплив розвитку цифрової економіки на економічну безпеку держави, сформулювати цілі економічної безпеки в інформаційній сфері;
- виокреслити базисні положення та критерії системи забезпечення економічної безпеки держави в умовах інституціональних змін, запропонувати сучасне поняття категорії «економічна безпека держави»;
- розробити модель нейронечітку систему оцінки та моніторингу економічної безпеки України яка буде враховувати неповну або суб'єктивну інформацію подану у кількісній або у якісній формі;
- розвинути та вдосконалити методичні підходи до формування інституційного механізму та моделі підтримки прийняття рішень забезпечення економічної безпеки умовах цифрової економіки.

Об'єктом дослідження є система детермінант та загроз для економічної безпеки держави, що виникають в умовах інституціональних змін.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та практичних питань, пов'язаних із забезпеченням економічної безпеки, визначенням детерменантів економічної безпеки, побудовою моделі підтримки прийняття рішень забезпечення економічної безпеки в умовах цифровізації.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод, у рамках якого застосовані й інші прийоми вивчення соціально-економічних явищ, суспільних інститутів та процесів забезпечення економічної безпеки: загальнонауковий, системно-структурний, економіко-математичний, конкретно-історичний. У дослідженні використано теоретичні роботи в галузі інституційної історії та економіки, результати аналізу практичного досвіду забезпечення безпеки держави та суспільних відносин, моделювання процесу інституційного забезпечення економічної безпеки.

Багатогранність теми зумовила необхідність залучення наукових та нормативних джерел не лише на тему інституційного забезпечення економічної безпеки, але також і літератури з загальної теорії державного управління, положень про сутність соціальних механізмів розвитку економіки та суспільства, внутрішнім, глибинним елементом яких є інститути. У дисертації використані також офіційні матеріали представницьких та виконавчих органів влади України, що регламентують діяльність системи забезпечення економічної безпеки держави.

У дисертації використано систему спеціальних та загальнонаукових методів дослідження економічних процесів та явищ, що включає діалектико-логічний, раціоналістичний, історичний, структурний, функціональний, статистико-фактологічний методи, метод моделювання. Велике значення у теоретичному аспекті мали базові концепції економічної безпеки: інституційна та концепція інформаційної економіки. Застосування даних підходів та методів обумовлено поставленими метою та завданнями дисертаційного дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у збільшенні рівня

наукових знань у галузі забезпечення економічної безпеки держави, визначенні детермінатів економічної безпеки на основі сучасних теорії інституціоналізму та цифрових технологій.

Основні наукові результати, що репрезентують новизну здійсненого дослідження, полягають у наступному:

вперше

- розроблено економіко-математичну модель та методичний підхід оцінки та прогнозування стану економічної безпеки України на основі використання теорії нечітких множин, яка дозволяє одночасно оперувати як кількісними так і якісними факторами впливу у вигляді лінгвістичної оцінки. Дана методологія може бути застосована для оцінки інших економічних процесів, які характеризуються нечіткими зв'язками між вхідними та вихідними параметрами, значними труднощами у формалізації факторів впливу та можливістю використовувати лінгвістичні висловлювання експертів для побудови системи тощо. Розроблено модель цифрової адаптивної системи підтримки прийняття рішень щодо забезпечення економічної безпеки України.

удосконалено:

- тлумачення поняття «економічна безпека держави» – це здатність держави після будь-якого впливу (внутрішнього або зовнішнього) швидко повертатися у стан не гірший попереднього, зберігати свій стан як завгодно довго, а також поліпшувати та утримувати свій стан за умов будь-якого позитивного впливу на його детермінанти (продовольчі, соціальні, виробничі, технологічні інформаційні, енергетичні, фінансові, адміністративні, природноресурсні, міжнародні, інтелектуальні, екологічні та складові охорони здоров'я та військово-оборонного сектору). Це дало змогу стверджувати, що економічна безпека держави в умовах інституціональних змін – це створення умов для високопродуктивної діяльності людини в конкурентному середовищі;
- класифікацію ознак та загроз економічній безпеці держави на основі

виокремлення внутрішніх та зовнішніх факторів, які знижують рівень економічної безпеки та впливають на соціально-економічний розвиток сучасного суспільства. Доведено, що об'єктами економічної безпеки є: особистість, суспільство, держава та основні елементи економічної системи, включаючи інституційні відносини у системі державного регулювання економікою. Удосконалено існуючі підходи щодо побудови моделі економічної безпеки, яка логічно взаємопов'язана з моделлю національної безпеки, як її складової. Відповідно цього державна політика в галузі економічної безпеки є частиною загальної державної політики в галузі національної безпеки, а зміст діяльності щодо забезпечення економічної безпеки утотожнюється з урахуванням специфіки економічної безпеки та конкретних зовнішніх та внутрішніх загроз, що впливають на економічну безпеку держави, бізнес-спільноти, суспільства та особистості. Визначено, що соціально-економічна система України на даний час дедалі більше набуває форм моделі з крипто-колоніальною економікою. Встановлено, що концепцію економічної безпеки можна обґрунтувати як мінімум з позиції трьох основних теорій: по-перше, теорії довгострокового техніко-економічного розвитку (ТДТЕР); по-друге, загальної теорії управління (ЗТУ); по-третє, теорії сталого розвитку (ТСР);

- концептуальні підходи у комплексному аналізі ключових детермінант економічної безпеки України через історичний ретроспективний підхід, що враховує політичні, економічні, енергетичні та інші чинники. Особливий акцент зроблено на визначені впливу низької політичної стабільності та структурних проблем, успадкованих від СРСР на сучасну економіку України. Детально проаналізовано наслідки масової міграції викликаних війною в Україні з 2022 року, яка включає близько 8 мільйонів біженців до ЄС і 5,4 мільйона внутрішньо переміщених осіб, що суттєво вплинуло на демографічний та економічний потенціал країни. Зроблено оцінку енергоємності національної економіки в контексті реформ та модернізації, що дозволяє окреслити довгострокові перспективи розвитку. Вивчено динаміку

індексу інфляції та державного боргу, які є ключовими показниками економічної безпеки. Окреслено вплив війни на фінансову стійкість України, визначено критичну важливість міжнародної підтримки України в умовах воєнного стану;

- методичні засади системного вивчення впливу цифрової економіки на економічну безпеку держави, що розглядається через призму її трьох основних рівнів: державного, корпоративного та особистісного. Акцентовано на увагу на такі елементи: інформаційна війна – як засобі досягнення економічного домінування через контроль над інформаційними потоками, маніпулювання унікальними розвідувальними даними та вплив на економічні процеси; інформаційна нерівність – сприяє посиленню економічної і соціальної диференціації, формуванню цифрової нерівності та залежності країн, що не володіють ключовими елементами інформаційної інфраструктури; загрози корпоративного рівня, такі як кібершпигунство, несанкціонований доступ до корпоративних даних, вплив співробітників на ефективність через неналежне використання інформаційних ресурсів; особистісні загрози, що включають крадіжку персональних даних, кібершахрайство та інтернет-залежність, що створюють нові виклики для економічної безпеки громадян. Запропоновано нову інтерпретацію ролі інформаційної безпеки як центрального елемента економічної безпеки, підкреслюючи важливість багаторівневого підходу до аналізу інформаційних загроз;
- теоретико-методичні положення формування механізму забезпечення економічної безпеки держави, який визначається сукупністю елементів, встановлених законодавчими актами та економічними факторами (детермінантами), що дозволяє визначити загрози та об'єкти, які їм піддаються, а також сформувати систему засобів і способів захисту від цих загроз. Визначено, що забезпечення економічної безпеки в інформаційній сфері – це складна суспільно-соціальна, правова, економічна та наукова проблема, яка може бути вирішена на основі формування державної політики, яка передбачає у собі наявність ефективного інституційного механізму. Запропонована

система заходів щодо вдосконалення інституційного механізму та формування нової архітектури економічної безпеки в умовах цифрової економіки.

набули подальшого розвитку:

- понятійно-категоріальне поле теорії економіки в частині уточнення дефініції «економічна безпека», під якою слід розуміти такий стан соціально-економічної системи держави, який дозволяє гарантовано забезпечити захист національно-державницьких інтересів перед внутрішніми і зовнішніми загрозами втрати стійкості розвитку. Економічна безпека розкривається через такі поняття, як: стійкість національної економіки; захист національних інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз; незалежність національної економіки. Доведено, що до детермінантів економічної безпеки в сучасних умовах інституційних перетворень слід віднести процеси глобалізації, що відбуваються у світовому просторі, які у свою чергу входять у суперечність із іманентною потребою збереження відносної національної автономності та конкурентоспроможності для вирішення найзагальнішого завдання забезпечення стійкості розвитку держави. Виходячи із даного трактування економічної безпеки ключовим завданням держави є побудова системи управління економічною безпекою та ідентифікація детермінантів за такими напрямками як: опис можливих загроз та механізмів впливу на економічну безпеку держави; визначені індикаторів, що дозволяють відстежувати параметри соціально-економічного розвитку; встановлені граничних значень кожного з індикаторів, досягнення якого свідчить про виникнення загроз втрати економічної безпеки держави;
- науково-методологічний підхід до оцінювання стану економічної безпеки держави та її суб'єктів на основі застосування сучасного теоретико-методичного базису. Встановлено, що під теоретико-методологічною основою сучасної моделі економічної безпеки слід розуміти сукупність теорій та їх положень, що забезпечують, з одного боку, можливість обґрунтування довготривалого сталого розвитку держави за умови зниження чи запобігання

загрозам економічній безпеці, з іншого – розвиток методичного інструментарію управління та регулювання потенціалом економічної безпеки держави та суб'єктів бізнесу. Економічна безпека є ключовим компонентом суспільної безпеки в цілому, якщо під суспільною безпекою розуміти здатність суспільства стійко відтворювати населення та розвивати культуру у всіх її аспектах і наступності поколінь. Доведено, що у теорії довгострокового техніко-економічного розвитку, загальної теорії управління, теорії сталого розвитку є управлінська та інституційна компонента, що характеризують причинно-наслідкові зв'язки взаємозумовленості розвитку та управління від необхідності забезпечення економічної безпеки держави, суспільства та бізнесу. Аналіз розглянутих теорії та методології інституційної економіки дозволив зробити висновок, що у науковому світі не існує єдиної думки щодо порогових значень загроз економічній безпеці держави, а їх визначення продовжує залишатися одним із найскладніших і найважливіших завдань. Встановлено переваги та недоліки процесів диджиталізації у процесі визначення детермінант забезпечення економічної безпеки в умовах інституційних перетворень;

- концептуальні підходи у комплексному вивченні визначальних факторів та загроз економічній безпеці України в умовах сучасних інституційних і глобальних викликів на основі систематизованої оцінки зовнішніх і внутрішніх загроз, що впливають на стан економічної безпеки держави, а також проблем регіональної диференціації та соціальної диференціації в контексті забезпечення економічної безпеки. Запропоновано критерії оцінки та ідентифікації загроз економічній безпеці України, зокрема з урахуванням специфічних умов військових дій, зростання криміналізації та соціальної нерівності, яка суттєво підриває потенціал стійкого розвитку держави.

Практичне значення одержаних результатів. Основні висновки і теоретичні положення дисертації мають практичну значущість і можуть використовуватися як методологічна база для подальших досліджень проблем

економічної безпеки в сучасній економіці. Запропоновані рекомендації можуть бути враховані при розробці пріоритетів та напрямів державної політики забезпечення економічної безпеки України, реалізації конкретних напрямів удосконалення системи забезпечення економічної безпеки.

Практична значимість дисертаційної роботи полягає в тому, що отримані результати науково-методичного та теоретичного характеру можуть бути практично реалізовані у сфері розвитку управління економічною безпекою, як на рівні державного управління, так і на рівні окремих секторів та регіональних економік, у тому числі за цільовими напрямками інноваційних та цифрових перетворень в економіці.

Отримані в роботі результати, були використані у діяльності Департаменту міжнародного співробітництва та регіонального розвитку Вінницької обласної військової адміністрації при оцінюванні рівня регіональної економічної безпеки та соціально-економічної стійкості Вінницької області (довідка від № 1578/0-1 від 16.10.2025). Результати дослідження використані Бюром економічної безпеки України, Територіальним управлінням БЕБ у Вінницькій області під час оцінювання економічної безпеки, ідентифікації внутрішніх і зовнішніх загроз, формування інституційного механізму забезпечення економічної безпеки в умовах війни, глобалізації та цифрової трансформації (довідка №23.1/09/11-60/2902-25 від 18.12.2025). Теоретичні положення стосовно розробки системи заходів щодо вдосконалення інституційного механізму та формування нової архітектури економічної безпеки в умовах цифрової економіки впроваджено у навчальному процесі КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти» (довідка № 01/21-449 від 31.10.2025). Положення дисертаційної роботи використані у навчальному процесі Донецького національного університету імені Василя Стуса при викладанні дисциплін «Національна економіка», «Економіка та організація інноваційної діяльності» (довідка № 32-26/12.0.24 від 15.04.2026).

Особистий внесок здобувача полягає у розкритті концептуальних засад визначення детермінантів забезпечення економічної безпеки держави в

умовах інституціональних змін. Наукові результати та висновки, які виносяться на захист, одержані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та методичні положення, результати дисертаційного дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях: «Сучасні тенденції розвитку фінансових та інноваційно-інвестиційних процесів в Україні» (Вінниця, ВНТУ, 1-2 березня 2024); «Global science: prospects and innovations. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference» (Liverpool, United Kingdom, 25-27 April 2024); «Актуальні питання науки, освіти і суспільства в умовах сучасних викликів» (Рівне, ЦФЕНД, 21 лютого 2025); «Сталий економічний розвиток, ефективне управління та фінансово-правові механізми в умовах глобальних трансформацій» (Ізмаїл, 28.02.2025); «Наука, освіта і суспільство в умовах змін: виклики та інновації» (Кременчук, 10.10.2025).

Публікації. Основні положення та результати дисертації опубліковано у 11 наукових працях, з них: 1 стаття у науковому виданні категорії «А» (індексовано Scopus, у співавторстві), 5 статей у наукових виданнях, включених до переліку фахових видань України (3 у співавторстві), 5 публікацій за матеріалами науково-практичних конференцій.

Обсяг та структура роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації – 255 сторінок, обсяг основного тексту дисертації становить – 183 сторінки. Дисертація містить: 15 таблиць, 33 рисунки, 12 додатків, список використаних джерел включає 240 найменувань на 21 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

1.1. Когнітивний аналіз еволюції теоретичних засад економічної безпеки держави

Актуалізація проблеми забезпечення національної безпеки взагалі та економічної безпеки зокрема відбулася у XVII-XVIII столітті, тобто в період зародження капіталістичного суспільства та початку розвитку національних держав, коли у більшості країн Європи найважливішою метою держави нарівні з підвищенням добробуту було визнано і забезпечення безпеки суспільства.

Незважаючи на те, що початок формування політики, спрямованої на забезпечення економічної безпеки держави, було покладено ще в ранньокapіталістичний період, ліберальна ідеологія до XX століття перешкоджала розробці теоретичних та методичних засад національної економічної безпеки [1, 2, 3]. У рамках лібералізму вважалося, що індивід – це єдиний суб'єкт, здатний займатися ефективним та самостійним вирішенням своїх проблем за допомогою «невидимої руки ринку» [4, 5], не потребуючи державної турботи (методологічний індивідуалізм), в рамках же навчань про економічну безпеку головним є постулат про те, що не тільки індивід, а й суспільство являє собою цілісний організм, тому його функціонування з метою підвищення суспільного добробуту має регулюватися за допомогою застосування різних методів [6].

І лише у 30-40-х рр. XX століття після Великої депресії та початку періоду наростання впливу регулювання на ринок, названого Д. Р. Гіксом «адміністративною революцією» [7], теорія національної економічної безпеки стала набувати реальних обрисів одночасно з початком активного розвитку ідеї про

потребу в доповненні ринкової саморегуляції державним (централізованим) регулюванням.

Можна виокремити три основні підходи економістів-теоретиків до питань головної загрози національній економічній безпеці та способів боротьби з цією загрозою (див. табл. 1.1) [8]:

- 1) камералістська концепція захисту зовнішньоекономічної безпеки (виникла в середині XIX ст.);
- 2) кейнсіанська концепція захисту від внутрішніх макроекономічних загроз (виникла в другій третині XX ст.);
- 3) інституційна концепція захисту від адміністративних бар'єрів (виникла наприкінці XX ст.).

Таблиця 1.1

Характеристика основних парадигм розуміння
національної економічної безпеки

Характеристики парадигм	Камералістська концепція	Кейнсіанська концепція	Інституційна концепція
Час виникнення	1840 роки	1930 роки	1980 роки
Основоположник концепції	Фрідріх Ліст [9]	Дж. М. Кейнс [10]	Ернандо де Сото [11]
Розуміння головної загрози національній економічній безпеці	Конкуренція чи інші дії іноземних держав	«Провали» ринку – нестабільність економічного зростання, безробіття, інфляція	«Провали» держави – адміністративні бар'єри, рентошукування
Суб'єкти боротьби за національну економічну безпеку	Країни наздоганяючого розвитку	Розвинуті країни	Країни що розвиваються
Мета боротьби за національну економічну безпеку	Економічна незалежність	Економічна та соціальна стабільність	«Правління права», захист прав власності
Методи боротьби за національну економічну безпеку	Протекціоністська торгова політика	Державне регулювання виробництва, зайнятості та грошового обігу	Зниження реєстраційних процедур та платежів, боротьба з бюрократизмом та корупцією

Розроблено з використанням [9-11]

Розглянемо ці теорії детальніше.

Камералістсько-ліворадикальна концепція національної економічної безпеки.

Творець – Фрідріх Ліст [9], якого можна вважати основоположником теорії національної економічної безпеки, а також одним із найяскравіших представників камералістики – сукупності наукових теорій XIX століття, в рамках яких досліджувалися проблеми державного господарювання.

Однією із заслуг Ф. Ліста є те, що він був одним із перших критиків класичної політичної економії, представники якої, наприклад А. Сміт [4], вважали, що у кожної людини є власні інтереси, які вона не може самотійно відстоювати, громадські ж інтереси є похідними від особистих, тому суспільство має давати індивідам можливість вільної реалізації їх приватних інтересів, а уряд повинен створюватися вільними людьми виключно для захисту прав, встановлених конституцією. У рамках ліберальної доктрини «Lasse fair» («надайте людям робити свої справи, надайте справам йти своїм ходом») [12, 13] існування національних економічних інтересів повністю заперечувалося, тому дії держави, спрямовані на захист «своїх громадян», наприклад, за допомогою введення мит повністю заперечувалися.

У монографії «Національна система політичної економії» Ф. Лістом [9] вперше було розглянуто політичну економію як компаративістську науку, тобто Ф. Ліст виступив як перший «національний» економіст. Їм доводилася вигода вільної торгівлі саме для передових націй, тоді як інші нації, наприклад Німеччина, у цих умовах завжди буде приречена на економічне відставання. Для захисту промисловості від конкуренції дешевих імпортованих товарів у цих країнах Ф. Лістом пропонувалося проводити жорстку державну протекціоністську політику за допомогою введення високих мит на імпортовані товари.

Розроблена Ф. Лістом та іншими вченими-камералістами концепція національної економічної безпеки, полягала в необхідності захисту національних економічних інтересів від зовнішньоекономічних загроз і була дуже актуальна для країн наздоганяючого розвитку (Німеччина, США) і дозволила їм

стати економічними лідерами. Зазначимо, що наприкінці XIX-початку XX ст. С.Ю. Вітте [14] також будував свою політику, спираючись на ідеї Ф. Ліста.

В останній третині XX століття ідеї камералістів про необхідність захисту національної економіки стали (без прямого відсилання на праці Ф. Ліста) стали базою для ліворадикальних концепцій світового господарства:

- периферійної економіки Р. Пребіша [15];
- нееквівалентного обміну А. Еммануеля [16];
- світ-системного аналізу І. Валлерстайна [17].

Всі ці концепції пояснюють відсталість слаборозвинених країн навмисним створенням країнами-лідерами таких правил гри у світовому господарстві, які покликані гальмувати розвиток відстаючих. Розбіжності серед представників ліворадикальних концепцій існують лише з приводу механізму цих правил: на думку представників концепції нееквівалентного обміну, низький рівень оплати праці в країнах, що розвиваються, пояснюється перевагою мобільності капіталу над мобільністю праці, тоді як прихильники концепції світ-системного аналізу бачать джерело проблем у несправедливості системи міжнародного поділу праці (розвинені країни монополізують високотехнологічні галузі, віддаючи країнам, що розвиваються, рутинні «примітивні» виробництва). На думку представників цих концепцій, у кожній країні необхідно формувати комплексну самодостатню національну економіку (аж до автаркії [18]).

Кейнсіанська концепція національної економічної безпеки.

У першій половині XX століття питання захисту від загроз національній економіці стали актуальними не тільки для країн, що розвиваються, але і для розвинених країн.

Зазначимо, що були переглянуті погляди на характер джерел загроз: якщо для країн, що розвиваються, основну загрозу становила конкуренція з більш розвиненими країнами, то в період Великої депресії в розвинених країнах прийшло усвідомлення необхідності звернути увагу на внутрішні загрози.

У 1930-х роках англійським економістом Дж. М. Кейнсом [10] було сформовано нову парадигму економічної теорії та новий підхід до розуміння

національної економічної безпеки, в якій безробіття та економічна депресія були визначені як головні загрози для національної економіки. Для протистояння цим загрозам було рекомендовано державне регулювання господарської діяльності через застосування таких методів як роздача держзамовлень, надання субсидій, регулювання грошового ринку та, за необхідності, здійснення прямого адміністративного контролю за конкуренцією. Кейнсіанська версія національної економічної безпеки наголошує на внутрішніх макроекономічних умовах національного економічного зростання.

Кейнсіанство стало дещо втрачати свою актуальність в останній третині XX століття у зв'язку з початком відродження неокласичної економічної теорії [19, 20, 21, 22], що наголошувала на необхідності забезпечення високих темпів економічного зростання національної економіки за допомогою забезпечення високої конкурентоспроможності країни у світовому масштабі. Але вже до кінця XX століття неокласична економічна теорія поступово стала втрачати свою популярність, поступившись місцем інституціоналізму.

Інституційна концепція національної економічної безпеки.

Інституціоналізм є економічною парадигмою, яка наголошує на економічних «правилах гри» (інститутах). Причому, як і Ф. Ліст, представники цієї школи стали цікавитися проблемами не розвинених, а країн, що розвиваються, або країн наздоганяючого розвитку, що дозволило їм розробити новий підхід до розуміння національної економічної безпеки [23, 24, 25].

Одним із найяскравіших представників інституціоналізму можна вважати перуанського економіста Ернандо де Сото [11], який є спеціалістом з неформальної економіки (informal economy) країн. Така економіка є тим різновидом тіньової економічної діяльності, в рамках якої здійснюється виробництво звичайних товарів і послуг для населення без офіційної реєстрації (наприклад, «човники», неформальні торговці, нелегальні будівельники, неліцензовані таксисти...). Причому, у країнах наздоганяючого розвитку таке виробництво становить від 1/4 до 1/2 валового внутрішнього продукту (ВВП).

На думку Е. де Сото легальна економіка не може бути ефективною через зайву регламентацію. У своїй книзі «Інший шлях» [26] він стверджує, що представники тіньової економіки здатні встановити демократичний економічний порядок за допомогою організації нелегального приватного господарства на принципах вільної конкуренції без зайвої, властивої меркантилізму політизованості та регламентації. Віра у «вищу мудрість» держави в розвинених країнах вже давно втрачена, але в країнах наздоганяючого розвитку меркантилізм продовжує залишатися вкрай актуальним, створюючи різні, що вимагають від підприємців витрат грошей і часу «адміністративні бар'єри». Таким чином, основною загрозою національній економічній безпеці стають не досліджувані в рамках кейнсіанської теорії «провали ринку», а «державні провали», тобто, на думку Е. де Сото, загрози – це адміністративні бар'єри, що виникають або в ситуації прийняття «поганих» законів, та/або «поганого» виконання «хороших» законів [26]. Таким чином, мають бути ухвалені нові закони, що відповідають демократичним економічним нормам, а також забезпечено контроль за виконанням цих законів.

Ставши економічним радником президента Перу А. Фухіморі, Е. де Сото сприяв легалізації колишніх раніше нелегальних прав власності селян і міських підприємців, що помітно поліпшило ситуацію в країні, яка перебувала в глибокій економічній і політичній кризі. Але, оскільки рекомендації Е. де Сото про необхідність для забезпечення економічної безпеки активної боротьби з бюрократизмом і корупцією не були виконані, реформи закінчилися корупційним скандалом і втечею президента з країни [27].

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок про те, що мералістсько-ліворадикальна, кейнсіанська та неоінституційна парадигми є взаємодоповнювальними, а не взаємовиключними.

Національній економічній безпеці можуть загрожувати і зарубіжні конкуренти, і «провали ринку», і «провали держави», тому в рамках національної політики необхідно об'єктивно визначити найнебезпечніші загрози в даний час.

Що стосується вибору пріоритетів у захисті національної економічної безпеки, то тут важливу роль відіграє те, до якої групи належить держава. Для найрозвиненіших країн із постіндустріальною економікою (ядер капіталістичної світової економіки) у світі, очевидно, більшою мірою підходить концепція Дж. М. Кейнса, менш розвинених (периферійних і напівпериферійних держав) – концепція Е. де Сото. А концепція Ф. Ліста та І. Валлерстайна в умовах формування економіки, що глобалізується, має значення для всіх країн, але не завжди першорядне.

Інакше кажучи, діалектичний підхід вимагає уточнення періодизації суб'єктно-об'єктних відносин у сфері забезпечення економічної безпеки держави в різних суспільно-економічних формаціях у зв'язку зі зміною складу продуктивних сил і виробничих чинників, що їх формують [28]. Так, якщо на ранньокapіталістичній стадії розвитку суспільства виробничі чинники були представлені класичною тріадою – земля, праця, капітал, то пізніше до них додалися підприємницькі здібності [29], а під час переходу до постіндустріального суспільства дедалі більшого значення почав набувати такий виробничий чинник як інформація, знання [30, 31, 32]. Відповідно, якщо на ранніх стадіях технологічного розвитку економічна безпека умовно зводилася до фізичного захисту технологічного устаткування [33], пізніше – до захисту технологій [34, 35], то сьогодні основним предметом захисту є інформація [36, 37], а найціннішою та найпотаємнішою інформацією є інформація про те, хто і яку інформацію [38, 39], які знання має.

Своєю чергою, аналіз активності вчених і практиків, які займаються питаннями економічної безпеки [33, 40, 41], і зміни сутнісних підходів у публікаціях, які стосуються різних періодів розвитку людства, дає змогу дійти висновку, що сплески інтересу до проблематики економічної безпеки приблизно відповідають переходу від однієї так званої «кондратьєвської» хвилі (періодичні цикли змінних підйомів і спадів світової економіки, описані М. Д. Кондратьєвим [42]) до іншої, а зміст вироблюваних у зв'язку з такими переходами новацій у сфері забезпечення економічної безпеки зумовляється змінами

економічних основ розвитку людства, що породжуються зміною базового технологічного укладу, що передує з невеликим тимчасовим лагом початку чергової «кондратьєвської» хвилі.

Так, практично збіглося з початком Першої промислової революції [43], з якої ведеться відлік першого технологічного укладу, поява робіт французького мислителя Жана-Жака Руссо [44], який вказує на найважливіше завдання держави турботу про самозбереження та безпеку яку у своєму трактаті «Про громадський договір» трактував ширше, ніж Томас Гоббс – як «стан, ситуація спокою, що виникає внаслідок відсутності реальної небезпеки, а також наявності матеріальної організаційної структури, що сприяє створенню та підтримці цієї ситуації» [45].

Виникненню у 1840-х роках камералістської теорії, що включила до сфери безпеки питання, які раніше вважали суто економічними, такі, як, наприклад, міжнародна конкуренція, за умов якої на думку Ф. Ліста [9] необхідно проводити протекціоністську торговельну політику, передував перехід до другого технологічного укладу – епохи пари, початок якої ознаменувався винайденням паровоза та будівництвом першої залізниці, що суттєво змінило можливості для торгівлі (цьому технологічному укладу відповідає другий кондратьєвський цикл, початок якого припав на 1844-1851 роки).

Так відбувалося й надалі – аж до появи на початку 1980-х років інституційної теорії, яка доповнила перелік основних загроз економічній безпеці адміністративними бар'єрами, бюрократизмом та корупцією. Ці загрози стали виходити на перший план, почали вступати в явне протиріччя з можливостями, породженими епохою комп'ютерів і телекомунікацій, що настала в 1970-х роках і ознаменувала перехід вже до п'ятого технологічного укладу.

Необхідно відзначити, що саме з 1981-1983 роками у вчених асоціюється перехід до п'ятого кондратівського циклу, який, на думку вчених, завершиться в 2018-2019 роках переходом до шостого циклу, базою для чого стане повсюдне поширення нанотехнологій, що становлять основу шостого технологічного укладу, зародження якого відносять до 2004 року, коли у

Манчестерському університеті було отримано графен – моношар атомів вуглецю [46]. І як було показано вище, новий кондратьєвський цикл і новий технологічний уклад вимагають оновленого підходу до проблематики економічної безпеки.

Передбачається, що у політичний лексикон поняття «національна безпека» було запроваджено 1904 року Президентом США Теодором Рузвельтом [47], але до 1940-х років вживалося вузько – виключно у контексті проблем захисту держави від військової зовнішньої агресії.

Зміна розуміння національної безпеки відбулася в США в 1930-х роках у дискусіях про національні інтереси і пріоритети під впливом загрози Другої світової війни. Основним контекстом цієї дискусії було обговорення можливості вступу країни у війну з метою збереження доступу до міжнародних ринків та перспективи відсутності обмежень у промисловому розвитку. Саме під впливом цієї аргументації питання економічної безпеки як складової національної безпеки поступово стали виходити на передній план.

Остаточне закріплення використовуваного значення терміна «національна безпека» відбулося у серпні 1945 року, коли військово-морський міністр Дж. Форрестол у своєму виступі перед Сенатом США оголосив про необхідність використовувати замість поняття оборони ширше і всеосяжне поняття безпеки [48].

У прийнятому Законі «Про національну безпеку» (1947 рік) вже було закріплено сучасне розуміння цього терміну, а також відповідно до цього нормативно-правового документа для координації національної безпеки внутрішньої, зовнішньої та військової політики, що відносяться до національної безпеки, було створено Раду національної безпеки США [49].

І сьогодні в рамках політики, що проводиться США, національна безпека розуміється через «національну стійкість», тобто стан, що дозволяє «забезпечити достатню економічну та військову міць нації для протистояння вихідним як з інших країн, так і зсередини власної країни небезпекам і загрозам для її існування» [50].

Національна економічна безпека – це невід'ємний компонент національної безпеки, причому дане поняття виникло раніше за термін «національна безпека». Фахівці вважають, що початком формування цього виду безпеки вважатимуться сформований 1934 року у період Великої Депресії Ф. Д. Рузвельтом [51] Федеральний комітет з економічної безпеки (Committee on Economic Security (CES)) під керівництвом міністра праці Ф. Перкінса [52].

Можна вважати CES США першою в історії організаційної формою реалізації системної та цілеспрямованої діяльності, спрямованої на забезпечення економічної безпеки держави.

У 1995 році президентом Дж. Бушем було затверджено меморандум, що містить основи Національної програми забезпечення економічної безпеки [53], результатом реалізації якої стало створення єдиної комплексної системи економічної безпеки, орієнтованої на збереження лідерства США у високотехнологічних галузях та забезпечення державних економічних інтересів.

У період президентства Білла Клінтона в концепції економічної безпеки робився особливий наголос на необхідності забезпечення національних американських економічних інтересів у конкурентній боротьбі з іншими країнами, а також на необхідності збереження лідерства в технологічних сферах.

Після терактів у вересні 2001 року проблеми забезпечення національної, зокрема економічної безпеки, стали ще гостріше.

У Доктрині Барака Обами [54], в якій інновації були оголошені основою американської могутності, з метою формування інноваційної та конкурентоспроможної економіки, що відповідає постіндустріальному суспільству, особливий наголос пропонувалося зробити на реалізацію наступних напрямків:

- по-перше, необхідність розвитку галузей соціальної сфери: освіти, охорони здоров'я, науки (насамперед, йшлося про необхідність реформи у сфері охорони здоров'я з метою зменшення витрат на медичне обслуговування);

- по-друге, на необхідність вирішення проблеми дефіциту державного бюджету (вперше скорочення бюджетного дефіциту стало частиною політики забезпечення національної безпеки).

Оскільки світові структури та держави орієнтувалися на досвід США при розробці політики економічної безпеки, то саме американський підхід до розуміння економічної безпеки держави продовжує залишатися домінуючим у більшості країн, наприклад, у країнах Європейського Союзу (ЄС), де політика у сфері економічної безпеки здійснюється через міжнародну Організацію з безпеки і співробітництва в Європі (OSCE/ОБСЄ) [55], яка здійснює свою діяльність відповідно до принципів неподільності та всеосяжності. До основних напрямів у сфері економічної безпеки країн-членів ОБСЄ, зокрема, належать забезпечення стабільного економічного розвитку країн – членів ОБСЄ; розвиток економічного та науково-технічного співробітництва та торгівлі країн-членів ОБСЄ на рівноправній основі; надання різних видів підтримки країнам з перехідною економікою (підтримка процесів проведення реформ, сприяння зміцненню демократії, сприяння інтеграції у світове господарювання, вирішення проблем заборгованості, визнання порівняльних переваг виробництва товарів тощо); всебічний розвиток інтеграційних процесів у рамках ОБСЄ; підвищення ефективності використання потенціалу військово-промислового комплексу (ВПК) та проведення конверсії; забезпечення охорони довкілля тощо.

Таким чином, проведений аналіз дозволив зробити висновок про те, що в більшості країн поняття економічної безпеки держави тотожне поняттю захищеності національної економіки від зовнішніх загроз при визнанні наявності внутрішніх «другорядних» загроз і включає поряд із забезпеченням соціально-політичної та військової стабільності розвиток економіки держави з обов'язковим залученням його до процесів глобалізації, що протікають сьогодні.

Розуміння категорії «економічна безпека», а також методи та форми її здійснення суттєво відрізнялися у різні історичні періоди, оскільки залежали від таких факторів, як ступінь розвитку продуктивних та природних сил,

ступінь та форми народовладдя, державного устрою, політичного режиму, від природних, географічних та кліматичних особливостей, історичної, етнонаціональної, геополітичної ситуації та інших.

Разом з тим, більшість як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців сходяться на думці, що в сучасних умовах, економічна безпека повинна включати не тільки забезпечення національної соціально-політичної та військової стабільності, а й розвиток економіки країни з обов'язковим включенням її в сьогоденні процеси глобалізації і переходу до постіндустріального суспільства (див. рис. 1.1).

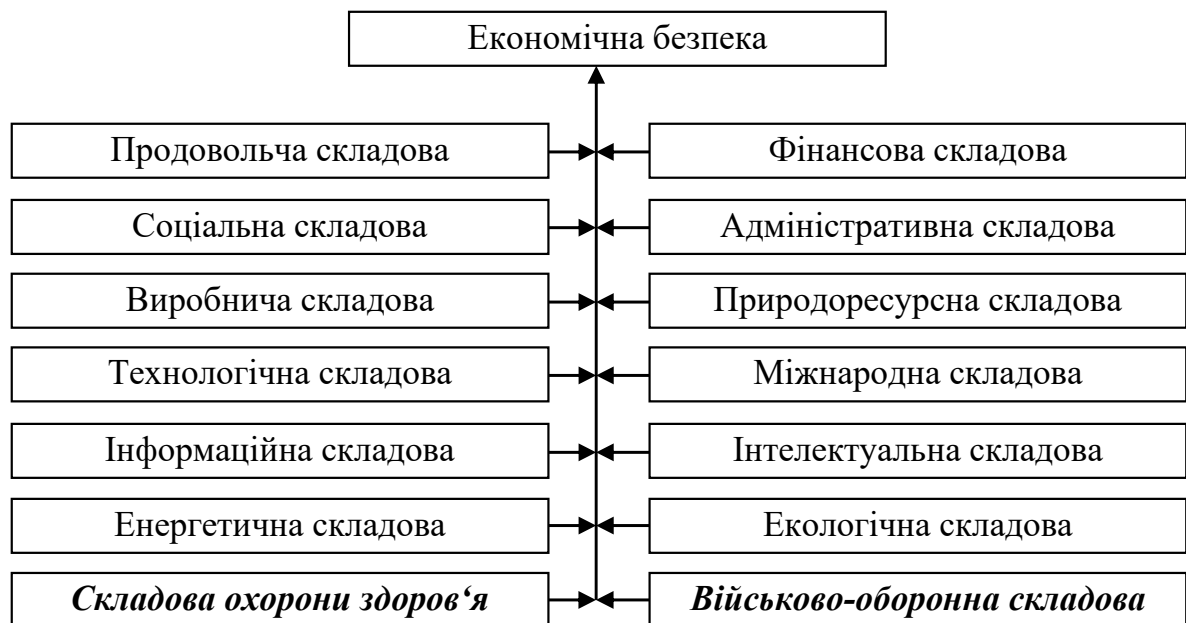

Рис. 1.1. Складові економічної безпеки України

Розроблено на основі [33]

Як було зазначено раніше, розуміння категорії «економічна безпека», а також методи та форми її здійснення суттєво відрізнялися в різні історичні періоди, оскільки залежали від ступеня розвитку продуктивних та природних сил, ступеня та форм народовладдя, державного устрою, політичного режиму, від природних, географічних та кліматичних особливостей, історичної, етнонаціональної, геополітичної ситуації та інших.

Особливо слід відзначити і такі складові як «охорона здоров'я» та «військово-оборонна складові», які стали особливо актуальними після появи пандемії Covid-19 [56, 57, 58] і початком повномасштабної війни в Україні з 24.02.2022 р. [59, 60].

Крім того, існуюча сьогодні множинність підходів до визначення терміну «економічна безпека» (див. додаток А, табл. А.1) зумовлена, як уже було показано, різноманіттям та широтою діапазону методологічних аспектів економічної безпеки держави.

Як було зазначено раніше, розуміння категорії «економічна безпека», а також методи та форми її здійснення суттєво відрізнялися в різні історичні періоди, оскільки залежали від ступеня розвитку продуктивних та природних сил, ступеня та форм народовладдя, державного устрою, політичного режиму, від природних, географічних та кліматичних особливостей, історичної, етнонаціональної, геополітичної ситуації та інших.

Найбільш загальним у досліджених автором підходах до визначення економічної безпеки є те, що це поняття розкривається фахівцями через такі категорії як стійкість національної економіки, захист національних інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз, незалежність національної економіки.

Фахівець зі світової економіки Ф. Т. де Без стверджує, що «економічна безпека країни пов'язана з впливом зовнішніх економічних факторів на динаміку національної економіки, темпи зростання валового продукту, стан окремих галузей, рівень зайнятості населення, стан національної валюти, розмір валютно-фінансових резервів тощо» [61].

Козловський С. В. пропонує розглядати категорію «економічна безпека» через категорію «стійкості». Доведено, що «економічна стійкість системи – це здатність економічної системи після деякого збурення (зміни параметрів економічної системи, її показників) швидко повертатися у стан не гірший попереднього, зберігати свій стан як завгодно довго, а також поліпшувати свій стан до величини збурення за умови позитивної зміни економічних параметрів системи» [62, 63, 64].

Стійкість економічної системи тісно пов'язана з поняттям «безпека системи». Термін «безпека» у словнику В. Даля розкривається як «відсутність небезпеки, надійність» [65]. Безпека характеризується дуалізмом, що є відбиттям діалектичної суперечливості даного означення. Поняття безпеки має дві сторони: зовнішню, яка визначає відсутність впливу зовнішнього середовища на систему (відсутність небезпеки), і внутрішню, яка характеризує реакцію (опір) системи на вплив середовища (так зване самозбереження). В останні роки термін «безпека» набув широкого поширення як при аналізі геополітичних ситуацій, розвитку економічних процесів усередині країн, аналізі розвитку галузей, регіональних систем і комплексів, так і стосовно оцінки діяльності людини в навколишньому середовищі.

Незважаючи на різну змістовність окремих питань безпеки, до опису проблем безпеки можна підійти з єдиних методологічних позицій на основі теорії систем, яка дозволяє встановити загальні закономірності виникнення небезпеки незалежно від її функціональної змістовності і визначити шляхи її зменшення (обмеження). Поняття безпеки, як було відзначено, має дві сторони: зовнішню й внутрішню.

Внутрішня безпека – це характеристика цілісності системи або показник її гомеостазису. Інакше кажучи, ця безпека описує здатність системи підтримувати своє нормальне функціонування в умовах зовнішніх і внутрішніх впливів.

Зовнішня безпека – здатність системи взаємодіяти із зовнішнім середовищем. Вплив середовища в цьому випадку не приведе до незворотних змін або порушень найважливіших параметрів функціонування системи, які визначені як недопустимі (неприйнятні).

У наведене вище тлумачення поняття «безпека» вкладається ідея збереження гомеостазису системи. З наведених формулювань виходить, що безпека – це характеристика, яка базується на взаємовідносинах системи та середовища. У загальному випадку середовище також може розглядатися як система. Математичний апарат, який використовується для аналізу таких систем,

складається насамперед з теорії диференціальних ігор, що дозволяє вирішувати певне коло завдань у рамках ньютонівського формалізму, одержувати часткові рішення при фіксованих початкових умовах. Більш широкі можливості для опису економічних систем має теорія матричних ігор, але вона має незначну сферу практичного застосування, оскільки обмежує опис об'єктів сукупністю констант, а результат розрахунків зводиться до вибору кінцевого числа параметрів, що характеризують обрану стратегію розвитку [66].

Важливо відзначити, що стійка економічна система може мати у своєму складі нестійкі елементи або навіть нестійкі підсистеми. У цьому випадку потрібно подбати про заходи забезпечення стійкості системи в цілому. Найбільш простий спосіб – розукрупнення великих систем, а також охоплення локальних нестійкостей системи зворотним зв'язком і тим самим приведення їх до керованого виду.

Для визначення показника безпеки економічної системи потрібно спочатку зафіксувати його граничне значення, а потім уже від нього вираховувати величину показника (критерію), який буде характеризувати рівень безпеки системи і дозволить у процесі функціонування системи вимірювати (контролювати) рівень її стійкості і при необхідності розробляти і ухвалювати рішення, які можуть запобігти дезінтеграції даної системи.

Питання забезпечення економічної безпеки також можна розглядати з позиції теорії систем. Відповідно до теорії систем всі процеси, явища, відносини можуть розглядатися такими, що мають ту або іншу структуру. У цьому значенні можна говорити про загальний характер системності й організованості, порядку у природі і суспільстві.

Засновник загальної теорії систем Людвиг фон Берталанфі відзначав, що «об'єкт, зокрема система, може бути охарактеризований тільки через свої зв'язки у широкому значенні цього слова, тобто через взаємодії складових елементів. У цьому сенсі екосистема й соціальна система тією самою мірою реальні, як і окрема рослина, тварина й людина» [67].

Для опису моделей розвитку сучасних економічних систем можуть бути застосовані різні змінні (або критерії) залежно від рівня, цілей і завдань досліджуваної проблеми. Більш того, наведені вище критерії можуть бути використані для опису розвитку всіх економічних систем. При зміні ознак класифікації економічних систем важливою є інтерпретація даних критеріїв (характеристик). Наприклад, може бути така ситуація, коли доцільніше оцінювати механізм управління чинниками розвитку системи в цілому, ніж структуру економічних ресурсів; доцільніше оцінювати рівень інвестування економічних ресурсів, ніж величину стратегічного економічного потенціалу; доцільніше оцінювати швидкість економічного розвитку, ніж швидкість обороту економічних ресурсів, доцільніше оцінювати рівень економічної культури, ніж величину економічних ризиків тощо.

Проведене дослідження процесів розвитку економічних систем [68] дозволило виокремити основні типи економічних моделей розвитку сучасних економічних систем з позиції забезпечення економічної безпеки, інформація про які зведена у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Типи моделей розвитку сучасних економічних систем з
позиції забезпечення економічної безпеки

Тип моделі Ознаки	Ендогенна	Екзогенна
1	2	3
1. Характер розвитку	Економічний розвиток обумовлений вирішенням внутрішніх проблем	Економічний розвиток обумовлений вирішенням зовнішніх проблем
2. Домінуючі фактори розвитку	На розвиток впливають переважно внутрішні чинники	На розвиток впливають переважно зовнішні чинники
3. Структура економічних ресурсів	Найбільшу питому вагу займають власні первинні економічні ресурси	Найбільшу питому вагу займають власні і залучені вторинні економічні ресурси
4. Економічна ніша	«Фундаментальна», визначається пріоритетним використанням первинних економічних ресурсів в процесі створення суспільних благ	«Потенційна», визначається пріоритетним використанням вторинних економічних ресурсів в процесі створення суспільних благ

Продовження таблиці 1.2

1	2	3
5. Об'єм економічної ніші	Переважає визначається сукупністю власних первинних економічних ресурсів	Переважає визначається сукупністю залучених вторинних економічних ресурсів
6. Інтенсивність використання ресурсів	Низька інтенсивність накопичення і відтворення власних первинних економічних ресурсів за рахунок переважного використання власних первинних ресурсів і їх перерозподілу в потенційні ніші інших систем	Висока інтенсивність накопичення і відтворення власних первинних економічних ресурсів за рахунок переважного використання залучених первинних і вторинних ресурсів
7. Період інвестування економічних ресурсів	Тривалий	Відносно нетривалий
8. Сфера економічної діяльності	Відповідає переважно територіально-географічній	Ширша за територіально-географічну
9. Економічна активність	Висока лише на стадіях зародження і зростання	Висока лише на стадіях зростання і стабільності
10. Темпи розвитку процесу	Сповільнений темп розвитку через тривалість переходів від однієї стадії до іншої у зв'язку з тим, що для створення, здобуття (видобутку) власних первинних економічних ресурсів потрібні значні витрати часу і значна величина самих цих ресурсів	Прискорений темп розвитку в силу відносно коротких переходів від однієї стадії до іншої у зв'язку з тим, що для створення власних і залучення вторинних економічних ресурсів не вимагається істотних витрат часу і значної величини власних первинних економічних ресурсів
11. Швидкість процесу розвитку	Низька	Висока
12. Результативність розвитку	Висока тільки на стадіях зародження та зростання.	Висока тільки на стадіях зростання і стабільності.
13. Економічна стійкість	Важкодосяжна, можлива нетривалий час в системах закритого типу	Досяжна, можлива тривалий час в системах відкритого типу
14. Стратегічний економічний потенціал	Відносно високий, що пояснюється наявністю первинних економічних ресурсів і можливістю створення умов для їх накопичення, відтворення і трансформації у вторинні економічні ресурси	Відносно низький, що пояснюється переважним запозиченням первинних економічних ресурсів і неможливістю їх накопичення та відтворення, а лише трансформацією їх у власні вторинні економічні ресурси
15. Механізм управління факторами розвитку	Нормативний	Позитивний
16. Геополітичний (міжнародний) вплив	Нетривалий	Тривалий

Розроблено з використанням [30, 62, 68]

У додатку Б табл. Б.1. зроблено пояснення запропонованої типології розвитку сучасних економічних систем на прикладі економічних систем України, США та Китаю. Зокрема, було встановлено належність економічної системи України у 2000-2022 році до ендогенного та після початку війни 24.02.2022 року – екзогенного типу розвитку, США – до змішаного, Китаю – до екзогенного типу моделей економічного розвитку.

Внесемо уточнення: у реальній дійсності екзогенного і ендогенного типів моделей розвитку у «чистому вигляді» не існує. Більшою чи меншою мірою кожна економічна система тяжіє до одного з цих типів. Швидше за все, моделі розвитку сучасних економічних систем можна умовно вважати змішаними, але з певним тяжінням до екзогенного або ендогенного типу. Тому віднесення наведених вище економічних систем до певних типів моделей розвитку не є остаточним і незмінним.

Найбільш загальним в описаних підходах є те, що економічна безпека розкривається через такі поняття як:

- стійкість національної економіки;
- захист національних інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз;
- незалежність національної економіки.

При цьому необхідно зазначити, що практично всі дослідники обмежуються вказівкою на те, що економіка є базисом розвитку держави і суспільства, і через цю обставину саме параметри економіки (економічної системи) характеризують рівень (стан) економічної безпеки держави [69, 70]. Разом з тим, низка аспектів економічної безпеки пов'язана не тільки і не стільки з параметрами розвитку економічної сфери держави, скільки з політичними, соціальними чи екологічними проблемами, що сукупно визначають ступінь стійкості розвитку держави.

Глибоке проникнення в усі сфери життєдіяльності людини та суспільства інформаційних технологій, що становлять основу поточного кондратьєвського циклу, у тому числі поява можливостей обчислення істинних темпів заощаджень (інвестицій) зумовило перехід світового співтовариства від

парадигми безперервного соціально-економічного розвитку до концепції сталого розвитку, яка міцно увійшла як у науковий обіг, так і у практичну управлінську діяльність органів влади більшості держав після подання у 1987 році доповіді Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища та розвитку «Наше спільне майбутнє» [71].

У свою чергу, ці доктринальні зміни обумовлюють необхідність включення до сукупності параметрів, що характеризують рівень (стан) економічної безпеки держави, параметрів, що відбивають вплив на стійкість розвитку процесів глобалізації, що відбуваються у світовому співтоваристві, що входять у суперечність з іманентною потребою збереження відносної національної автономії та конкурентоспроможності, що, у свою чергу, вимагає більш жорсткої прив'язки проблем забезпечення економічної безпеки держави до вирішення найбільш загального завдання забезпечення стійкості його розвитку.

Виходячи з необхідності гармонізації підходів до забезпечення розв'язання двох зазначених пов'язаних між собою завдань, економічну безпеку доцільно визначити як такий стан соціально-економічної системи держави, що стійко розвивається і дає змогу гарантовано забезпечувати захист національно-державних інтересів перед обличчям внутрішніх і зовнішніх загроз втрати стійкості розвитку.

Принциповим у такому трактуванні є те, що, на думку автора, конотації практично всіх проаналізованих раніше визначень, саме поняття економічної безпеки застосовується виключно до країн, що стійко розвиваються, і при цьому, як випливає зі сформульованого визначення, вирішення завдання забезпечення економічної безпеки держави покликане сприяти досягненню більш загальної мети – сталого розвитку держави.

Виходячи із запропонованого трактування економічної безпеки ключовим завданням першого етапу побудови системи управління економічною безпекою держави є ідентифікація можливих загроз (детермінант). На цьому етапі мають бути:

- описано можливі загрози та механізм їх впливу на економічну безпеку держави;
- визначено індикатори, що дають змогу відстежувати параметри соціально-економічного розвитку, які перебувають під впливом тих чи інших загроз;
- встановлено порогові значення кожного з індикаторів, досягнення яких (одним або сукупністю кількох індикаторів) буде свідчити про виникнення загрози втрати економічної безпеки держави.

На наступному етапі за результатами аналізу чинників, що впливають на соціально-економічні процеси та явища, контрольовані за допомогою системи індикаторів, має бути здійснене вироблення заходів, які дають змогу запобігти досягненню порогових значень усіх контрольованих індикаторів, а також організовано реалізацію розробленого комплексу дій.

1.2. Фактори, принципи та загрози економічній безпеці: підходи до їх виявлення в управлінні державою

Ринкові відносини, становлення яких в Україні протікає складно, важко та суперечливо, мають помітний вплив на інституційні процеси забезпечення економічної безпеки. Можна з упевненістю припустити, що ці процеси в даний час штучно гальмуються у зв'язку з неможливістю і частково небажанням органів законодавчої та виконавчої влади відмовитися від прямих адміністративних форм впливу на діяльність незалежних суб'єктів економічних відносин.

Основним завданням, яке стоїть перед українським суспільством, продовжує залишатися проблема виживання та запобігання соціальному вибуху, оскільки серйозні помилки та прорахунки у здійсненні радикальних ринкових реформ призвели до досягнення критичних розмірів соціально-економічних втрат. Інтегральним показником соціально-економічного неблагополуччя суспільства та зниження його економічної безпеки є помітне погіршення демографічних характеристик, що відбивають загальний стан генофонду нації. На тлі

повномасштабної війни в Україні фактори демографічного зростання стали максимально актуальними. Скорочення населення України стає вирішальним фактором у забезпеченні економічної безпеки держави.

Сьогодні забезпечення економічної безпеки особливо актуальне через зниження рівня життя більшості населення країни, зростаючу диференціацію громадян за майновою ознакою, надмірну поляризацію доходів, зносу і старінню виробничої та соціальної інфраструктури, війни. Продовжується посилення процесів девіантної поведінки численних нестійких верств населення, посилюється недовіра суспільних сил до можливості подолання негативних тенденцій соціально-економічного розвитку, спостерігаються явища зрощування організованої злочинності з представниками органів державної та місцевої влади.

Основні внутрішні чинники, які негативно впливають на соціально-економічний розвиток сучасного суспільства, подаються у вигляді індикаторів внутрішніх загроз, які знижують рівень економічної безпеки. До них, перш за все, слід зарахувати [72]:

- війна в Україні внесла значні зміни до всіх сфер діяльності держави. Повномасштабна війна вплинула на діяльність суб'єктів економічної діяльності всередині держави, зруйнувала існуючі економічні ланцюжки та зв'язки (можна розглядати як внутрішній та зовнішній фактор);
- нестабільність відносин власності, триває її кримінальний переділ, відсутність цивілізованого роботодавця, здатного налагодити ефективне реальне виробництво, переважне підприємництво у сфері торговельно-закупівельної діяльності, яке досить важко піддається об'єктивному адміністративному контролю;
- відсутність достатнього шару професійних менеджерів вищого рівня та конкурентного середовища серед кваліфікованого управлінського персоналу, цілеспрямоване поширення думки про неможливість законослухняного керівництва діяльністю організації в умовах чинного законодавства;

- зацікавленість численних представників органів державної влади, що мають відношення до дозвільної практики та розподілу ресурсів, у нелегальній підприємницькій діяльності, що є джерелом додаткових їх доходів у вигляді поборів і хабарів, сплеск корупції адміністративного апарату;
- багатство національних природних ресурсів, що сприяють сировинній спрямованості розвитку вітчизняного виробництва, зниження кваліфікації працівників, що спеціалізуються лише на процесах транспортування необробленої сировини;
- зростання нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів, тенденція невиправданої концентрації фінансових ресурсів у великих містах, що сприяє утриманським настроям депресивних, кризових і відсталих в економічному відношенні регіонів;
- аморфний стан громадянського суспільства, пов'язаний з труднощами формування середнього класу, низькою активністю професійних спілок, нездатністю розрізнених партій та численних громадських рухів ефективно контролювати діяльність законодавчої та виконавчої влади;
- недосконалість ринкового законодавства та прихований опір керівництва органів державної влади у реалізації існуючих інституційних актів, низька ефективність їх застосування.

У той же час не можна абстрагуватися від впливу на спрямованість і темпи розвитку суспільства та зовнішніх факторів, які можуть істотно сприяти або гальмувати прогресивні тенденції і ознаки стабілізації суспільно-економічного розвитку країни. Проте якщо внутрішні чинники перебувають у безпосередньому розпорядженні громадських сил країни, впливати на зовнішні чинники значно складніше. У той самий час посилення на несприятливі зовнішні чинники нерідко стає несумлінним виправданням своїх недоліків, промахів і помилок внутрішньої соціально-економічної політики.

У якості головних зовнішніх чинників, що негативний впливають на стан економічної безпеки України, можна виокремити наступні [72]:

- втрата територій з 2014 року, проведення АТО, повномасштабна війна з 24.02.2022 року, що призвело до залежності економіки України від міжнародних організацій, країн та корпорацій. Ці процеси вкрай негативно впливають на загальний рівень економічної безпеки держави, констатуючи залежність України від зовнішніх факторів;
- високий рівень зовнішнього боргу, посилення спроб його використання для впливу на ухвалення політичних та економічних рішень;
- придбання іноземними фірмами контрольних пакетів акцій українських підприємств з метою витіснення вітчизняної продукції як із зовнішнього, так і внутрішнього ринку;
- втрата Україною традиційних ринків збуту внаслідок цілеспрямованої політики протекціонізму країн, що межують з Україною (приклад блокада кордону Польщею на початку 2024 року через постачання сільськогосподарської продукції [73, 74]);
- залежність України від імпорту багатьох видів продукції, у тому числі стратегічного призначення та комплектуючих;
- незаконне вивезення капіталу до зарубіжних країн у офшорні зони;
- цілеспрямована кадрова політика придбання (закупівлі) фахівців високої кваліфікації, які мають готові до впровадження «ноу-хау», своєрідний «витік умів», що знижує інтелектуальний науково-технічний потенціал української нації.

Зіставлення індикаторів внутрішніх та зовнішніх загроз економічній безпеці сучасному українському суспільству свідчить про наростання соціальної напруженості у зв'язку з майновою диференціацією населення, що продовжується, та підвищенням рівня бідності, високим рівнем інфляції, погіршенням фізичного та духовного здоров'я нації. Запропоновані фактори доповнюють запропоновану класифікацію складових економічної безпеки

В. І. Мунтіяна [75], яка наведена на рис. 1.2 [76, 77], в якій можна особливо виокремити такі внутрішні складові, як воєнно-економічна безпека [78], продовольча безпека [79, 80] та демографічна безпека [81, 82].

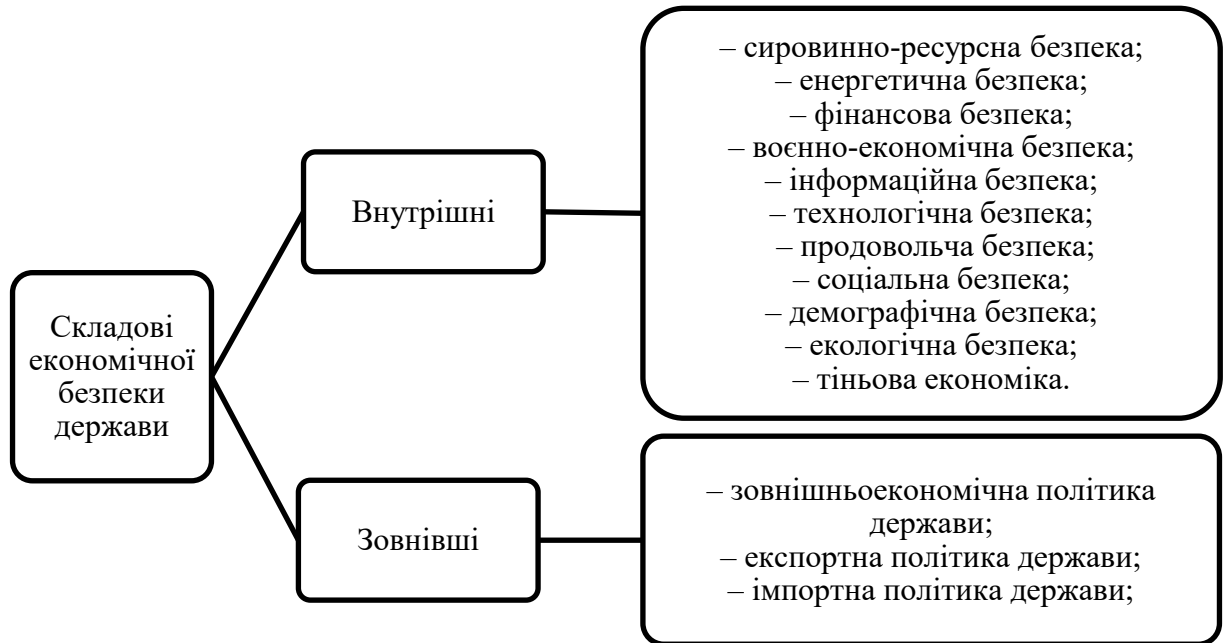

Рис. 1.2. Класична класифікація складових економічної безпеки держави
Розроблено на основі [75]

Низька конкурентоспроможність національної економіки обумовлена старінням і недостатнім розвитком технологічної бази більшості галузей промисловості, низькою працездатністю і високим ступенем зношеності найважливіших виробничих потужностей, основних комунікаційних та інших життєзабезпечувальних систем, недостатнім розвитком транспортної та митної інфраструктури, а також війни.

Перехід до нових форм регулювання суспільних відносин відбувається в умовах постійного дефіциту і суперечливості правової бази, відставання законодавства від процесів, що реально відбуваються в суспільстві, нестійкого функціонування найважливіших інститутів ринкової економіки при високому рівні коруптованості чиновників. Все це робить особливо актуальною цілеспрямовану діяльність усіх інститутів країни щодо забезпечення економічної безпеки держави в умовах кризового та військового стану.

Класифікація загроз економічній безпеці представлена на рис. 1.3 [77].

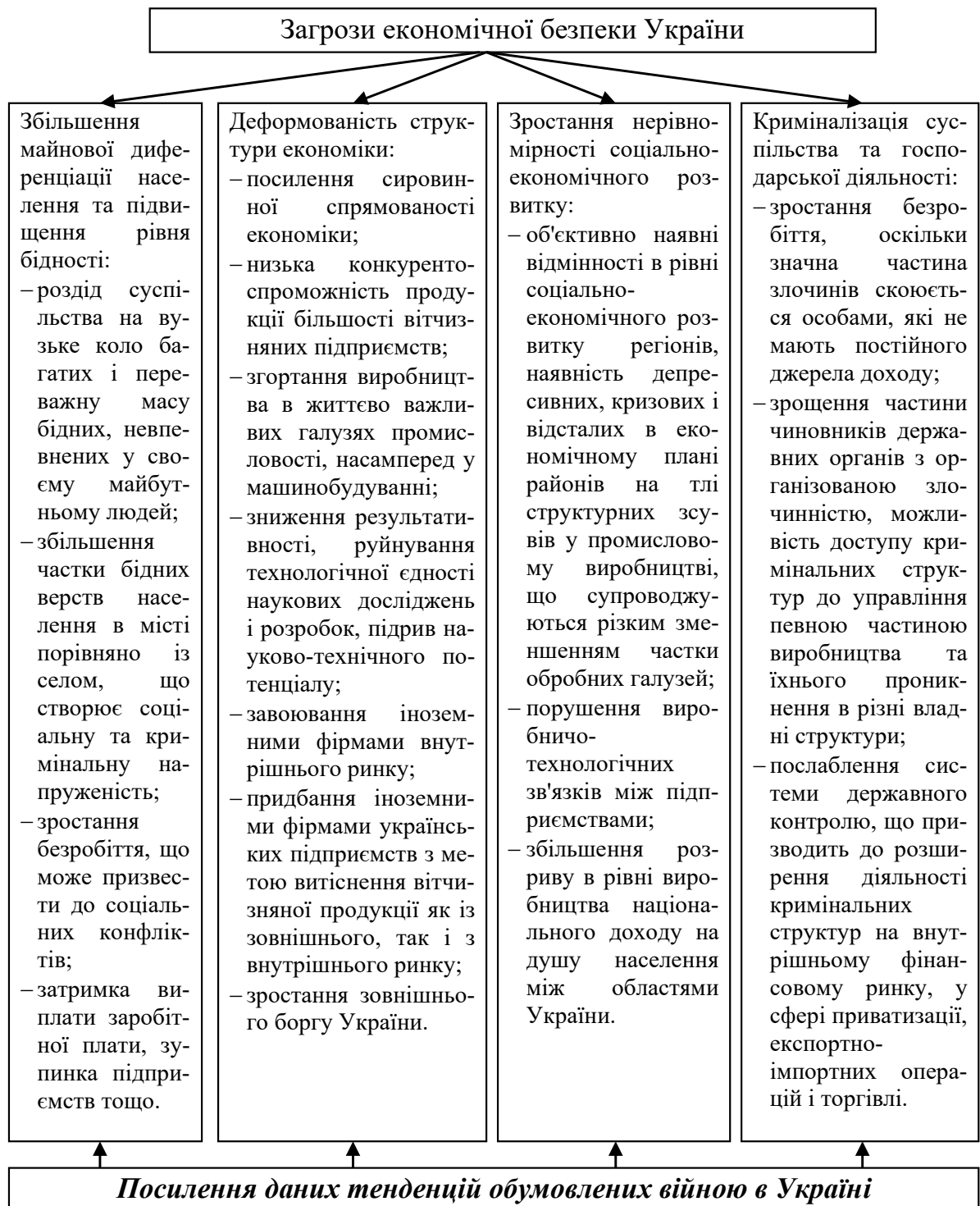

Рис. 1.3. Загрози економічній безпеці України

Розроблено на основі [30]

Перераховані вище загрози згруповані в чотири напрямки: 1 – загрози, пов'язані зі збільшенням майнової диференціації населення і зростанням рівня

бідності; 2 – загрози, пов'язані з деформованістю структури економіки України; 3 – загрози, пов'язані зі зростанням нерівномірності соціально-економічного розвитку територій; 4 – загрози, спричинені криміналізацією суспільства.

Об'єктами економічної безпеки виділено: особистість, суспільство, державу та основні елементи економічної системи, включаючи інституційні відносини у системі державного регулювання економікою.

Визначаючи підхід до потенціалу економічної безпеки держави, слід зазначити, що кожна з існуючих соціально-економічних систем (див. п. 1.1, табл. 1.2) є далекою від ідеалу і не дозволяє реалізувати повною мірою функцію управління для забезпечення економічної безпеки держави. Певною мірою це зумовлено відсутністю соціальної компоненти при вибудовуванні підходів до управління. Можливо, це пов'язано з іншими особливостями загальноприйнятих характеристик соціально-економічних систем. Усі системи умовно можна розбити на 5 видів (моделей):

- з ліберально-ринковою економікою;
- з державно-капіталістичною економікою;
- з державним директивно-адресним управлінням;
- з крипто-колоніальною економікою;
- із соціально-орієнтованою економікою.

Кожна модель системи з позиції забезпечення економічної безпеки має групу позитивних і негативних тенденцій розвитку (див. табл. 1.3).

Кожну модель супроводжують загрози економічній безпеці. Характеристика соціально-економічної системи свідчить про її сильну залежність від політичного устрою тієї чи іншої держави та від впливу розвинених держав. У випадку з ліберально-ринковою моделлю доречно говорити про можливу біосферно-екологічну катастрофу, виникнення якої відбувається через нераціональне витрачання природних ресурсів.

Таблиця 1.3

Характеристика сучасних соціально-економічних систем

Моделі	Характерні риси
Ліберально-ринкова модель	– працюють лише горизонтальні зв'язки «бізнес – бізнес»; – активно виявляються товарно-ринкові зв'язки; – ринок служить інструментом підвищення добробуту, переважно власників бізнесу. недоліки: ігноруються суспільні потреби; неефективно використовуються ресурси; відбувається поділ суспільства.
Модель із державно-капіталістичною економікою	Ринок регулюється державою за допомогою варіювання ставок оподаткування, розподілу дотацій та субсидій, юридичної кодифікації, стандартизації та сертифікації підприємницької діяльності та виробленої продукції. недоліки: державне планування або відсутнє, або не носить всеосяжного характеру по відношенню до господарства країни; горизонтальні зв'язки реалізуються повною мірою, вертикальні – частково.
Модель державного директивно-адресного управління	Адміністративні зв'язки є єдиним локомотивом таких моделей і, як зауважив К. Маркс [24], являють собою організуючу діяльність держави у вигляді сукупності узгоджених між собою структур, методів і засобів, що застосовуються для розумного регулювання економіки та всього життя суспільства з єдиного центру. Адміністративне управління регулює всі господарські зв'язки між суб'єктами та безпосередньо зав'язане на людський потенціал, оскільки воно здійснюється безпосередньо людьми. недоліки: Повна відсутність горизонтальних зв'язків і виключення підприємницької ініціативи.
Модель із крипто-колоніальною економікою	Має спільні риси з трьома перерахованими типами моделей. Проте, залежна з боку зовнішньополітичних чи транснаціональних сил, як стосовно місцевих корпорацій, так і до рівня державних структур. У ній немає нормально функціонуючих ні ринкових, ні адміністративних регуляторів, що зумовлює низьку керованість економікою з боку держави, на території якої вона склалася.
Модель із соціально орієнтованою економікою	– державне планування виражає довгострокові інтереси суспільного розвитку в гармонії з природним середовищем; – директивно-адресне управління у межах державного сектора, у концертах, фінансово-промислових групах поєднується з ринковою саморегуляцією підприємницької ініціативи у масштабах усієї системи господарювання; – ринковий механізм налаштовується державою у руслі державного плану соціально-економічного розвитку у вигляді розробки емісійної, кредитної, страхової політики, політики оподаткування, політики розподілу дотацій виробникам і субсидій споживачам продукції, ціна товару лише на рівні державного управління несе функцію обмеження запитів споживання платоспроможним попитом при дефіциті продукції стосовно запитів як таких.

Розроблено з використанням [83, 84, 85]

Що стосується крипто-колоніальної економіки, що сильно залежить від зовнішньо-політичних і транснаціональних сил, то її можна описати як економіку, яка розвивається за своїми власними законами, бізнес орієнтований не на створення корисних речей, а на отримання прибутку, використання різноманітних форм ренти, перепродаж закордонних товарів, посередництво, експлуатацію власності. При цьому приватні підприємства та території здаються в оренду, обладнання розпродається, природні ресурси та робоча сила експлуатуються нещадно. У такій державі всякі противаги, що об'єднують людей у державу та суспільство, ослабли. Механізми, які стримують екстремальні прояви, не працюють, можливість військових конфліктів є дуже високою. На жаль, можна констатувати, що економіка України дедалі більше набуває форм моделі з крипто-колоніальною економікою.

Слід зазначити, що у чистому вигляді, ту чи іншу модель розвитку економічної системи у світовій практиці спостерігати складно. Багато вітчизняних авторів все ще роблять свої дослідження на зіставленні основних систем, до яких відносять ринкову та адміністративну [86].

Тим часом, на нашу думку, позитивні риси ринкової та адміністративної економіки взаємно доповнюють одна одну. Відповідно, система з нормально функціонуючими ринковими та адміністративними зв'язками, повинна мати необхідні якості для стійкого розвитку та ефективного управління. Саме в такій системі зможуть реалізуватися переваги та компенсуватись недоліки як адміністративного, так і ринкового регуляторів. Соціальна формація «олюднюватиме» ринок, а ринкові механізми дозволять здійснити безструктурне регулювання та зробити модель метрологічно заможною.

Необхідно відзначити, що створення системи управління соціумом будь-якого рівня передбачає першочергову необхідність вивчення інтересів об'єкта управління, визначення їхньої специфіки, можливості їх трансформації в нову якість. При створенні системи управління безпекою це правило має бути основним, оскільки безпека і є станом збалансованості інтересів соціуму. Причому слід враховувати сформований рівень глобальної інтеграції, яка залучає

до світового господарства країни з перехідною до ринку економікою та ринковими процесами, що розвиваються. Глобалізація посилює, особливо в народів економічно слабких країн почуття безвиході та незахищеності у міру того, як темпи зростання фінансової нестабільності масштаби злочинності та хвороб випереджають темпи боротьби з ними. Іншими словами, глобалізація створює нові загрози безпеці людини, насамперед у найбідніших державах [87, 88].

З погляду існуючих основних підходів до розвитку теорій (макроекономічного, мікроекономічного, правового, соціального, системного, інституційного та інших) можна пояснити наявність конкретних теоретичних напрямів, можливість їх подальшого розвитку та інтерпретації стосовно проблеми економічної безпеки. Враховуючи, що цей науковий напрямок є відносно молодим і єдиної позиції вчених до формування концептуальної моделі економічної безпеки поки що не існує, зробимо спробу теоретично обґрунтувати та побудувати власну концептуальну модель.

Зміст і структура концептуальної моделі економічної безпеки представлена нами на рис. 1.4.

Подана на рис. 1.4 [77] модель економічної безпеки логічно взаємопов'язана з моделлю національної безпеки (див. додаток, рис. В.1). Цей зв'язок зумовлений позиціонуванням економічної безпеки як складової частини національної безпеки. Відповідно державна політика в галузі економічної безпеки є частиною спільної державної політики в галузі національної безпеки, а зміст діяльності із забезпечення економічної безпеки утотожнюється з урахуванням специфіки економічної безпеки та конкретних зовнішніх та внутрішніх загроз, що впливають на економічну безпеку держави, бізнес-спільноти, суспільства та особистості.

На нашу думку, концепцію економічної безпеки можна обґрунтувати як мінімум з позиції трьох основних теорій: по-перше, теорії довгострокового техніко-економічного розвитку (ТДТЕР); по-друге, загальної теорії управління (ЗТУ); по-третє, теорії сталого розвитку (ТСР).

Рис. 1.4. Загальна концептуальна модель економічної безпеки

Розроблено на основі [89, 90, 91]

Основними елементами представленої нами концептуальної моделі економічної безпеки виділено: по-перше, державну стратегію та державну політику, здійснення заходів якої побудовано на теоретико-методологічній та законодавчій основі; по-друге, принципи забезпечення економічної безпеки (див. додаток, рис. В.1); по-третє, діяльність із забезпечення економічної безпеки. Усі елементи мають між собою причинно-наслідкові зв'язки.

Державна політика у сфері забезпечення національної безпеки, основні напрями якої визначає Президент України, є сукупністю скоординованих політичних, організаційних, соціально-економічних, військових, правових, інформаційних, спеціальних та інших заходів. Державна політика у сфері забезпечення економічної безпеки є невід'ємною частиною державної політики у сфері забезпечення національної безпеки. Напрями державної політики обумовлені видами економічної діяльності та діяльності в галузі забезпечення економічної безпеки, взаємозв'язок між якими представлений семантичною моделлю – рис. 1.5.

Реалізація даних взаємозв'язків базується на засадах забезпечення економічної безпеки:

- Дотримання та захист прав економічних свобод. Реалізація принципу виражена у наданні можливості громадянам і господарюючим суб'єктам здійснювати економічну (підприємницьку) діяльність відповідно до їх вибору.
- Законність економічної (підприємницької) діяльності. Реалізація принципу виражена у наданні можливості громадянам та суб'єктам господарювання здійснювати економічну (підприємницьку) діяльність відповідно до законодавства України.
- Системність та комплексність застосування заходів забезпечення економічної безпеки на всіх рівнях управління держави та бізнесу. Принцип реалізується в умовах відкритості та прозорості інформації, в тому числі законодавчо-нормативної, відповідно до якої суб'єкти економічної діяльності приймають рішення, спрямоване на стратегію розвитку та забезпечення законних інтересів держави та бізнесу.

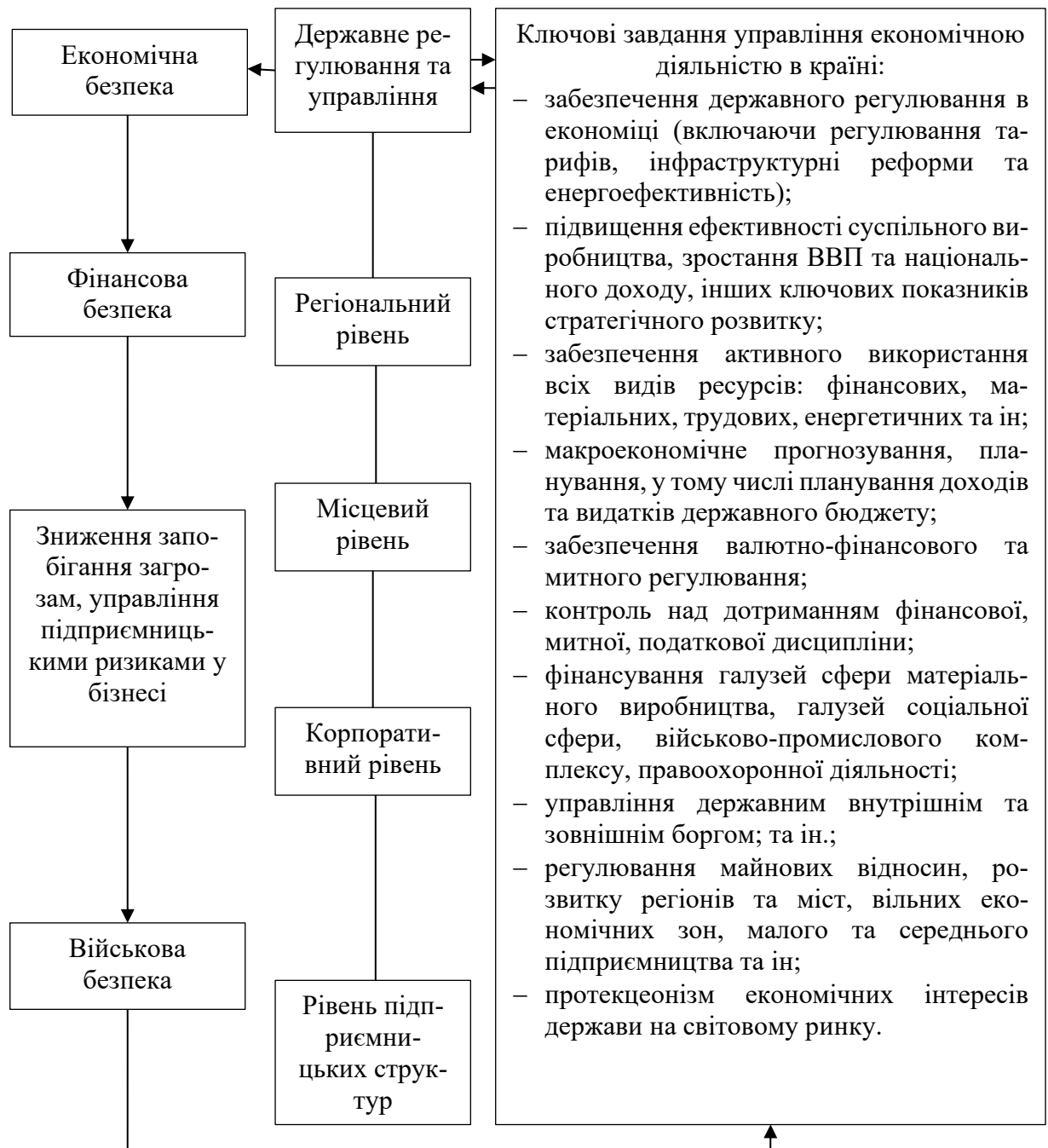

Рис. 1.5. Семантичні взаємозв'язки завдань управління економічною діяльністю та діяльністю із забезпечення економічної безпеки

Власна розробка [77]

- Пріоритет запобіжних заходів з метою забезпечення економічної безпеки. Принцип реалізується за допомогою проведення можливих консультацій, обов'язкових та ініціативних перевірок діяльності державних органів і

суб'єктів бізнесу, що сприяють дотриманню законодавства та підвищенню фінансової, податкової, інформаційної культури.

- Взаємодія контролюючих органів у галузі обміну інформацією про здійснення економічної (підприємницької) діяльності суб'єктами на території України. Принцип реалізується з метою запобігання загрозам економічній безпеці, пов'язаним з тіньовою економікою, порушенням економічних та фінансових інтересів держави та бізнесу.

Вищеохарактеризовані принципи забезпечення економічної безпеки, виділені нами як група специфічних принципів, можуть бути спроектовані та деталізовані для всіх без винятку рівнів управління, включаючи рівні суб'єктів господарювання – суб'єктів бізнесу, що дозволить розробляти комплексні програми та внутрішні стандарти щодо забезпечення економічної безпеки, здійснювати моніторинг загроз та ризиків з метою їх запобігання у поточній діяльності та на перспективу.

Забезпечення економічної безпеки держави (ЄБД) передбачає розробку та здійснення стратегії, спрямованої на мінімізацію вразливості національної економіки та яка передбачає можливість використання для цього ефективних механізмів. Одна з основ такої стратегії – комплекс заходів щодо підвищення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та сприяння розширенню «ніші» їхньої продукції на світовому ринку. Реалізація стратегії залежить від масштабів господарства країни, рівня розвитку національної економіки та можливостей використання інтелектуальних ресурсів [92], а також від ступеня інтегрованості в регіональні об'єднання та багатосторонні структури.

З деякою умовністю можна вважати першим ступенем забезпечення ЄБД є національний рівень. Підхід до її забезпечення на цьому рівні продовжує мати важливе значення, але в сучасній глобальній економічній системі в XXI столітті все більш істотними факторами забезпечення економічної безпеки держави стають фактори зумовлені зовнішнім впливом (міжнародні спілки, протекціонізм тощо).

Крім того, загрози економічному благополуччю країн, які все сильніше залежать одна від одної або від усього світового ділового співтовариства, стають глобальними. Мінімізація цих загроз, наприклад забезпечення надійності постачання енергетичними ресурсами в умовах нерівномірності розміщення та постійно зростаючого їх споживання, стабільності валютно-фінансової системи у світі при швидких транскордонних переміщеннях великих коштів, у тому числі спекулятивного та кримінального характеру, екологічної безпеки у міру збільшення промислового виробництва та його відходів, взагалі неможлива на національному рівні. В результаті акцент діяльності урядів у життєво важливій галузі, що розглядається, все більше переміщається на міжнародний рівень.

1.3. Методологічний базис забезпечення економічної безпеки держави

Доцільно згадати такі основні методологічні підходи до дослідження окремих аспектів економічної безпеки:

1. Безпека економічних систем з погляду теорії катастроф (Е. Ласло [93] та інші).

Відповідно до цієї теорії, безпека розглядається як стан, при якому стратегічний потенціал системи знаходиться далеко від меж адаптивності, причому загроза втрати безпеки збільшується в міру наближення ступеня адаптивності стратегічного потенціалу системи до граничної зони. Тобто, у випадку, якщо потенціал системи вичерпав можливості пристосованості до зростаючої нестабільності зовнішнього середовища, то можна говорити про загрозу безпеці, яка може виявлятися у вигляді втрати лідируючого становища, погіршення фінансового стану системи та ін. Виходячи з теорії катастроф, можна зробити висновок: якщо економічна система знаходиться у безпосередній близькості від ситуації повного вичерпання власних ресурсів, не маючи при цьому

необхідних резервів або дієвих інструментів нейтралізації наявних чи потенційних загроз, катастрофічні процеси в економіці розростаються, призводячи до втрати стійкості, аж до руйнування навіть за незначних коливань параметрів системи.

2. Безпека економічних систем у рамках теорії ризиків (К. Ерроу [94], Дж. Кларк [95], Ф. Найт [96]).

Представники цієї теорії вважають ризик основною категорією безпеки, націлені на пошук і нейтралізацію ризиків, які можуть призвести до кризового функціонування всієї економічної системи.

3. Безпека економічних систем у рамках теорії конфліктів (Дж. Бертон [97], К. Боулдінг [98], Р. Дарендорф [99]).

Відповідно до цієї теорії порушення безпеки системи є наслідком конфліктів різного характеру, які у суспільстві (міжособистісних, міжгрупових, між владними структурами). Якщо система економічно безпечна, вона може при мінімізації витрат розпізнати ці конфлікти, і навіть здійснювати регулювання їх перебіг і вирішувати їх. У процесах вирішення конфліктних ситуацій економічна безпека стає результатом узгодження інтересів суб'єктів які знаходяться у даній ситуації.

4. Безпека економічних систем у рамках теорії впорядкування та самоорганізації систем (Л. Фон Берталанфі [100], Т. Парсонс [101], І. Пригожин [102], Г. Хакен [103]).

Теорія виходить з того, що безпеку можна забезпечити внаслідок знаходження та використання внутрішніх ресурсів для виходу їх із кризи та подальшого розвитку.

5. Безпека економічних систем у рамках теорії тектології (В. Парето [104], А. А. Богданова [105]).

Теорія Богданова А. А. [105] розглядає умови та фактори, що забезпечують рівноважність систем і, насамперед, соціальної складової, «бо поза цим станом неможливе існування самої системи. Вища форма організованості (захисності) – «триєдина організація – речей, людей та ідей». У разі порушення

рівноваги системи можливі її негативні (руйнування) чи позитивні зміни (розвиток). Цим і визначається рівень безпеки стану економічної системи. Сучасна теорія, спираючись на теорію А. А. Богданова [105], розглядає безпеку як найважливішу характеристику економічної системи, яка визначає здатність до розвитку економічних суб'єктів, забезпечення гідних умов життєдіяльності населення, усунення загроз, що виникають.

Під теоретико-методологічною основою сучасної моделі економічної безпеки слід розуміти сукупність теорій та їх положень, що забезпечують, з одного боку, можливість обґрунтування довготривалого стійкого розвитку держави за умови зниження або запобігання загрозам економічній безпеці, з іншого – розвиток методичного інструментарію управління та регулювання потенціалом економічної безпеки держави та суб'єктів бізнесу. Відповідно до наведеної у п. 1.2, рис. 1.4 загальної концептуальної моделі економічної безпеки розглянемо ці базові теорії:

1. Теорія довгострокового техніко-економічного розвитку (ТДТЕР).

ТДТЕР заснована на системному баченні динаміки техніко-економічного середовища, обґрунтовує процес розвитку у вигляді «послідовного заміщення великих комплексів технологічно сполучених виробництв» – технологічних укладів, життєвий цикл кожного з яких може охоплювати від 40 до 60 років.

Автономні інтереси держави та суб'єктів господарювання, що розвиваються в «змішаній економіці» можуть бути гармонізовані «на умовах Парето – оптимальних рішень» [104]. Це дозволить уникнути підпорядкування індивідуальних переваг інтересам суспільства (державний соціалізм), з одного боку, і від ігнорування соціальних інтересів на догоду індивідуальним перевагам (ринковий фундаменталізм), – з іншого.

Відомо, що технологічний уклад має складну внутрішню структуру, у ній виділяються технологічно пов'язані виробництва (або технологічні сукупності), а також ядро технологічного укладу, його ключовий фактор, провідні галузі (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Структура та зміст елементів шостого технологічного укладу

Власна розробка

Кожен уклад є єдиним стійким утворенням, у рамках якого здійснюється замкнутий цикл, що включає видобуток і одержання первинних ресурсів, усі стадії їхнього перероблення та випуск набору кінцевих продуктів, які задовольняють відповідний тип суспільного споживання. Життєвий цикл технологічного укладу охоплює близько століття, при цьому період його домінування в розвитку економіки становить від 40 до 60 років (у міру прискорення НТП і скорочення тривалості науково-виробничих циклів цей період поступово скорочується).

Фахівці вважають, що нині шостий технологічний уклад, зміст елементів якого представлено на рис. 1.6, переходить за рівнем свого розвитку в стадію

зростання. У цій фазі успіх довгострокового розвитку має відбутися на основі випереджального освоєння ключових виробництв ядра нового технологічного укладу, «подальше розширення яких дасть змогу отримувати інтелектуальну ренту в глобальному масштабі» [92].

Усе це свідчить про інтелектуалізацію виробництва, що дасть змогу перейти до безперервної інноваційної діяльності в ключових галузях економіки та в системі безперервної освіти. Планується завершити перехід від «суспільства споживання» до «інтелектуального суспільства». Важливе значення буде відведено вимогам до якості життя і підвищення комфортності середовища проживання. Виробнича сфера реформується в екологічно чисті та безвідходні технології. Найбільш значущими споживаними послугами стануть: інформаційні, освітні, медичні послуги. Прогрес у технологіях переробки інформації, системах телекомунікацій, фінансових технологіях спричинить подальшу глобалізацію економіки, формування єдиного світового ринку товарів, капіталу, праці.

Складною проблемою для довготривалої стратегії розвитку і визначення контрольних точок зростання в рамках нового економічного укладу є створення сприятливого інноваційного середовища, в якому можуть множитися результати науково-технічних досягнень. Рівень розвитку інноваційного середовища визначається різними індексами, що характеризують стан різних аспектів економіки та суспільства: рівня економічної свободи, рівня корупції, сукупності умов для розвитку інноваційного бізнесу та інших. Найбільш значущим чинником для розвитку інноваційного середовища в державі є стан (рівень) економічної безпеки.

Зміст основних елементів (складових частин) національної безпеки та економічної безпеки держави свідчать про необхідність постійного вдосконалення цієї діяльності з тим, щоб зростання нового технологічного укладу було ефективнішим, а інноваційні процеси пронизували б усі сфери економіки. Особливо це важливо в умовах формування національної інноваційної системи. Загрозами для її створення все ще залишаються:

- надмірний монополізм, присутній на низці внутрішніх ринків, що є перешкодою для «інноваційного прориву» багатьох українських організацій;
- недостатня розвиненість інститутів підтримки та впровадження нововведень;
- слабкий правовий захист інтересів бізнесу, зокрема, захист контрактів, прав на інтелектуальну власність, а також високі ризики кооперації;
- війна.

Ефективне управління ризиками та протидія загрозам є необхідною умовою реалізації цієї теорії на практиці.

2. Загальна теорія управління (ЗТУ).

Загальна теорія управління (ЗТУ) пропонує найповнішу детально опрацьовану структуру постановки та розв'язання управлінських завдань, яка, на нашу думку, перевершує структури, запропоновані іншими версіями теорії управління. Відповідно до ЗТУ будь-який природний або соціальний процес можна описати в її термінах як процес управління або самоврядування, що робить цей підхід універсальним під час розгляду різних соціально-економічних явищ як окремо, так і в їхніх взаємозв'язках.

Як відомо, у теорії управління розглядають два завдання: 1) завдання керування за умови безпосереднього керування об'єктом у процесі його функціонування; 2) завдання самокерування, коли необхідно досягти самокерування об'єкта в заданому режимі його функціонування. Обидві ці задачі описуються в ЗТУ структурно ідентичними наборами параметрів, для ЗТУ немає принципової різниці в цих задачах, оскільки фактично одна задача може переходити в іншу.

У ЗТУ введено поняття повної функції управління, яка містить у собі: 1) виявлення проблем, 2) цілепокладання щодо їхнього розв'язання, 3) вироблення концепції досягнення намічених цілей, 4) її впровадження в життя, 5) поточне управління відповідно до прийнятої концепції та 6) удосконалення

концепції в міру необхідності, 7) вивільнення ресурсів із завершених процесів управління після досягнення цілей або після краху процесу управління.

Управління може відбуватися структурним і безструктурним способами:

- структурний спосіб управління до початку самого процесу управління передбачає створення структури, що несе алгоритміку управління процесом, і складається з кінцевого, визначеного за складом, кількістю та взаємозв'язками набору функціонально спеціалізованих елементів, які взаємодіють один з одним та із зовнішнім середовищем відповідно до концепції управління, при цьому відбувається адресне поширення функціонально орієнтованої інформації по елементах структури;
- у безструктурному управлінні до початку управління структура управління не створена, а її поява відбувається вже безпосередньо в процесі управління як реакція аналогічних один одному елементів суперсистеми на появу в їхній пам'яті та алгоритміці самоврядування певної інформації, поведінка цих елементів визначається їхнім внутрішнім інформаційно-алгоритмічним станом.

Відповідно до ЗТУ інформаційно-алгоритмічна безпека – здатність досягати намічених цілей управління з прийнятним рівнем якості управління в умовах впливу на процес цілеспрямованих завад ззовні та різного роду стихійних чинників, включно з власними «шумами» самої системи. Слід зазначити, що неможливе досягнення інформаційно-алгоритмічної безпеки, якщо системою не керують за повною функцією, оскільки в цьому разі етапи управління, які перебувають поза контролем, можуть керуватися стихійно, або перебувати під ворожим управлінням. І те, й інше фактично не гарантують досягнення кінцевої мети управління. Крім того, набір параметрів і критеріїв, що характеризують інформаційно-алгоритмічну безпеку, обраний для однієї певної концепції управління, не завжди може бути застосований у рамках іншої концепції управління.

Економічна безпека являє собою окремий випадок інформаційно-алгоритмічної безпеки управління. Слід зазначити, що для забезпечення розвитку держави, суспільства, особистості та досягнення їхньої безпеки, зокрема й економічної, необхідне дотримання двох умов:

- підпорядкування господарської діяльності принципу біосферної зумовленості життя, з чого випливає, що необхідне забезпечення стійкості біоценозів у регіонах і біосфери загалом, а також забезпечення відповідності зміни фізико-географічних параметрів регіонів ритміці природних геологічних і біосферних процесів;
- підтримка такої соціальної організації та культури під час здійснення господарської діяльності, які сприяли б виконанню природних функцій суспільними інститутами – сім'єю (відтворення і соціалізація нових поколінь), державою (якісне управління з урахуванням соціального аспекту), наукою (забезпечення впровадження інноваційних проєктів, які слугують гарантуванню безпеки життя та зростанню добробуту) і т.ін.

Ці умови необхідні для забезпечення безпеки загалом і економічної безпеки, зокрема. У зв'язку з цим, комплекс критеріїв безпеки має містити в собі три групи параметрів:

- фізико-географічні (для характеристики стійкості біоценозів і біосфери загалом);
- демографічні (для характеристики динаміки населення та якості його життя);
- економічні (для характеристики економічної діяльності в загальноприйнятому розумінні).

Виходячи з вищесказаного, економічну безпеку можна розглядати у вузькому і широкому аспектах, залежно від того, з вузьким (суто економічним) чи з широким набором критеріїв (усі три вищевказані групи параметрів) вона пов'язана.

Широкий і вузький смисл економічної безпеки по-різному проявляється під час здійснення діяльності із забезпечення економічної безпеки на різних рівнях: 1) на рівні держави та її регіонів; 2) на рівні господарюючих суб'єктів, їхніх об'єднань і бізнесових співтовариств; 3) на рівні окремих спільнот людей та особистості.

Для реалізації економічної безпеки в державі необхідне проведення відповідної політики, при цьому, логічно говорити про три напрями політики держави, що зачіпають: 1) відносини у світі загалом і цілі щодо способу життя людства (глобальна політика); 2) відносини з іншими державами та міжнародними компаніями / коаліціями (зовнішня політика); 3) політику, що формує відносини всередині самої держави (внутрішня політика). Безумовно, кожна з політик має містити в собі політику, пов'язану з фізико-географічними, демографічними та економічними параметрами.

Виходячи з логіки ЗТУ, економічна безпека держави у вузькому розумінні може забезпечуватися і в разі «життєздатної», і в разі «самогубної» політики держави. Остання, зрештою, призведе до втрати економічної безпеки в широкому сенсі.

Крім того, за такого підходу економічна безпека є ключовим компонентом суспільної безпеки загалом, якщо під суспільною безпекою розуміти здатність суспільства стійко відтворювати населення і розвивати культуру в усіх її аспектах у спадкоємності поколінь.

Це визначення вимагає врахування всіх наслідків застосування економічної моделі, що базується на принципах «Вашингтонського консенсусу» [106, 107], що призводить до необхідності здійснення трьох напрямів державної політики в забезпеченні безпеки:

- біосферно-екологічної політики для підтримання стійкості та відтворення біоценозів у місцях господарської діяльності та проживання людей (екологічний напрям);
- демографічної політики, спрямованої на відтворення біологічно здорового населення, виховання та освіти підростаючих поколінь на основі новітніх і

перспективних досягнень біосферно-гармонійної культур (соціальний напрям);

- економічної політики для економічного забезпечення вирішення завдань біосферно-екологічної політики та демографічної політики (економічний напрям).

Вищевикладене дає змогу дійти висновку, що спроможна методологія цілепокладання і планування, а також певна самостійність у розвитку економічного потенціалу на інноваційних засадах, про які йшлося, потребують глибшого вивчення з позиції іншої теорії – теорії сталого розвитку (ТСР). Саме ця теорія орієнтована на стратегічний розвиток пріоритетних напрямів економіки та бізнесу, що більшою мірою відповідає методологічній основі конструкції моделі економічної безпеки.

3. Теорія сталого (стійкого) розвитку (ТСР).

Теорія (концепція) сталого розвитку у світовій практиці отримала свою оцінку як:

- модель поступального розвитку суспільства, за якої задовольняють життєві потреби нинішнього покоління і не позбавляють такої можливості майбутні покоління людей (доповідь голови Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку Г. Х. Брундланда «Наше спільне майбутнє», 1987 р.) [71];
- стабільний соціально-економічний розвиток, що не руйнує своєї природної основи (Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку, прийнята на Всесвітньому саміті ООН, 2002 р.) [108];
- управління сукупним капіталом суспільства в інтересах збереження і множення людських можливостей (формулювання Світового банку) [109];
- гармонійний (рівномірний і збалансований) розвиток, що характеризується такими змінами, за яких експлуатація природних ресурсів, інвестиції, науково-технічний розвиток, розвиток особистості та численні інституційні зміни узгоджені між собою та спрямовують теперішній і майбутній

потенціал на задоволення людських потреб та їхніх устремлінь (загально-прийнятий переклад англійського словосполучення «sustainable development») [110].

Концепцію сталого розвитку визнано глобальною концепцією, її реалізація можлива лише за умов забезпечення безпеки людини та довкілля, їх захищеності від впливу шкідливих техногенних, природних, екологічних і соціальних чинників. Рівень безпеки визначається станом суспільного розвитку, науково-технічними та економічними можливостями.

Концепція дає змогу позиціонувати розв'язання проблеми сталого розвитку на міжнародному рівні, в окремо взятій країні, її регіонах, а також на рівні господарюючого суб'єкта – організації, що провадить свою фінансово-господарську діяльність відповідно до галузевої приналежності та технологічної специфіки.

Термін «стійкість» найчастіше зустрічався в природничих і точних науках для позначення здатності систем зберігати своє становище під час впливу різноманітних чинників зовнішнього середовища. В економічній науці з поняттям «стійкість» тісно пов'язане поняття «рівновага» [30, 111, 112].

Показники стійкості, як правило, визначають за критерієм не зменшення рівня добробуту кожного суб'єкта або індивідуума. В економічних моделях показники стійкості пов'язують із функціями споживання запасів виробленого капіталу та (або) величиною запасів природного капіталу.

Аналіз публікацій з проблеми стійкого розвитку [30, 63, 78] дає змогу дійти висновку про те, що стійкий розвиток повинен мати динамічний характер. Динаміка має відображати ті зміни, в яких масштаби експлуатації ресурсів, напрям капіталовкладень, орієнтація технічного розвитку та інституційні зміни узгоджуються з нинішніми й майбутніми потребами.

Теорія стійкого розвитку пояснює можливість довгострокового і стабільного зростання економічної, соціальної та екологічної сфер для держави і суб'єктів господарювання. Економічну безпеку в цьому випадку розглядають як головну умову стійкості. Фактори, що впливають на стійкий розвиток і на

забезпечення економічної безпеки, – взаємообумовлені. Оцінювання стійкості розвитку та оцінювання потенціалу безпеки також є взаємообумовленими і залежними від наявності зовнішніх і внутрішніх ризиків і загроз (див. п. 1.2).

Таким чином, серйозним аргументом для доведення застосування трьох охарактеризованих вище теорій ТДТЕР, ЗТУ, ТСР є наявність спільних для них принципових положень, які тісно пов'язані з проблемою забезпечення економічної безпеки.

Аналіз концептуальних положень вищезгаданих основних теорій дозволив також зробити висновок про те, що в усіх теоріях є управлінська та інституційна компонента, що характеризують причинно-наслідкові зв'язки взаємозумовленості розвитку та управління від необхідності забезпечення економічної безпеки держави, суспільства та бізнесу.

Управлінська компонента теорій означає, що розвиток економіки вимагає державного регулювання та управління, які здійснюються на всіх рівнях: регіональному, місцевому, корпоративному, сімейному та особистісному. Причому державне регулювання економіки слід розуміти як процес упорядкування та коригування дії природного ринкового механізму саморегулювання економіки, який здійснюється державою (його органами) з метою мінімізації від'ємних наслідків неминучих провалів функціонування цього механізму. На думку відомого в науці управління першої половини ХХ століття автора теорії управління Анрі Файоля «керувати – означає передбачати, організовувати, розпоряджатися, координувати і контролювати» [113]. Сукупність перерахованих А. Файолем функцій управління властива кожному з раніше названих рівнів державного регулювання економіки. Тому управління прийнято розглядати теж як рівневу систему, де кожна з функцій делегується з верхнього рівня на нижчий, забезпечуючи реалізацію єдиної політики управління.

Інституційна компонента також як і управлінська, властива всім трьом аналізованим теоріям, які ми використовуємо для обґрунтування запропонованої концепції економічної безпеки. Інституційність, що зумовлює розвиток значущих елементів і напрямків економіки, у всій її еволюційній історії

визначає: правила, створені та підтримувані спеціально на те уповноваженими людьми (формальні інститути) та загальноприйнятими умовностями, етичними кодексами поведінки людей, законами, нормативними правилами, звичаями, які є результатом тісного спільного співіснування індивідумів (неформальні інститути).

Управлінська та інституційна компоненти використані нами не тільки для обґрунтування взаємообумовленості аналізованих раніше теорій та їх концептуальних положень з позиції економічної безпеки, але й для аналізу існуючих підходів до оцінки потенціалу економічної безпеки держави та суб'єктів бізнесу.

Аналіз світового досвіду показує, що ключовим елементом забезпечення економічної безпеки систем різного рівня є організація та проведення ефективного моніторингу (аналіз інформації). У розвинених державах регулярний моніторинг став реальним інструментом управління починаючи з 90-х гг. ХХ ст.

Принципи безперервного, всеосяжного, забезпеченого фінансованою підтримкою з боку державного управління та моніторингу економічної безпеки та інших соціально-економічних процесів давно довели свою ефективність та необхідність у сфері забезпечення економічної безпеки в багатьох розвинених країнах. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки в рамках Федерального бюро розслідувань створено Агентство національної безпеки, до особливостей якого можна віднести практично миттєвий доступ до інформації з контролюваних об'єктів, що збираються. Крім цього, Уряд США розглядає проблему кібербезпеки як одну з ключових проблем економіки та економічної безпеки країни. Ці проблеми вирішують центри обробки даних Агентства національної безпеки [114]. На сьогоднішній день у багатьох країнах світу удосконалюються системи моніторингу економіки загалом та економічної безпеки зокрема. Такі оптимізація здійснюється для доступу до інформації в режимі реального часу, з метою зіставлення розрізненої інформації.

Для проведення моніторингу економічної безпеки у країнах використовуються різні методики. Розглянемо деякі з них.

1. Методика NORDSTAT країн Північної Європи [115]. При відборі показників у базу NORDSTAT усі показники поділяються на три підгрупи відповідно до ступеня їх адекватності для міжкраїнних зіставлень:

- прості індикатори, які можна легко розрахувати та безпосередньо зіставити між різними країнами. До них відносяться показники чисельності населення, кількості об'єктів, незавершених та завершених будівництв, кількості місць в освітніх та медичних закладах, лікарень та ін. Такі індикатори в методиці названі індикаторами класу А;
- індикатори, які відносно легко зіставляються, проте для них необхідні попередній аналіз методики обчислення та подальше її коригування з метою недопущення неадекватних порівнянь. До таких показників відносяться показники статистики з безробіття, якості навколишнього середовища. Дані індикатори в методиці названі індикаторами класу В;
- третя група показників – непорівнянні безпосередньо. Вони розраховуються за особливими методиками кожної країни, тому вимагають детального розгляду для адекватного порівняльного аналізу між різними країнами. До таких показників можна віднести індикатори виплати соціальних допомог, показники доходів населення, бідності та інших. Дані індикатори названі показниками класу С.

2. Методика, розроблена департаментом транспорту, місцевого самоврядування та регіонального розвитку Сполученого Королівства (DTLR) [116]. У своїй структурі система показників DTLR містить три типи показників:

- показники поточного стану системи надання громадських послуг;
- цільові орієнтири;
- результати обстеження задоволеності населення якістю послуг та діяльністю місцевого управління.

Подібного класу моніторингові системи дієво використовуються і в Швеції (Local Welfare Management Systems) [117], і у Фінляндії (проект VERTI) [118], і в інших розвинених країнах світу.

В даний час активно використовуються різні методологічні підходи які оцінюють стан економічної безпеки на основі порогових значень, але досі не вироблено підхід до визначення самих індикаторів, який має досить суб'єктивний характер. На сьогоднішній день у науковому світі не існує єдиної думки про порогові значення загроз економічній безпеці держави, а їх визначення продовжує залишатися одним із найскладніших і найважливіших завдань при вивченні та дослідженні національної економічної безпеки.

Існують такі методи оцінки безпеки в економічній сфері:

$$C = \frac{\sum_{k=1}^N V_k \cdot C_k}{\sum_{k=1}^N V_k}, \quad (1.1)$$

де C – нормалізована оцінка ступеня кризовості ситуації;

N – кількість сфер;

V_k – коефіцієнт, бальна оцінка.

Модель (1.1) дає змогу отримати розуміння, яка зі сфер економіки в конкретний момент часу є найбільш критичною з погляду близькості до її порогового значення, але має низку недоліків, які значно знижують можливості використання її для управління економічною безпекою. У тому числі, ця методика не враховує можливого впливу змін у «критичності» однієї зі сфер на зміни цього показника в іншій (інших) сферах. Іншим недоліком є апріорне прийняття рівнозначності загроз втрати економічної безпеки в різних сферах – незалежно від реального впливу «критичності» тієї чи іншої сфери на «критичність» стану економічної безпеки держави в цілому.

Абсолютно інший підхід реалізований у широко використовуваний на практиці та найчастіше згадуваний у сучасній науковій літературі, присвяченій забезпеченню економічної безпеки, методиці рейтингової оцінки країн

(регіонів) за станом економічної безпеки, яка заснована на розрахунку інтегрального показника економічної безпеки R_j , що визначається за формулою :

$$R_j = \sqrt{(1 - x_{1j})^2 + (1 - x_{2j})^2 + \dots + (1 - x_{nj})^2}, \quad (1.2)$$

де: x_{nj} – відхилення стандартизованих значень показників від певного зразка.

Мінімальне значення R_j свідчить про найкращий стан економічної безпеки. Як показники у цій методиці можуть застосовуватися такі: стан банківської сфери регіону; стан розрахунково-платіжної системи; рівень доходів населення; фінансово-економічні показники діяльності підприємств; бюджетна система, ВВП та ін.

Найсерйознішим недоліком цієї методики є абсолютна неможливість її використання під час побудови системи управління економічною безпекою, оскільки вона, на відміну методики (1.1), взагалі не пов'язує інтегральну оцінку з конкретними загрозами і чинниками, які впливають ті чи інші загрози.

Необхідно зробити ще одне важливе зауваження методологічного характеру, пов'язане з тим, що близький до абсолютного рівень безпеки може бути досягнутий лише в тому випадку, коли вся сукупність показників (індикаторів) знаходиться в межах допустимих меж порогових значень, а поліпшення одного показника має досягатися не на шкоду інших. Тобто при управлінні процесами та явищами методами державного регулювання бажано максимізувати рівень економічної безпеки в цілому, не допускаючи наближення жодного з контрольованих параметрів до відповідного граничного значення.

Слід зазначити, що питання забезпечення економічної безпеки можна розглядати з позиції методології інституційної економіки (див. додаток Д, рис. Д.1).

Генезис суспільного розвитку відповідно до теорії інституціональної історії може ґрунтуватися, передусім, на засобах розпорядження людиною економічними ресурсами та ступеню її свободи від природних сил і соціальних

інститутів. У своїй концепції економічного прогресу лауреат Нобелівської премії за 1993 рік Дуглас Норт [119] історію суспільного розвитку представляє у вигляді двох економічних революцій, які докорінно змінили види власності, продуктивність праці, суспільний устрій, загрози безпеці особистості та співвідношення завдань людини та соціальних інститутів у забезпеченні його економічної безпеки.

На підставі проведеного аналізу можна відзначити, що проблеми економічної безпеки та організації її моніторингу не є визначальними у зарубіжних країнах, де більша увага приділяється питанням національної безпеки. Ключовою метою цих країн є збереження суверенітету та стабільного економічного зростання на основі постійного інформаційного моніторингу (цифровізації).

Поняття «цифровізація» у науковій літературі поки що не має однозначного визначення. Так, на початку 70-х років XX ст. В. Вечел визначив цифровізацію як розширення застосування комп'ютерних технологій та її наслідки [120]. Автори [36, 37] розглядають цифровізацію як нову епоху, засновану на «big data» і відповідних технологіях, що підвищує ефективність виробництва, його обсяги та сприяє успішній реалізації індивідуального підходу в будь-якій сфері діяльності сучасної людини. Поняття «цифрова економіка» запроваджено вперше дослідниками Массачусетського університету з приводу ефективності впровадження інформаційно-комунікаційних технологій.

Великі можливості для розвитку прикладних наукових досліджень надає нова цифрова епоха, яка, за визнанням вчених, стартувала на початку 2020-х років і пов'язана з активним впровадженням цифрових кіберфізичних систем у всі сфери людської діяльності. Для цілей розширеного відтворення (мультиплікації) інновацій, забезпечення економічної безпеки важливими винаходами, на сьогодні практично доведеними до досконалості, можуть бути названі технології автоматичної обробки та аналізу «великих даних» (big data) і штучного інтелекту як надрозуму найближчого майбутнього. Активна цифровізація виробництва при цьому призвела до вироблення парадигми «Промисловості 4.0» — ефективної галузі, підприємства якої вирішують найскладніші

виробничі завдання без залучення значного обсягу людських, матеріальних і, у перспективі, фінансових ресурсів за рахунок активного застосування кіберфізичних систем, включаючи роботизацію виробництва.

При цьому ключовий науково-технічний прорив у даній сфері, що забезпечує економічну безпеку в цифровій сфері, вже відбувся: концептуальні ідеї щодо матеріалізації кіберфізичних систем, заснованих на штучному інтелекті, були втілені в життя, а в даний час відбувається швидше їх комплексне вдосконалення [121]. У міру поліпшення технологій штучного інтелекту, пов'язаних з ними розподіленого реєстру, самонавчання систем [92], аналізу великих даних, поле інноваційної діяльності у сфері цифрової науки буде неухильно розширюватися і зростати, породжена даними явищами цифрова економіка стає драйвером глобального економічного розвитку.

Переваги диджиталізації для економічної безпеки включають значний ріст продуктивності, зменшення витрат, підвищення конкурентоспроможності підприємств та розвиток нових галузей економіки. Диджиталізація також сприяє підвищенню рівня доступності послуг та розвитку електронної комерції, що сприяє зростанню обсягів торгівлі та економічному зростанню [121, 122]. Однак разом з перевагами диджиталізації існують і серйозні ризики для економічної безпеки, такі як загрози кібербезпеки, втрата праці мільйонів робочих місць через автоматизацію та розповсюдженням штучного інтелекту, а також можливість збільшення рівня нерівності у суспільстві через цифровий розкол (див. табл. 1.4).

Розглядаючи тенденції розвитку диджиталізації, можемо відзначити не лише поширення цифрових технологій у всіх галузях економіки, але й глибоке проникнення їх у різноманітні аспекти побуту та професійної діяльності сучасного суспільства. Зростання обсягів інтернет-зв'язку та збільшення обсягів збереження та обробки даних зумовлюють не лише технологічний прогрес, але й трансформацію самого способу функціонування суспільства. Вплив диджиталізації на економічну безпеку полягає в зміні парадигми ведення бізнесу, що вимагає перегляду традиційних підходів та сприяє формуванню

нових стратегій та моделей розвитку, зокрема, у контексті забезпечення економічної стійкості та безпеки держави [121].

Таблиця 1.4

Аналіз динаміки позитивних та негативних аспектів цифровізації
економічної системи держави

Переваги	Недоліки
Підвищення продуктивності: Застосування цифрових технологій дозволяє автоматизувати процеси, оптимізувати виробництво та знижувати витрати часу і ресурсів.	Кіберзагрози: Зростання цифрових технологій призводить до збільшення кіберзагроз, таких як кібератаки, кіберзлочинність та порушення конфіденційності даних.
Зручність і доступність: Цифрові рішення роблять доступ до послуг та інформації більш зручним та швидким, що сприяє покращенню комунікації та забезпеченню ширшого доступу до ресурсів.	Цифровий розрив: Нерівність в доступі до технологій може збільшити цифровий розрив між розвинутими та розвиваючимися країнами, а також між різними соціальними групами всередині країни.
Інновації: Диджиталізація стимулює розвиток інновацій та новаторських рішень у бізнесі, що сприяє зростанню конкурентоспроможності та ефективності.	Проблеми з приватністю та безпекою даних: Цифрова економіка створює нові виклики у сфері приватності та безпеки даних, оскільки вона потребує зберігання та обробки великих обсягів особистої інформації.
Глобальний доступ: Цифрові технології дозволяють підприємствам працювати та взаємодіяти з клієнтами та партнерами на міжнародному рівні без значних обмежень у часі та просторі.	Відчуження та безробіття: Автоматизація та впровадження штучного інтелекту можуть викликати відчуження працівників та збільшити ризик безробіття у тих галузях, де роботи стають зайвими через впровадження нових технологій.

Власна розробка

З позицій предмета цього дослідження представляється важливим розуміти, що один із ключових напрямів удосконалення сучасних цифрових технологій, на забезпечення якого спрямований споживчий, комерційний, соціальний і політичний попит, – це забезпечення безпеки нових цифрових технологій з урахуванням масивів відомих уразливостей та супутніх їм загроз. У міру вдосконалення даного аспекту цифровізації активізується середовище багатосторонньої вигоди («win-win») у частині інновацій у цифровій сфері: такі інновації, покликані забезпечити зростання конкурентоспроможності і самі по собі виступати середовищем для подальшої мультиплікації інновацій, містять

у собі дедалі менше небезпек для стійкого економічного функціонування господарюючих суб'єктів та забезпечення економічної безпеки.

Висновки до першого розділу

У першому розділі систематизовано фундаментальні наукові погляди щодо забезпечення економічної безпеки в умовах інституційних трансформацій. Результати проведених досліджень дозволяють зробити такі узагальнюючі висновки:

1. В більшості країн поняття економічної безпеки держави тотожне поняттю захищеності національної економіки від зовнішніх загроз при визнанні наявності внутрішніх «другорядних» загроз і включає в себе поряд із забезпеченням соціально-політичної та військової стабільності розвиток економіки держави у глобалізаційному полі. На основі даного висновку розроблена типологія розвитку сучасних економічних систем на прикладі економічних систем України, США та Китаю. Було встановлено належність економічної системи України у 2000-2022 році до ендогенного та після початку війни 24.02.2022 року – екзогенного типу розвитку, США – до змішаного, Китаю – до екзогенного типу моделей економічного розвитку.

2. Економічна безпека розкривається через такі поняття, як: стійкість національної економіки; захист національних інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз; незалежність національної економіки. Під «економічною безпекою» слід розуміти такий стан соціально-економічної системи держави, який дозволяє гарантовано забезпечити захист національно-державницьких інтересів перед внутрішніми і зовнішніми загрозами втрати стійкості розвитку. Доведено, що до детермінантів економічної безпеки в сучасних умовах інституційних перетворень слід віднести процеси глобалізації, що відбуваються у світовому просторі, які у свою чергу входять у суперечність із іманентною потребою збереження відносної національної автономності та

конкурентоспроможності для вирішення найзагальнішого завдання забезпечення стійкості розвитку держави. Разом з тим, низка аспектів економічної безпеки пов'язана не тільки і не стільки з параметрами розвитку економічної сфери держави, скільки з політичними, соціальними чи екологічними проблемами, що сукупно визначають ступінь стійкості розвитку держави.

3. Ключовим завданням держави є побудова системи управління економічною безпекою та ідентифікація детермінантів за такими напрямками як: опис можливих загроз та механізмів впливу на економічну безпеку держави; визначені індикаторів, що дозволяють відстежувати параметри соціально-економічного розвитку; встановлені граничних значень кожного з індикаторів, досягнення якого свідчить про виникнення загроз втрати економічної безпеки держави.

4. Забезпечення економічної безпеки особливо актуально через зниження рівня життя більшості населення країни, зростаючу диференціацію громадян за майновою ознакою, надмірною поляризацією доходів, зносу та старіння виробничої та соціальної інфраструктури, війни. Інтегральним показником соціально-економічного неблагополуччя суспільства та зниження його економічної безпеки є помітне погіршення демографічних характеристик, що відображають загальний стан генофонду нації. На тлі повномасштабної війни в Україні фактори демографічного стану стали максимально актуальними. Скорочення населення України стає вирішальним фактором у забезпеченні економічної безпеки держави. На жаль, соціально-економічна система України на даний час дедалі більше набуває форм моделі з крипто-колоніальною економікою.

5. До основних внутрішніх чинників, які негативно впливають на соціально-економічний розвиток сучасного суспільства та її економічну безпеку відносяться: війна в Україні; нестабільність відносин власності; кримінальні процеси в економіці; відсутність достатнього про шарку професійних менеджерів вищого рівня та конкурентного середовища серед кваліфікованого управлінського персоналу; зацікавленість численних представників органів

державної влади, що мають відношення до дозвільної практики та розподілу ресурсів, у нелегальній підприємницькій діяльності; багатство національних природних ресурсів, що сприяють сировинній спрямованості розвитку вітчизняного виробництва; зростання нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів; недосконалість ринкового законодавства. До зовнішніх чинників, що негативно впливають на стан економічної безпеки України, можна виділити: втрату територій з 2014 року, проведення АТО, повномасштабна війна з 24.02.2022 року; високий рівень зовнішнього боргу; придбання іноземними фірмами контрольних пакетів акцій українських підприємств з метою витіснення вітчизняної продукції з міжнародних ринків; втрата Україною традиційних ринків збуту внаслідок цілеспрямованої політики протекціонізму країн, що межують з Україною; залежність України від імпорту багатьох видів продукції; незаконне вивезення капіталу в зарубіжні країни; своєрідний «витік умів».

6. Об'єктами економічної безпеки є: особистість, суспільство, держава та основні елементи економічної системи, включаючи інституційні відносини у системі державного регулювання економікою. Державна політика в галузі економічної безпеки є частиною загальної державної політики в галузі національної безпеки, а зміст діяльності щодо забезпечення економічної безпеки утворюється з урахуванням специфіки економічної безпеки та конкретних зовнішніх та внутрішніх загроз, що впливають на економічну безпеку держави, бізнес-спільноти, суспільства та особистості. Концепцію економічної безпеки можна обґрунтувати як мінімум з позиції трьох основних теорій: по-перше, теорії довгострокового техніко-економічного розвитку (ТДТЕР); по-друге, загальної теорії управління (ЗТУ); по-третє, теорії сталого розвитку (ТСР).

7. Під теоретико-методологічною основою сучасної моделі економічної безпеки слід розуміти сукупність теорій та їх положень, що забезпечують, з одного боку, можливість обґрунтування довготривалого сталого розвитку держави за умови зниження чи запобігання загрозам економічній безпеці, з іншого – розвиток методичного інструментарію управління та регулювання

потенціалом економічної безпеки держави та суб'єктів бізнесу. Економічна безпека є ключовим компонентом суспільної безпеки в цілому, якщо під суспільною безпекою розуміти здатність суспільства стійко відтворювати населення та розвивати культуру у всіх її аспектах і наступності поколінь. Широкий і вузький зміст економічної безпеки по-різному проявляється при здійсненні діяльності щодо забезпечення економічної безпеки на різних рівнях: 1) на рівні держави та її регіонів; 2) на рівні суб'єктів господарювання, їх об'єднань та бізнес-спільнот; 3) на рівні окремих угруповань громадян і особистості.

8. Детермінантами та загрозами економічній безпеці є: надмірний монополізм, присутній на низці внутрішніх ринків, що є перешкодою для “інноваційного прориву” багатьох українських організацій; недостатня розвиненість інститутів підтримки та впровадження нововведень; слабкий правовий захист інтересів бізнесу, зокрема, захист контрактів, прав на інтелектуальну власність, а також високі ризики кооперації; війна. Умовами необхідними для забезпечення безпеки в цілому та економічної безпеки, зокрема є: фізико-географічні (для характеристики стійкості біоценозів та біосфери в цілому); демографічні (для характеристики динаміки населення та якості його життя); економічні (для характеристики економічної діяльності в загальноприйнятому розумінні).

9. У теорії довгострокового техніко-економічного розвитку, загальної теорії управління, теорії сталого розвитку є управлінська та інституційна компонента, що характеризують причинно-наслідкові зв'язки взаємозумовленості розвитку та управління від необхідності забезпечення економічної безпеки держави, суспільства та бізнесу. Парадигма інституційної економіки дозволяє зробити висновок, що у науковому світі не існує єдиної думки щодо порогових значень загроз економічній безпеці держави, а їх визначення продовжує залишатися одним із найскладніших і найважливіших завдань. Незважаючи на існуючу двоїстість (переваги та недоліки), подібну до інноваційної діяльності,

цифрова трансформація в цілому сприяє підвищенню рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Основні положення, висновки та рекомендації, що містяться у першому розділі дисертації знайшли своє відображення у наступних публікаціях: [72, 76, 77, 79, 121].

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Аналіз та оцінка економічного розвитку та детермінант економічної безпеки України в історичній ретроспективі

Одним із чинників, які негативно впливав на економічний розвиток України в історичній ретроспективі, є низький рівень політичної стабільності. Враховуючи цю обставину, а також зміни до Конституції України, які надали частину повноважень президента Верховній Раді, можна зробити висновок про те, що з 2007 року в державному управлінні України завершився перехід від орієнтованої на одну людину (президента) системи до президентської-парламентської системи, більшою мірою орієнтованої на політичні сили, що формують правлячу коаліцію по праву подання найбільшої частини суспільства і які в силу зазначеної обставини, змушені розробляти і погоджувати державну політику в тій чи іншій сфері на більш тривалу перспективу і з більш системним підходом, ніж за суто президентського правління. Саме ця обставина зумовлює особливий інтерес з точки зору справжнього дослідження, присвяченого ефективності державної політики щодо забезпечення економічної безпеки, а також історичний досвід досягнення даного стану.

Крім низького рівня політичної стабільності в Україні можна виділити три групи причин, що призвели до кризового стану української соціально-економічної системи [123]:

1. До першої групи належать причини, успадковані від Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). Це і надмірне одержавлення і монополізація економіки, відсутність конкуренції між виробниками і, відповідно, низька конкурентоспроможність продукції, що випускається, зосередження на експорті ресурсів, витратність економіки, високі енергоємність і електроємність національної економіки, антидемократичний характер управління

державною власністю та надмірна централізація при перерозподілі національного доходу через державний бюджет, мілітаризація економіки, перерозподіл значної частини створеного сільськими працівниками національного доходу на користь промисловості через механізм цін, низький рівень продуктивності праці та багато інших причин;

2. До другої групи належать причини, які зумовлені неефективними діями влади у перші роки незалежності країни. Зазначимо, що країна мала величезний потенціал для соціально-економічного розвитку. В Україні був один із найбагатших наборів ресурсів (промисловість, робоча сила, багаті земельні ресурси, сприятливі кліматичні умови, інфраструктура та зручні виходи до морських шляхів). Тобто з позиції вихідних умов на початку періоду ринкових перетворень (1991-2000 р.) країна знаходилася на досить сприятливих позиціях – вигідніших, ніж більшість республік СРСР. Проте, криза перехідного періоду країни виявився однією з найглибших по всьому пострадянському просторі. Фахівці зазначають [124], що недоліки попередньої економіки в процесі початкового етапу розвитку незалежної держави посилювалися внаслідок некомпетентності влади, гіпертрофованого прагнення до особистого збагачення осіб, які мали доступ до національних багатств, криміналізації економічної сфери та інших факторів.

Падіння промислового виробництва чітко простежується за показником енергоємності національного доходу. Для аналізу енергоємності національного доходу України за період 1991-2024 років важливо враховувати, що енергоємність (відношення споживання енергії до ВВП) є ключовим показником ефективності використання енергоресурсів країни. Він показує, скільки енергії витрачається на одиницю національного доходу [125]. Спрощена таблиця 2.1 з даними щодо енергоємності національного доходу України за 1991-2024 роки (у вигляді споживання енергії на одиницю ВВП) показує, що енергоємність національного доходу України за період з 1991 до 2024 року демонструє тенденцію до поступового зниження.

Таблиця 2.1

Енергоемність національного доходу України за 1991-2024 роки
(у вигляді споживання енергії на одиницю ВВП)

Рік	Енергоемність, кг нафтового еквівалента на \$1000 ВВП	Тенденція
1991	700	Після розпаду СРСР висока енергоемність
1995	650	Зниження завдяки реформам
2000	600	Поступове зниження завдяки реструктуризації економіки
2005	550	Модернізація промислових підприємств
2010	500	Позитивні ефекти інвестицій в енергоефективність
2015	450	Зменшення промислового виробництва через військові дії
2020	400	Продовження зниження енергоемності
2022	380	Спад через війну, руйнування інфраструктури та втрату промисловості
2023	360	Часткове відновлення економіки після активних бойових дій
2024 (прогноз)	340	Очікуване подальше зниження за рахунок енергоефективних технологій та підтримки міжнародних партнерів

Складено на основі даних [126, 127]

Це пов'язано з реформами, модернізацією енергетичного сектору, зниженням частки важкої промисловості, а також розвитком альтернативних джерел енергії [128]. Військові дії серйозно вплинули на енергетичну інфраструктуру та економіку, але перспективи подальшого зниження енергоемності залишаються позитивними.

У період після 1991 року відзначалися такі кризові явища як різкий спад виробництва; високі темпи інфляції (1992 року вони становили до 3000%, 1993 року – понад 10 000%); масове безробіття, яке, за даними МВФ [127], охоплювало близько 35% працездатного населення; катастрофічне зниження життєвого рівня переважної більшості населення – за різними оцінками від 5 до 10 разів; масова міграція робочої сили [81, 82], у тому числі висококваліфікованої за кордон, особливо після початку війни в Україні – рис. 2.1.

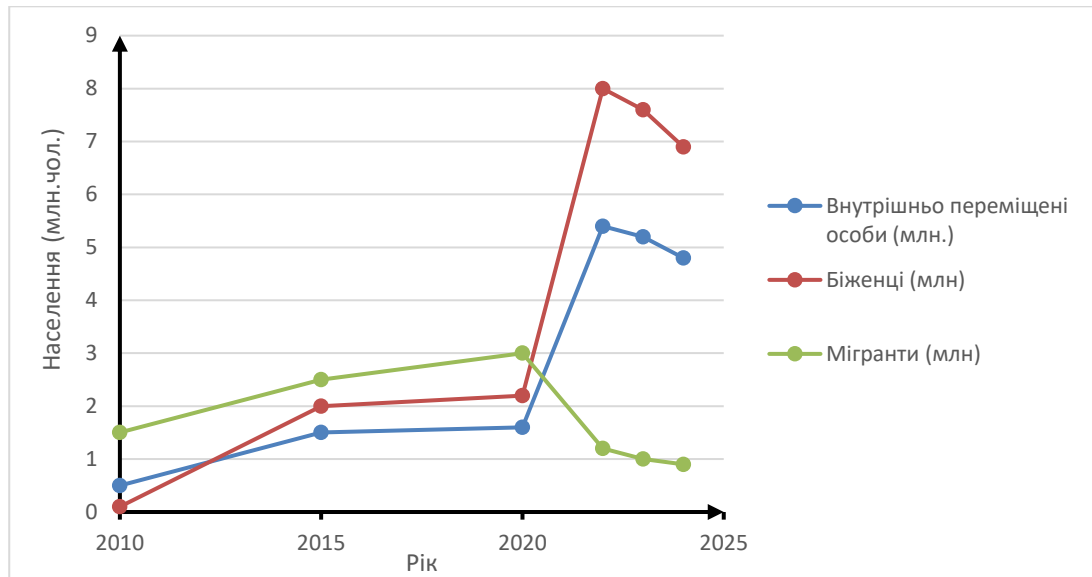

Рис. 2.1. Міграція в Україні за 2010-2024 роки

Розроблено на основі даних [129, 130]

Міграційні дані України за період з 2010 по 2024 рік свідчать про значні зміни у міграційних потоках через економічні труднощі, військові конфлікти та гуманітарні кризи. Протягом цього періоду велика кількість українців виїжджала на роботу до країн ЄС, зокрема Польщі, Італії, Чехії та Німеччини. Більшість мігрантів шукали короткострокові можливості працевлаштування через економічну кризу в Україні. Після анексії Криму та початку війни на сході України кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) суттєво зросла. За оцінками, понад 1,5 мільйона людей стали ВПО, шукаючи безпеки в інших частинах країни або за її межами. Багато хто емігрував до сусідніх країн, таких як Росія, Польща та Чехія. Масштабне вторгнення Росії у 2022 році спричинило найбільшу хвилю міграції в історії України. Близько 8 мільйонів українців стали біженцями в країнах Європи, зокрема в Польщі, Німеччині та інших країнах ЄС. Внутрішньо переміщені особи також склали значну частину населення – близько 5,4 мільйона осіб.

Індикатор державного боргу у економіці, також відомий як співвідношення державного боргу до валового внутрішнього продукту (ВВП), є одним із ключових показників, що використовуються для оцінки фінансової стійкості країни. Він показує, яку частку ВВП складає державний борг і відображає

здатність країни погашати свої боргові зобов'язання за рахунок внутрішніх економічних ресурсів. У багатьох економіках вважається, що співвідношення державного боргу до ВВП до 60% є прийнятним і не загрожує фінансовій стабільності та економічній безпеці. Для країн із розвиненими економіками цей показник може бути вищим, тоді як для країн, що розвиваються, нижчі рівні є більш прийнятними. Стан державного боргу в Україні та його зіставлення з ВВП наведено на рис. 2.2-2.3.

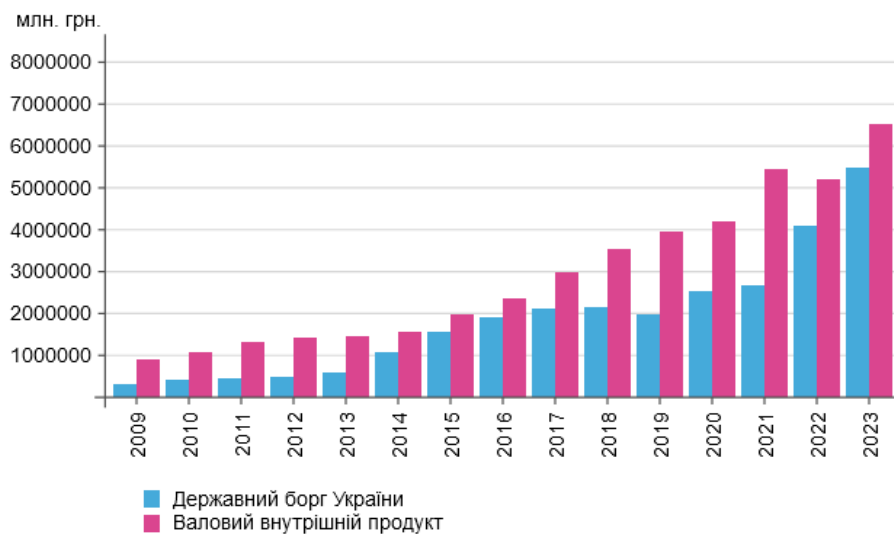

Рис. 2.2. Співставлення рівня державного боргу та ВВП України за 2009-2023 роки

Розроблено на основі даних [131, 132]

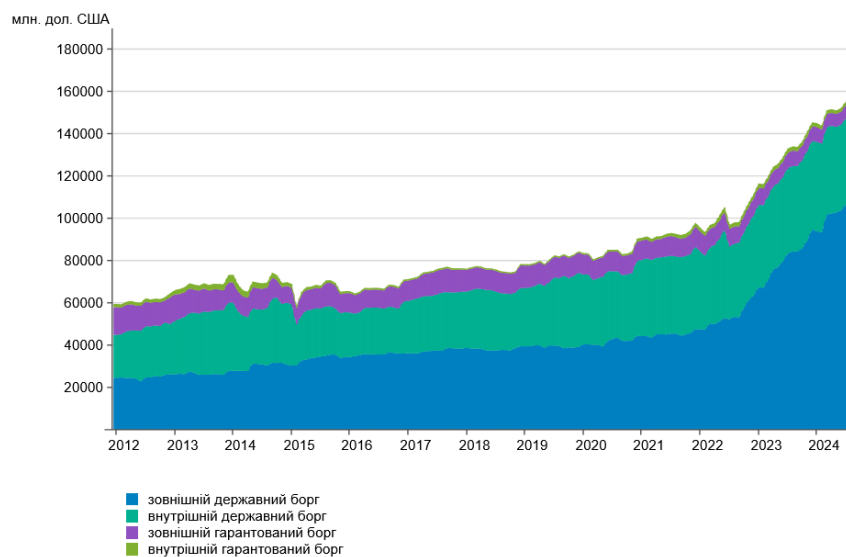

Рис. 2.3. Динаміка зміни державного боргу України за 2012-2024 роки

Розроблено на основі даних [131, 132]

Станом на липень 2024 року сукупний державний борг України становить 6,374 трлн грн, з яких 72,7% – це зовнішній борг, а 27,3% – внутрішній. Крім того, гарантований державою борг складає 5,1% від загального боргу. Цей стан може свідчити про загрозу економічній безпеці України і вимагає прийняття управлінських рішень для недопущення збільшення даного показника.

Можна стверджувати, що основними причинами, що призвели до кризового стану країни є:

- різкий розрив господарських зв'язків із країнами колишнього СРСР внаслідок чого Україна втратила значну частку традиційних ринків збуту, а також було зупинено низку підприємств. При цьому існуючі господарські зв'язки не були ефективно модифіковані, а нові зв'язки з ЄС не вийшли на потрібний ефективний рівень;
- відсутність науково обґрунтованої стратегії трансформації командно-адміністративної системи у розвинену та досконалу економічну систему, невизначеність моделі такої трансформації (ставилася мета одночасного переходу до ринкової, соціально орієнтованої ринкової, змішаної економіки, а також до постіндустріального суспільства), як наслідок – формування неефективного поєднання нераціонального державно-адміністративного регулювання та стихії ринку. Іншими словами, влада України хотіла залишити все позитивне від економічної моделі СРСР та взяти лише позитивне від ринкової економіки, що призвело до ідеалізації планів, малокерованої економічної ситуації та корупції;
- неефективність правової системи (прийняття непрацюючих, суперечливих чи руйнівних за результатами законів, відсутність механізму реалізації багатьох із них);
- шокова лібералізація цін, що спричинила знецінення трудових заощаджень, що призвело до мінімізації норми заощаджень, різкого зниження купівельної спроможності більшості населення та її зубожіння;

- різке збільшення частки імпортованих товарів на ринку. До початку конфлікту з Росією у 2014 році Україна мала відносно стабільний зовнішньоторговельний баланс, хоча частіше спостерігався дефіцит (перевищення імпорту над експортом). У 2013 році дефіцит торгівлі товарами досяг близько \$13,5 млрд. У зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії в 2022 році, Україна зазнала значного зниження обсягів торгівлі. Експорт знизився до \$44,1 млрд, тоді як імпорт склав \$55,2 млрд, що спричинило дефіцит у \$11,1 млрд (див. рис. 2.4);

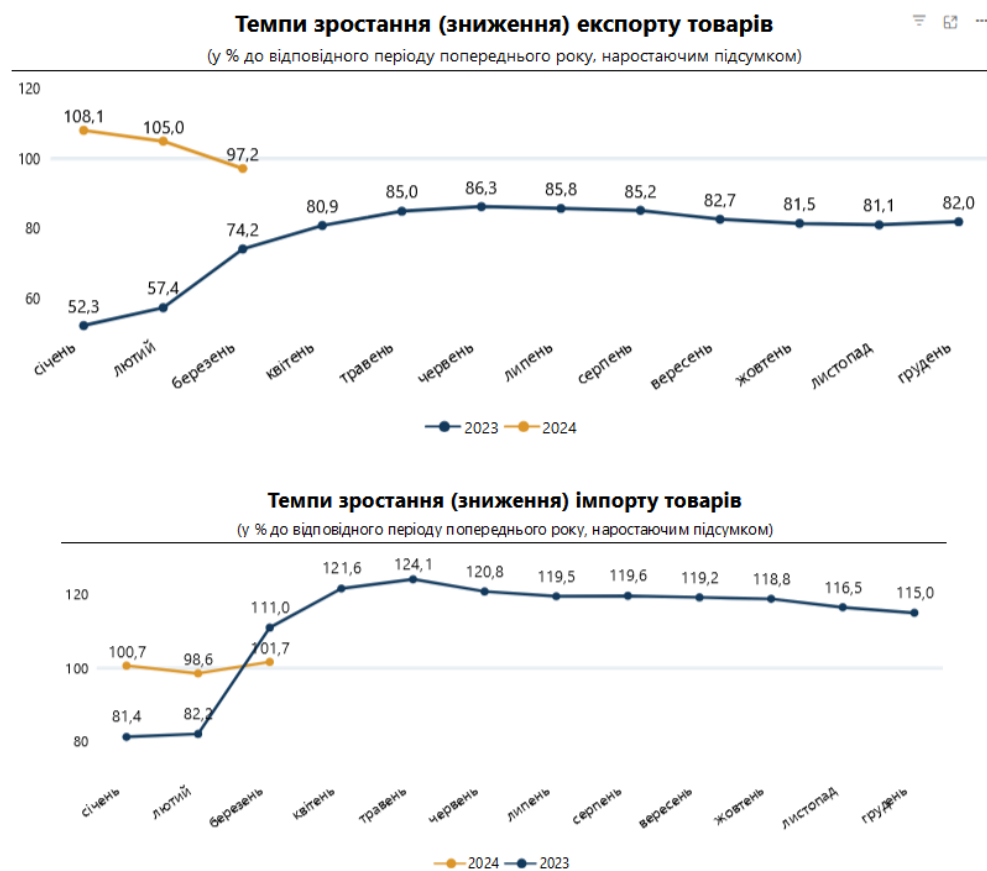

Рис. 2.4. Темпи зростання (зниження) експорту та імпорту товарів
у 2023-2024 році

Розроблено на основі даних [126]

Станом на середину 2024 року зовнішній торговий дефіцит погіршився через значні втрати в експортних можливостях країни, викликані війною.

Транспортна інфраструктура та виробничі потужності залишаються під загрозою.

- проведення неефективних конверсійних процесів (1991 року частка військової продукції загальному обсязі виробництва становила майже 23%, 1996 року – 3,4%, 2010 року – 0,7% але з 2013 року почалося зростання цього показника, див. табл. 2.2);

Таблиця 2.2

Внесок військової продукції у ВВП України за 2010-2024 роки

Рік	Реальний ВВП України (млрд дол. США)	Внесок військової продукції у ВВП (млрд дол. США)	Частка військової продукції у реаль- ний ВВП (%)
2010	136.4	1.0	0.7
2011	163.2	1.5	0.9
2012	175.7	1.8	1.0
2013	183.3	2.0	1.1
2014	131.8	3.5	2.7
2015	91.0	4.8	5.3
2016	93.4	5.0	5.4
2017	112.2	6.0	5.3
2018	126.3	6.5	5.1
2019	153.9	7.0	4.5
2020	155.6	7.5	4.8
2021	200.1	8.5	4.2
2022	100.0	12.0	12.0
2023	120.0	15.0	13.6
2024	(очікується) 120.0	16.5	13.8

Складено на основі даних [126, 127, 133, 134]

Військове виробництво стало важливим компонентом української економіки, особливо в контексті тривалих військових конфліктів. Після 2014 року воно стрімко зросло і продовжує відігравати ключову роль в обороні країни та забезпеченні її економічної стабільності під час війни;

- різке збільшення податкового навантаження, і навіть вилучення в окремі роки амортизаційних відрахувань до державного бюджету;
- зниження частки національного доходу, що належить державі, що призвело в кінцевому підсумку до зниження соціальних витрат;

- проведення носять тіньовий та кримінальний характер процесів роздержавлення та приватизації, незаконне присвоєння власності представниками політичної еліти (кланами) та бюрократизація апарату виконавчої влади;
- масовий відтік капіталу за кордон [135];
- формування несприятливого інвестиційного клімату в Україні (за цим показником у середині 90-х років XX століття країна посідала 135-те місце у світі, а на початку XXI століття – приблизно 130-е). У табл. 2.3 наведено оцінку інвестиційного клімату України за 2010-2024 роки (за основними індикаторами).

Таблиця 2.3

Оцінка інвестиційного клімату України за 2010-2024 роки

Рік	Місце в рейтингу Doing Business	Індекс економічної свободи (Heritage Foundation)	Інвестиційний рейтинг (S&P, Moody's)	Прямі іноземні інвестиції (млрд дол. США)
2010	142	46.4	B-	6.4
2011	145	46.2	B-	7.2
2012	152	45.3	B-	7.9
2013	137	48.1	B	8.4
2014	112	49.3	B-	4.5
2015	96	49.6	CCC	3.0
2016	80	51.9	CCC+	3.3
2017	76	51.1	CCC+	3.5
2018	71	52.3	B-	2.8
2019	64	52.8	B	3.2
2020	64	53.3	B	2.6
2021	64	53.7	B	2.4
2022	64	54.2	CCC	0.9
2023	64	54.1	CCC	1.1
2024	(очікується) 64	54.0	CCC	1.5

Складено на основі даних [136, 137, 138, 126]

Хоча Україна покращила деякі аспекти інвестиційного клімату, такі як регуляторна політика та економічна свобода, інші фактори, зокрема війна та безпека, суттєво обмежують інвестиційні можливості країни;

- отримання великих кредитів на невигідних умовах (для закупівлі товарів та ін), що призвело до зростання зовнішнього боргу, причому виплати

відсотків за цими кредитами перешкоджали вдосконаленню та розвитку системи продуктивних сил;

- слабка політика освоєння власних енергоносіїв, природних ресурсів, а також їхнє нераціональне використання та розкрадання.

Необхідно відзначити, що причини низької стійкості України були досить типовими практично для всіх держав – колишніх республік СРСР: відсутність чіткої економічної політики (включно з бюджетною, грошово-кредитною, податковою та іншими її складовими); некомпетентність органів державної влади; неправильне застосування ряду ринкових важелів; негативний вплив міжнародних фінансово-кредитних організацій і т.д.

3. Третя група причин є дистинктивною, породженою специфічними особливостями трансформації української економічної системи, що сформувалася до кінця 1990-х років.

Формально динаміка зміни структури ВВП України відповідала тенденціям найрозвиненіших країн, що здійснюють перехід до постіндустріального типу суспільства: найдинамічнішим сектором економіки, що розвивається, став сектор послуг, частка якого у ВВП до кінця 2000-х років сягнула 60%. Однак, якщо в розвинених країнах головною відмінною рисою постіндустріального суспільства є дуже висока продуктивність праці, що дає змогу в умовах збереження або навіть зростання промислового виробництва вивільнити з промисловості значну частину працівників, які переходять у сферу високоякісних та інноваційних послуг із високою часткою у ВВП, то в Україні основною причиною зростання частки у ВВП сектору послуг стало різке скорочення промислового виробництва (при цьому на відміну від постіндустріального суспільства, де у сфері послуг ледь частка припадає на інноваційні послуги, в Україні основні галузі сфери послуг – торгівля, ремонт, готельний та ресторанний бізнес).

Значна деіндустріалізація, характерна для транзиційної кризи на всьому пострадянському просторі, продовжилася в Україні і у 2000-2020 роках, що призвело до зниження адаптивності, рівня складності та, як наслідок,

конкурентоспроможності виробленої продукції, а також експортного потенціалу країни загалом (за збереження певної конкурентоспроможності значної частини великих промислових підприємств металургійної та оборонної промисловості – переважно на Сході країни). При цьому також відзначалося зростання частки сільського господарства за дуже високої кількості зайнятих у цій сфері.

Негативні зрушення виявляються і під час аналізу внутрішньої структури промисловості – частка обробних виробництв знизилася на фоні зростаючих часток добувної промисловості та виробництва і розподілу електроенергії, газу та води. Слід також зазначити скорочення частки металургії та машинобудування. Єдиним умовно позитивним наслідком такої деіндустріалізації можна вважати скорочення викиду CO₂ та іншого негативного впливу на екологію [139].

У 2000-2012 роках значно змінився український паливно-енергетичний баланс. Падіння економічної активності в енергоємних галузях та секторах, а також реалізація заходів щодо підвищення ефективності енергоспоживання скоротили первинне споживання енергії за 12 років більш ніж на 8% (зі 133,8 мільйона до 122,7 мільйона тонн нафтового еквівалента). Також на тлі деякого зростання споживання власних ресурсів (вугілля (з 29 до 35%) та атомної енергії (з 15 до 19%)) відбулося зменшення їх імпорту (з 77% до 57% імпорту всіх енергоресурсів) та зменшення споживання газу (з 47% всього первинного споживання до 35%). Можна відзначити і спровоковане практично найвищим «зеленим тарифом» у Європі підвищення ролі відновлюваної енергетики (без урахування ГЕС).

Але в Україні так і не відбулася нормалізація відносин у газовому господарстві. За власного видобутку у розмірі приблизно 20 млрд. куб. м. на рік збирання платежів за газ продовжувало відставати і «Нафтогаз» постійно знаходився у несприятливій фінансовій ситуації. За великим рахунком, ні інституційні реформи, ні масовані вкладення у ПЕК не були зроблені, незважаючи на постійні дебати (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Орієнтовна таблиця паливно-енергетичного балансу України
за 2010-2024 роки (млн тонн умовного палива)

Рік	Природний газ	Вугілля	Нафта та нафтопродукти	Атомна енергія	Відновлювані джерела енергії	Електроенергія (виробництво)	Споживання енергії (загальне)
2010	57.6	67.2	12.4	23.8	1.0	195.0	153.0
2011	53.9	67.8	13.2	24.1	1.1	202.0	157.0
2012	54.7	65.4	12.8	23.5	1.2	204.0	158.5
2013	50.5	64.0	13.0	22.7	1.3	203.5	156.5
2014	42.6	55.3	11.8	22.5	1.5	190.0	145.0
2015	32.5	40.9	10.5	22.0	1.8	173.0	130.0
2016	33.5	40.3	10.8	21.5	2.1	175.5	132.0
2017	31.9	38.5	11.0	20.8	2.4	177.0	133.0
2018	29.4	37.0	11.1	21.2	3.0	180.0	135.5
2019	28.1	35.6	11.3	21.0	3.4	181.5	137.0
2020	27.8	34.5	10.5	20.7	4.0	182.0	136.0
2021	26.5	32.8	10.8	20.5	4.5	183.0	138.0
2022	22.0	30.0	10.0	20.0	5.0	170.0	125.0
2023	21.5	28.0	9.8	19.5	5.2	168.0	123.0
2024	(очікується) 20.5	27.0	9.5	19.0	5.5	165.0	120.0

Складено на основі даних [140, 141, 142]

Україна за період 2010-2024 років значно змінила свою енергетичну політику. Втрата частини інфраструктури на сході та втрата доступу до ресурсів на окупованих територіях змусили країну оптимізувати використання енергії та скорочувати споживання природного газу та вугілля. Одночасно відбувається поступовий перехід на відновлювані джерела енергії та розвиток атомної енергетики як стабільного джерела електроенергії.

Також до одного з важливих детермінант забезпечення економічної безпеки держави можна віднести показник – індекс інфляції (див. рис. 2.5).

Індекс інфляції в Україні за останні роки показує значні коливання. Наприклад, у 2022 році інфляція досягла високого рівня через війну і пов'язані з нею економічні труднощі. Річний показник склав близько 26,6%, що є одним із найбільших за останні роки. У 2023 році інфляція почала знижуватися

завдяки стабілізації економіки та державним заходам з контролю за цінами. На серпень 2024 року індекс інфляції становив 100,6%, що свідчить про певну стабілізацію у темпах зростання цін, хоча ситуація залишається непростою. Ці тенденції показують, що інфляція залишається ключовою проблемою для економіки України, і уряд намагається її контролювати за допомогою монетарної політики та стабілізації ринку [143].

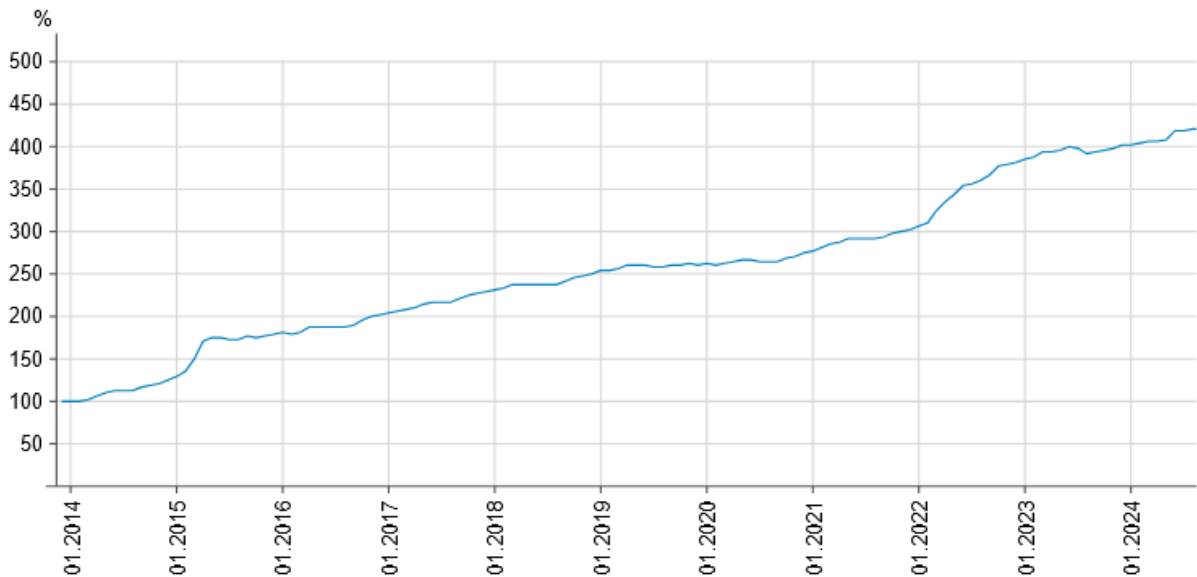

Рис. 2.5. Індекс інфляції в Україні за 2014-2024 рік

Складено на основі даних [126, 131]

На українському валютному ринку до певного моменту рівновага між попитом на іноземну валюту та пропозицією продовжувала зберігатися за рахунок зростання доларової виручки від експорту зерна, продукції металургійної та хімічної промисловості, а також мит (2000-2013 роки). Комерційні банки та інші організації в цей період отримували валютні кредити в іноземних інституціях, що дозволило частково покривати потреби імпорту, які збільшувалися.

Але інвалютні доходи від експорту та митної діяльності внаслідок зміни світової ринкової кон'юнктури у 2020 роках значно зменшились. Це зменшення відбулося одночасно із виведенням іноземної валюти з банківської сфери, а також падінням розмірів переказів працюючих за кордоном. Всі ці

процеси спровокували порушення ринкової рівноваги, що й сприяло зростанню валютного попиту.

Превентивні заходи щодо стабілізації грошового обігу, проведені Національним банком України (обмеження неконтрольованої видачі кредитів комерційними банками через збільшення на них норми резервування та облікової ставки, обмеження грошової емісії у 2020 роках) виявилися запізнілими в умовах суттєвого збільшення грошової маси, зростання імпорту товарів іноземних споживчих кредитів – все це призвело до зростання валютного попиту. Жорстка політика НБУ після 24.02.2022 року дозволила стабілізувати валютний курс в Україні, але наскільки довго це можливо методами монетарної політики та методами запозичення коштів у міжнародних інституціях – невідомо. Для наочності на рис. 2.6 наведено графік зміни курсу гривні до долара США, за яким можна побачити про нестабільність і нестійкість економіки України.

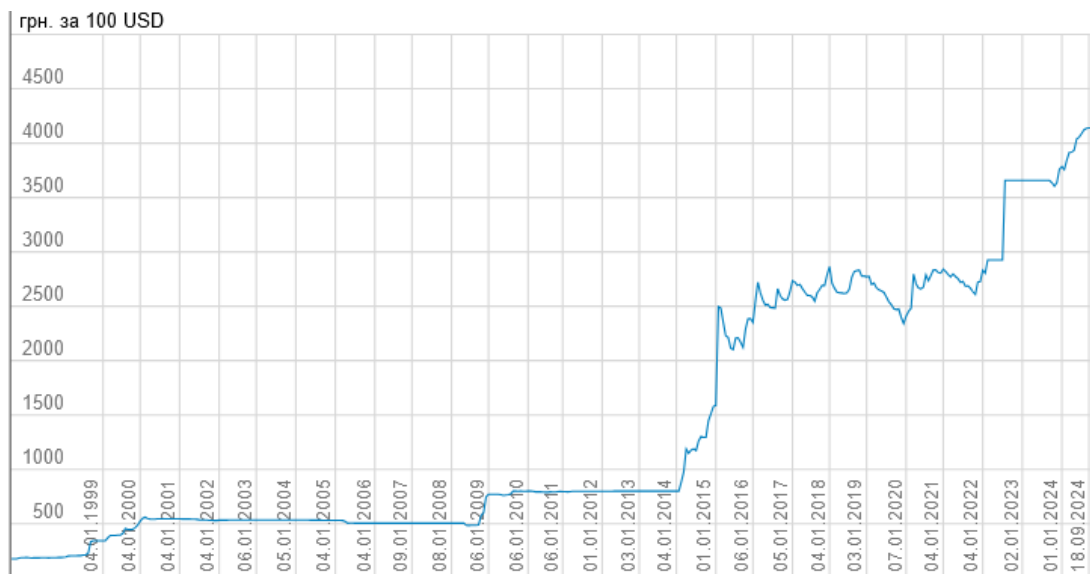

Рис. 2.6. Курс офіційної гривні (НБУ) до долара США за 1999-2024 роки
Складено на основі даних [126, 131, 143]

Динаміка курсу гривні до долара США з 1996 по 2024 роки демонструє значні коливання, які були спричинені економічними, політичними та геополітичними факторами.

1. 1996-2000 роки: Після введення гривні у 1996 році курс долара стабільно тримався на рівні 1.8-2.5 грн/долар. Це було пов'язано з початковим етапом стабілізації української економіки після здобуття незалежності.
2. 2008-2009 роки: Світова фінансова криза призвела до різкої девальвації гривні. Курс долара виріс до близько 8 грн/долар, що відображало загальну економічну нестабільність у країні.
3. 2014-2015 роки: Анексія Криму та війна на Донбасі спричинили черговий стрибок курсу долара, коли гривня різко девальвувала до понад 25 грн/долар. Це було результатом падіння довіри інвесторів та економічного тиску на Україну.
4. 2022-2024 роки: Повномасштабна війна з Росією та руйнування значної частини економічної інфраструктури призвели до нового стрибка курсу. Наприкінці 2023 та на початку 2024 року курс становив понад 40 грн/долар, що свідчить про сильний девальваційний тиск.

Найбільш проблемним з точки зору відсутності у зростанні хоча б за рівнем інфляції є показник прожиткового мінімуму в Україні (див. рис. 2.7.).

Рис. 2.7. Динаміка прожиткового мінімуму в Україні за 2000-2024 роки

Складено на основі даних [131]

Динаміка прожиткового мінімуму (див. рис. 2.7) загалом відображає зусилля української влади компенсувати зростання цін, але в періоди сильних економічних шоків (кризи 2008 року, воєнні дії 2014-2015 років та з 2022 року) зростання прожиткового мінімуму не встигає за інфляцією. У ці періоди реальні доходи населення суттєво знижувалися. Все це свідчить про відсутність належного забезпечення функцій держави у забезпеченні добробуту її громадян і створює загрози суспільного розвитку.

Аналіз дохідної та видаткової частини державного бюджету України за 2008-2024 роки свідчить про край негативну тенденції збільшення її дефіцитної частини, особливо з 2022 року (див. рис. 2.8).

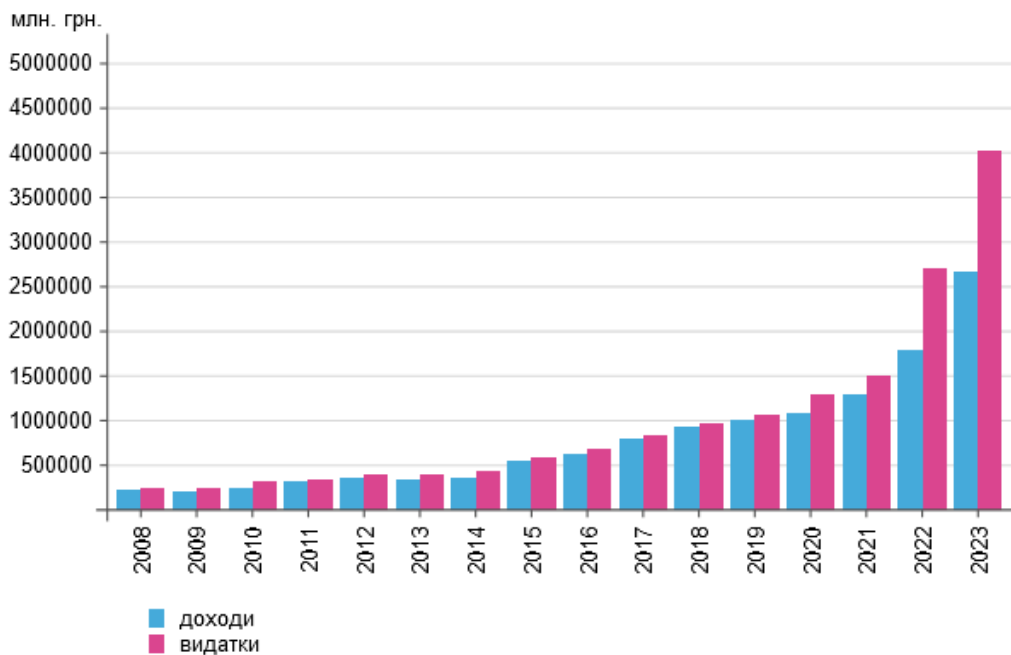

Рис. 2.8. Державний бюджет України у 2008-2023 році

Складено на основі даних [131]

Динаміка державного бюджету України за період 2010-2024 років демонструє значне зростання як доходної, так і видаткової частини. В останні роки, особливо після початку повномасштабної війни у 2022 році, відбувається суттєве збільшення державних витрат, що пов'язане з підвищеними видатками на оборону та соціальні програми.

Загалом, доходи бюджету зросли з 267 млрд грн у 2010 році до понад 1,8 трлн грн у 2024 році. Однак, водночас зростав і дефіцит бюджету, що відображає складність забезпечення балансу між доходами та витратами. Це збільшення зумовлене як необхідністю фінансування армії, так і підтримкою соціально-економічної стабільності, яка досягається завдяки міжнародній підтримці.

З наведеного матеріалу можна зробити висновок, що Україна історично зіткнулася з багатьма кризовими факторами, що впливали на її економічний розвиток та забезпечення економічної безпеки. Аналіз цих факторів показує комплексність проблем, які накопичувалися протягом десятиліть.

2.2. Визначальні фактори та загрози економічній безпеці України

В умовах інституціональних змін та змін у глобальному світовому середовищі виникає потреба у пошуку та визначенні загроз економічній безпеці України з позиції сучасного стану. Визначимо ці загрози [144]:

1. Загрози втрати економічної безпеки внаслідок зовнішньої експансії (війни).

Під експансією, у широкому розумінні цього слова, розуміють не тільки процеси безпосереднього захоплення територій, тобто їхнього набуття та прирощення, а й процеси поширення впливу однієї держави в іншій державі (державах). Як правило, виокремлюють два види експансії: пряму (територіальну) експансію і непрямую експансію (експансію впливу). Експансію може становити сукупність таких явищ і процесів, як приєднання і господарське освоєння територій; колонізація, що має колоніальний або переселенський характер; формування й розширення воєнно-політичних блоків; створення буферних зон і «поясів безпеки»; створення сфер впливу та встановлення маріонеткових режимів в інших державах; економічне проникнення та поневолення; експорт ідей, нав'язування власних цінностей та ідеології народам інших країн [145].

Вторгнення росії в Україну з 24 лютого 2022 року можна розглядати як акт експансії, що має на меті розширення територіального впливу та контроль над суверенною державою. Експансія, як геополітична стратегія, передбачає військове, політичне або економічне розширення однієї держави на територію іншої, і вторгнення росії відповідає цьому визначенню. Прагнення росії контролювати території України, зокрема Донбас та Крим (який був анексований у 2014 році), а також прагнення дестабілізувати політичну ситуацію в країні та встановити проросійський режим, свідчать про експансіоністські цілі Кремля.

Бойові дії, що почалися 2022 року, спрямовані на зміну міжнародно визнаних кордонів, порушують суверенітет України та є продовженням давнішої політики росії щодо відновлення свого впливу на пострадянському просторі. Крім того, росія неодноразово порушувала міжнародні норми та договори, такі як Будапештський меморандум, який гарантував безпеку України в обмін на відмову від ядерної зброї. Це свідчить про імперіалістичну природу конфлікту, який є класичним прикладом військової експансії.

Експансія росії в Україну з 2022 року має серйозний негативний вплив на економічну безпеку держави. По-перше, масові руйнування інфраструктури, заводів, портів і транспортних шляхів знижують виробничі потужності країни, що призводить до значного скорочення внутрішнього ВВП та експортних можливостей. Україна, яка була важливим експортером сільськогосподарської продукції, особливо зерна, відчуває суттєві втрати через блокування портів та логістичні проблеми, що призвело до різкого дефіциту в міжнародній торгівлі.

По-друге, війна призводить до значного зростання державних витрат на оборону, що збільшує бюджетний дефіцит і державний борг. Для підтримки економіки держава змушена звертатися до міжнародних фінансових організацій та країн-партнерів для отримання фінансової допомоги, що створює ризик довготривалої залежності від зовнішнього фінансування.

По-третє, експансія росії спричинила масову міграцію населення, як внутрішню, так і зовнішню, що знижує робочу силу та демографічний

потенціал країни, зокрема у кваліфікованих секторах. Втрата робочої сили та зменшення попиту на товари та послуги також негативно впливають на економічне зростання.

Ці фактори підривають здатність України відновлювати економічну стабільність та нарощувати виробничі потужності в умовах постійної загрози нових атак і тривалих військових дій.

Економічні втрати України від російської агресії оцінюються в сотні мільярдів доларів. За даними Київської школи економіки (KSE) [146], даними Світового банку [109] та Уряду України [147] загальні втрати економіки України через вторгнення Росії можуть сягати від 500 мільярдів доларів до 2-3 трильйонів у 2024-2026 році якщо війна буде проджуватись. Це включає знищену інфраструктуру, втрати промислового потенціалу, пошкодження житлового фонду та інші економічні наслідки. Також через військові дії різко скоротилися можливості експорту, особливо через заблоковані порти на півдні України, що зменшило доходи країни від торгівлі приблизно вдвічі – з 80 до 30-35 мільярдів доларів щороку. Війна також вплинула на сільськогосподарську продукцію, оскільки значна частина посівних площ опинилася під окупацією або зазнала руйнувань. Ці економічні втрати продовжують зростати залежно від тривалості та інтенсивності бойових дій, створюючи серйозні виклики для відновлення економіки України (див. рис. 2.9).

Загрози, породжувані можливою експансією впливу, мають розглядатися у складі загроз недосягнення параметрів розвитку державою цілей сталого розвитку – загрози зниження різних складових похідних потенціалів сталого розвитку. Наприклад, зниження фінансового і зовнішньоекономічного потенціалів країни внаслідок економічної експансії іншої держави (групи держав), що виявляється у форматі розширення сфери економічного впливу, або загрози зниження трудового потенціалу країни внаслідок трудової експансії інших держав, які ведуть агресивну міграційну політику, стимулюючи виведення національних кадрів із країни, що зазнала експансії. Такого рода загрози підлягають урахуванню під час оцінювання рівня стійкості розвитку.

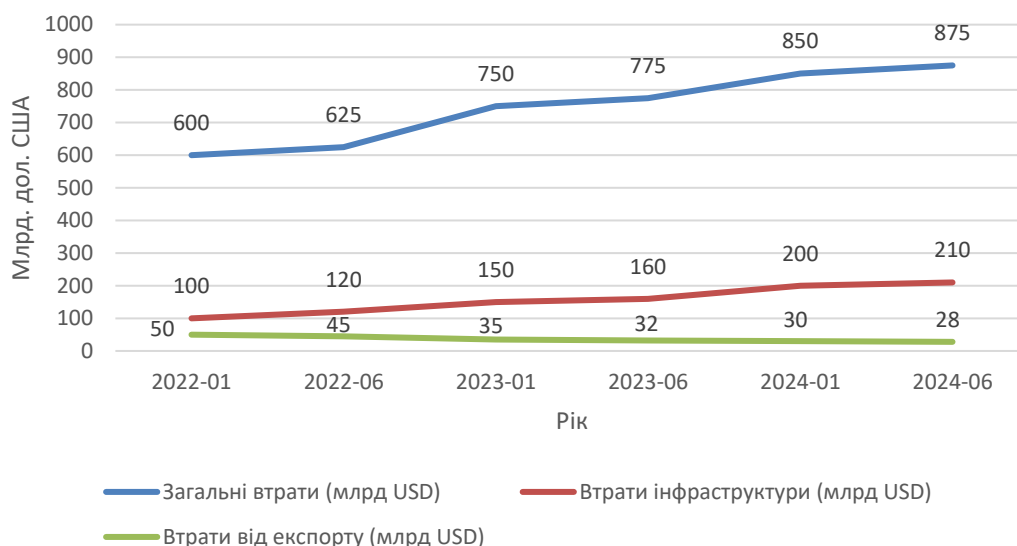

Рис. 2.9. Економічні втрати України від війни у 2022-2024 році

Складено на основі даних [109, 146, 147]

Слід зазначити, що зовнішня експансія сприяє розпалюванню націоналістичних забобонів, невдоволенню, конфліктам, протистоянню, результатом чого стає погіршення морально-психологічного стану суспільства. Військове вторгнення тягне за собою такі негативні соціально-економічні наслідки як смерть та втрата здоров'я і працездатності частини населення, зниження рівня життя значної частки населення, виникнення труднощів у життєдіяльності людей, зростання захворюваності та смертності, брак продовольства та, зрештою, суспільне невдоволення поточною ситуацією.

2. Загрози втрати економічної безпеки внаслідок екстремальної криміналізації економіки та суспільства.

Криміналізація, тобто підвищення рівня злочинності, представляє серйозну загрозу стійкості розвитку суспільства та забезпечення економічної безпеки. Представляючи собою негативне соціально-правове явище, існуюче в людському суспільстві злочинність має свої закономірності, кількісні та якісні характеристики, що тягнуть негативні для суспільства і людей наслідки, і вимагає за собою специфічних державних і громадських заходів контролю [148, 149].

Найбільш загрозливими стійкості держави є такі види злочинності, що виділяються кримінологією: загальнокримінальна корисна злочинність; економічна злочинність, зокрема податкова; корупційна злочинність; організована злочинність; тероризм [149].

Можна виділити такі соціально-економічні наслідки криміналізації (насамперед економічної та корупційної) суспільства [150]:

- розширення тіньової економіки, що призводить до значного зниження податкових надходжень, неможливості виконання бюджету та, відповідно, до втрати державою фінансових інструментів управління економічною системою країни;
- порушення конкурентних механізмів ринку внаслідок розвитку корупційних процесів (перевага отримує не конкурентоспроможний суб'єкт ринку, а здатний запропонувати хабар);
- зниження ефективності використання коштів бюджету (наприклад, при розподілі державних замовлень та кредитів), що призводить до ще більшого посилення проблем у бюджетному процесі;
- підвищення цін у соціально-значущих сферах за рахунок корупційних «накладних витрат»;
- погіршення інвестиційного клімату;
- відволікання значних коштів від суспільно значущих цілей розвитку, що призводить до загострення бюджетної кризи та зниження можливості вирішення соціальних проблем;
- збільшення майнової диференціації та частки населення, що належить до малозабезпечених груп;
- підвищення тривожності населення, поява у громадян відчуття незахисності перед злочинністю, перед корумпованою владою;
- зміцнення позиції організованої злочинності через зрощення з корумпованими групами державних службовців та інших осіб, які обіймають державні посади, та представників бізнесу;

– збільшення корумпованості правоохоронних органів.

Причому причини криміналізації суспільства одночасно є її наслідками. Результатом криміналізації є деградація та розкладання громадських інститутів та державних органів.

За визнанням вчених, у разі наростання і поширення криміналізаційних процесів за відсутності ефективних важелів і механізмів, що їх стримують, неминучим є переродження суспільства і держави, при якому найбільш критичним сценарієм є безпосереднє формування влаштованого на кшталт легальної кримінальної держави.

Наприклад, у країнах Латинської Америки головним фактором, що перешкоджає соціально-економічному розвитку, є саме злочинність. За даними Управління ООН з наркотиків і злочинності та інформацією Світового банку [109], у цих державах рівень злочинності значно вищий, ніж у будь-якому іншому регіоні. Дослідження *Latinobarometro* [151] показали, що громадяни вважають основною проблемою не безробіття, недоступну освіту чи низьку якість медичних послуг, а саме відсутність безпеки. Іншими словами, на прикладі Латинської Америки можна говорити про можливість «переходу кількості в якість», тобто про загрозу виникнення ситуації, коли велика кількість злочинів стає не просто фактором, що погіршує підприємницький клімат, а «блокуючим» чинником для розвитку економіки. Про це, зокрема, свідчить і той факт, що боротьба з криміналізацією в латиноамериканських країнах є однією з найважливіших статей державних витрат (близько 2% ВВП).

Незважаючи на гостроту проблеми економічної злочинності та її значний вплив на економічну безпеку держави, з методологічної точки зору оцінка цього явища є надзвичайно складним завданням. По-перше, в наукових колах відсутній єдиний підхід до визначення терміна «економічний злочин». Деякі фахівці відносять побутове шахрайство до економічних злочинів, тоді як інші вважають, що цього робити не слід, оскільки в таких випадках йдеться про взаємодію приватних осіб, які представляють виключно власні інтереси. По-друге, законодавства різних країн можуть класифікувати одні й ті самі діяння

по-різному або взагалі не розглядати їх як злочини. Це ускладнює розробку універсальних методів оцінки та протидії економічній злочинності на міжнародному рівні.

Через зазначені обставини коректне виокремлення економічних злочинів із загальної статистики злочинності, особливо для порівняльного аналізу, є неможливим. Тому єдиним надійним показником, що характеризує ступінь криміналізації економіки та суспільства загалом, слід вважати коефіцієнт злочинності, який обчислюється як співвідношення кількості злочинів і осіб, що їх вчинили, до певної чисельності населення. Динаміку зміни коефіцієнта злочинності в Україні за 2010-2024 роки наведено на рис. 2.10.

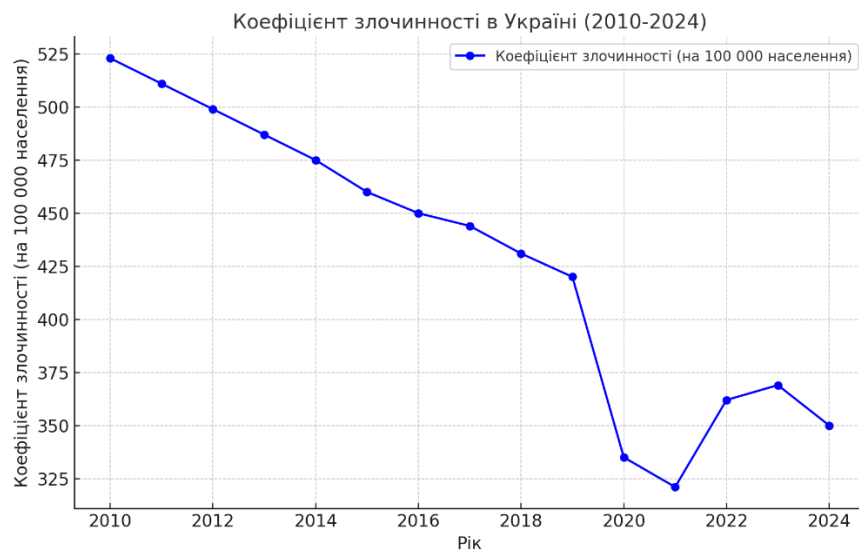

Рис. 2.10. Коефіцієнт злочинності України у 2010-2024 роках

Складено на основі даних [126, 152]

Загалом, рис. 2.10 демонструє позитивну тенденцію до зменшення рівня злочинності, проте останні роки війни показують певне зростання, що є типовим для країн у стані конфлікту.

3. Загрози втрати економічної безпеки внаслідок соціальної диференціації суспільства.

Строго кажучи, соціально однорідних суспільств ніколи не було в історії людства, немає сьогодні і навряд чи буде коли-небудь. Кожна людина має

індивідуальні фізичні та розумові здібності, відмінні життєві обставини, такі як спосіб життя та умови проживання, власну шкалу життєвих цінностей тощо. Традиційно такі відмінності розглядаються вченими [153, 154] як основа розшарування суспільства, його стратифікації та соціальної нерівності (за володінням власністю, рівнем доходу, наявністю влади, рівнем освіти та престижу тощо).

Загрозу ж стійкості держави становлять не самі соціальні диспропорції, а досягнення ними критичних значень, наприклад, досягнення порогового значення нерівності доходів, яке, своєю чергою, провокує диференціацію населення за іншими показниками рівня життя (наприклад, за рівнем забезпеченості житлом, якістю та достатністю харчування, рівнем заощаджень тощо).

Як правило, результатом високого рівня соціальних диспропорцій є такі негативні процеси, що відбуваються в суспільстві, як маргіналізація, яка сприяє зниженню рівня професіоналізму, трудової моралі та трудової мотивації в суспільстві, та люмпенізація, для якої характерні такі явища, як утриманство та відраза до продуктивної праці. Тотальна маргіналізація, що характеризується практично повною відсутністю у всіх соціальних страт (включно з елітами) стійкої соціальної ніші, провокує криміналізацію суспільства.

Найбільш крайнім проявом будь-яких суспільних протиріч, відсутності згоди між людьми та групами з різними інтересами, поглядами є соціальний вибух. Соціальні вибухи (об'єктивно та суб'єктивно зумовлені, короткочасні та довготривалі, зумовлені економічними, політичними, духовними та іншими причинами) не раз в історії призводили до переворотів і революцій. Першою революцією, спровокованою розшаруванням суспільства, можна вважати Велику французьку революцію (1789 рік).

Уже в ХХІ столітті відбулася низка переворотів, основою яких стало соціальне розшарування: антидоларовий переворот в Еквадорі (2000 рік), антикорупційний переворот на Філіппінах (2001 рік), «повалення під час саміту» в Центральноафриканській Республіці (2003 рік), зарплатний бунт у Гвінеї-Бісау (2003 рік) тощо.

Нерівність серед населення призводить до значного обмеження обсягів споживання товарів і послуг, зниження інвестиційної активності. З часом ця нерівність поглиблюється, що неминуче спричиняє непорозуміння між соціальними верствами та, відповідно, напруження соціальної ситуації в країні. Крім того, нерівність негативно впливає на людський капітал: погіршується стан здоров'я населення, знижується рівень культури та освіти тощо. Низький рівень життя призводить до зменшення трудової активності населення, а отже, і продуктивності праці, погіршення здоров'я, зниження народжуваності, що веде до демографічних криз. Усе це актуалізує проблему підтримки та збереження людського потенціалу регіону, а не лише його розвитку.

Таблиця 2.5

Економічний рівень життя населення України (2010-2023)

Рік	ВВП на душу населення (USD)	Середня зарплата (USD)	Рівень інфляції (%)	Рівень безробіття (%)
2010	3700.0	400.0	9.1	8.5
2011	3500.0	410.0	8.0	8.3
2012	4000.0	450.0	7.5	7.8
2013	4500.0	470.0	6.9	7.5
2014	5000.0	500.0	7.3	7.0
2015	5300.0	520.0	10.1	6.9
2016	5200.0	540.0	12.4	7.2
2017	4900.0	530.0	14.3	8.0
2018	4200.0	500.0	9.0	9.5
2019	3900.0	470.0	10.5	10.0
2020	3500.0	450.0	20.5	11.3
2021	3400.0	430.0	22.3	12.5
2022	4000.0	480.0	24.6	10.0
2023	4500.0	510.0	18.0	9.0

Складено на основі даних [126, 132, 138, 143]

Таблиця 2.5 демонструє динаміку основних економічних показників життя населення України за період 2010-2023 років. Спостерігається нестабільність у зростанні ВВП на душу населення та середньої зарплати, що може бути результатом внутрішніх і зовнішніх криз, таких як війна та економічні виклики. Рівень інфляції значно зріс після 2014 року, досягаючи піку у 2022

році, що відображає наслідки війни та економічної нестабільності. Рівень безробіття також зазнав коливань, з найбільшими показниками в кризові роки, але поступово знижується, що свідчить про часткове відновлення економіки у 2023 році.

Для оцінки соціальних диспропорцій використовують низку показників, таких як децильний та квінтільний коефіцієнти фондів, індекс Джині та інші. Проте аналіз революцій, що відбулися за останні 100 років, свідчить, що критичним є не лише сам факт соціального розшарування суспільства чи його масштаб, а й кількість населення, позбавленого матеріальних засобів для забезпечення елементарного виживання. Іншими словами, якщо квінтільний коефіцієнт фондів (співвідношення доходів 20% найбільш забезпечених жителів до доходів 20% найменш забезпечених) може бути використаний для визначення рівня стійкості розвитку країни, то для оцінки загроз економічній безпеці слід застосовувати інший показник – частку населення, що проживає за межею бідності (див. табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Показники соціальної неоднорідності в Україні у 2010-2024 роках

Рік	Рівень бідності (%)	Коефіцієнт Джині	Соціальні витрати на душу населення (USD)
2010	25.0	0.35	500
2011	24.5	0.34	520
2012	24.0	0.33	540
2013	23.5	0.32	560
2014	25.0	0.35	580
2015	30.0	0.38	600
2016	28.5	0.36	620
2017	27.0	0.34	640
2018	26.0	0.33	660
2019	25.5	0.32	680
2020	30.5	0.38	700
2021	31.0	0.40	720
2022	33.0	0.41	750
2023	32.0	0.39	760
2024	30.0	0.37	780

Складено на основі даних [126]

Аналіз таблиці 2.6 свідчить, що показник рівня бідності зростав у періоди економічних труднощів, особливо після 2014 року та під час пандемії у 2020 році. Пік був у 2022 році, але у 2024 року він починає знижуватися, що може свідчити про часткове покращення економічної ситуації. Коефіцієнт Джині показує рівень нерівності доходів. Після 2014 року він дещо підвищився, що вказує на зростання соціальної нерівності, однак у 2023-2024 роках спостерігається стабілізація та незначне зниження.

Ще більш очевидним є те, що цей висновок стосується і загроз, породжених соціальною диференціацією суспільства. Вимірювання соціальної диференціації саме по собі є досить складним завданням, яке ускладнюється при необхідності використання результатів розрахунків (спостережень) для ідентифікації загроз економічній безпеці держави. Автор пропонує для оцінки загроз втрати економічної безпеки використовувати дані про частку населення, що проживає за межею бідності. Однак питання про те, який рівень цього показника є критичним, що неминуче веде до соціального вибуху і, як наслідок, до втрати економічної безпеки, залишається відкритим. Для отримання відповіді на нього необхідно проведення спеціальних досліджень, що базуються на використанні величезного масиву даних про виникнення в різних країнах ситуацій, які характеризуються як соціальний вибух.

До останнього часу соціальна диференціація в Україні перебувала на досить низькому рівні, однак події останніх років спровокували зростання цього показника, що вимагає підвищеної уваги влади до проблеми подолання бідності та скорочення частки людей з доходами нижче прожиткового мінімуму.

Цей висновок посилюється з урахуванням суттєвої територіальної асиметрії проблеми бідності. В окремих регіонах частка населення з доходами нижче прожиткового мінімуму може не лише кількісно перевищувати середні по країні показники, але й забезпечувати перехід кількості в якість, тобто призводити до виникнення локальної (регіональної) соціальної напруженості, аж до соціального вибуху. Найбільш вибухонебезпечними з цієї точки зору є

Волинська, Рівненська та Тернопільська області України, де частка населення з доходами нижче прожиткового мінімуму перевищує 30% [126].

4. Диспропорції регіонального розвитку України та породжені ними загрози втрати економічної безпеки країни.

Сучасний рівень територіальної диспропорції за найважливішим показником, що характеризує економічний базис розвитку регіонів України, – за обсягом ВРП на душу населення – є одним із найвищих у Європі. Це вимагає глибшого вивчення причин і наслідків цього явища з метою розробки рекомендацій щодо зниження впливу територіальних диспропорцій на економічну безпеку України.

Насамперед розглянемо міжрегіональну диференціацію за найважливішими параметрами, що характеризують економічний потенціал регіонів, – за трудовим потенціалом і структурою ВРП, яка відображає територіальний розподіл і рівень розвитку продуктивних сил (див. додаток Е, табл. Е.1).

Загальна чисельність населення України (за оціночними даними) на початок лютого 2022 року становила трохи більше 41 мільйона осіб (41 130 432 наявного населення). Це свідчить про незначне зменшення чисельності порівняно із середньою чисельністю у січні 2022 року, що вказує на демографічні зміни, зокрема смертність і міграцію.

Найбільше населення було зафіксоване у Дніпропетровській області (понад 3 мільйони), а також у Львівській, Донецькій і Харківській областях. Менші показники чисельності спостерігаються в таких областях, як Чернівецька та Кіровоградська. Київ є окремою адміністративною одиницею, що вирізняється найбільшою концентрацією населення – понад 2,9 мільйона на постійній основі. Це підтверджує важливість Києва як найбільшого міського центру.

Багато регіонів демонструють відносно стабільну, але дещо знижену чисельність населення у січні-лютому 2022 року. Це може бути наслідком низької народжуваності, міграції або інших демографічних чинників.

Загалом, демографічна картина України на початок 2022 року відображає регіональні нерівності у розподілі населення та загальну тенденцію до його скорочення (див. рис. Е.1, додаток Е).

Важливо враховувати негативні наслідки війни. Так, за даними сервісу Worldpopulationreview [155] (див. рис. 2.11), станом на 2024 рік населення України становить приблизно 38 075 847 осіб за останніми оцінками ООН. Це свідчить про значне зменшення чисельності населення, зокрема через демографічні зміни, війну та міграційні процеси. За прогнозами, станом на 1 липня 2024 року чисельність населення може зменшитися до 37 860 200 осіб [155].

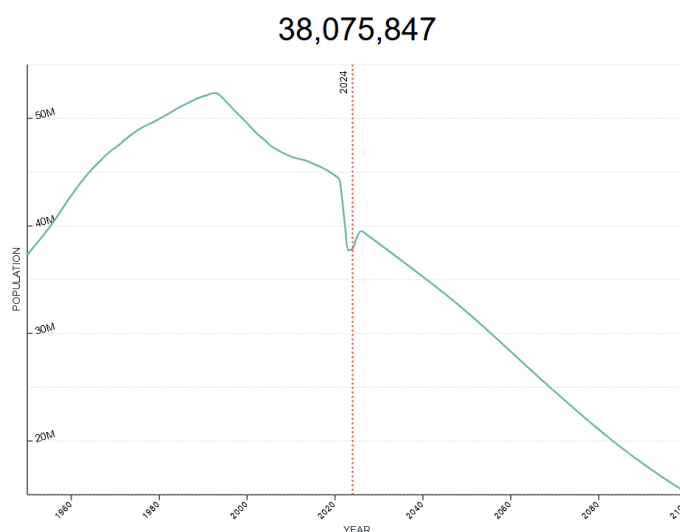

Рис. 2.11. Прогноз чисельності населення України (оптимістичний)
станом на 01.10.2024 року

Складено на основі даних [155]

Це зменшення населення є наслідком високого рівня смертності, низької народжуваності, а також значного міграційного відтоку через війну, втрати на війні та економічну нестабільність в Україні (див. табл. Е.2, додатку Е). Найбільший негативний міграційний приріст спостерігається в низці регіонів, таких як Донецька, Луганська, Запорізька області, що може бути пов'язано з соціально-економічними факторами та війною.

Таблиця Е.3 додатку Е демонструє динаміку робочої сили в Україні за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2021 році (станом на 2024 рік

це останні дані Державної служби статистики України [126]). Загальна кількість робочої сили у віці 15 років і старше стабільно зростала протягом року, досягаючи 17,4 млн осіб до кінця року. Найбільша частка робочої сили зосереджена у вікових групах 35-49 років (близько 85%), а також у групі 30-34 роки (понад 80%).

Чоловіки мають вищі показники зайнятості, особливо у віковій групі 25-39 років, де зайнятість досягає 90%. Жінки мають нижчі показники зайнятості у порівнянні з чоловіками, проте їх активність стабільно зростає в усіх вікових групах.

Міська місцевість демонструє вищий рівень зайнятості (понад 55%), порівняно з сільською (близько 52%). Це свідчить про більш активний ринок праці у містах та певні труднощі у працевлаштуванні у сільській місцевості.

Але з початку війни 24.02.2022 року всі ці дані є неточними за відсутності обліку даних показників. Можливо лише приблизно зробити аналітичні висновки, що ситуація у демографічному секторі України значно погіршилась. Можна стверджувати навіть про катастрофічний стан у демографічному секторі України.

Станом на 2024 рік, за даними аналітики Opendatabot [156], демографічна ситуація в Україні продовжує демонструвати значні виклики через суттєве зменшення народжуваності та зростання рівня смертності (див. рис. Е.2, Е.3 додатку Е):

- смертність значно перевищує народжуваність: на одну народжену дитину припадає приблизно три смертності; найбільший спад народжуваності відбувається у регіонах, які найбільше постраждали від бойових дій, таких як Донецька та Луганська області;
- значна частка молодого населення виїжджає за кордон, що також впливає на скорочення народжуваності;
- в умовах війни медична система та соціальна інфраструктура зазнають додаткових навантажень, що ускладнює можливості для поліпшення демографічної ситуації.

Все це свідчить про те, що демографічна криза, що триває в Україні, є одним із критичних викликів для держави, який потребує системних рішень. Прогнозована тенденція до скорочення населення через високі показники смертності та низьку народжуваність може призвести до значних соціально-економічних наслідків у майбутньому, що вимагає негайних заходів з боку уряду для підтримки населення та стимулювання народжуваності.

Детермінантою стану економічної безпеки держави також може визначати показники стану зайнятого населення за видами економічної діяльності (див. табл. Е.4 додатку Е).

Аналізуючи зайнятість населення України за видами економічної діяльності у період з 2012 по 2021 роки [126], можна зробити кілька ключових висновків:

- загальна кількість зайнятого населення зменшилася з 19,3 млн осіб у 2012 році до 15,6 млн у 2021 році. Це свідчить про суттєве скорочення робочої сили за цей період, що частково може бути спричинено військовими діями на сході країни, економічною кризою, а також міграційними процесами;
- промисловість і сільське господарство: Найбільші скорочення зайнятості спостерігаються у промисловості та сільському господарстві. У промисловості зайнятість знизилася з 3,2 млн до 2,3 млн, що може бути пов'язано з падінням виробництва внаслідок воєнних дій та структурних змін в економіці. У сільському господарстві кількість зайнятих також скоротилася, з 3,3 млн до 2,7 млн;
- торгівля та послуги: Сфера оптової та роздрібною торгівлі, попри скорочення зайнятості з 4,2 млн до 3,6 млн осіб, залишається однією з найбільших сфер працевлаштування. Аналогічна тенденція спостерігається в інших секторах послуг, таких як транспорт, тимчасове розміщування, інформація та телекомунікації;
- освіта та охорона здоров'я: Сфери освіти та охорони здоров'я також зазнали значного скорочення. Кількість зайнятих у сфері освіти зменшилася

з 1,6 млн до 1,2 млн осіб, а в охороні здоров'я — з 1,1 млн до 0,9 млн осіб, що може свідчити про реформи у цих галузях та зниження кількості робочих місць;

- сфера будівництва, демонструє відносну стабільність, з невеликим зменшенням зайнятості з 836 тис. осіб у 2012 році до 691 тис. осіб у 2021 році.

Загалом, аналіз даних свідчить про поступове скорочення зайнятості у багатьох секторах економіки України, особливо в промисловості та аграрному секторі. Ці зміни можуть бути пов'язані з економічними кризами, війною, структурними реформами та демографічними змінами.

Як видно з представлених у таблиці Ж.1 (додатку Ж) даних, коефіцієнт розмаху міжрегіональної диференціації за величиною валового регіонального продукту (ВРП) на душу населення в Україні протягом розглянутого періоду залишається дифрагментальним.

Аналіз таблиці Ж.1 (додатку Ж) валового регіонального продукту (ВРП) на душу населення в Україні за період 2012-2021 років показує значну диференціацію між регіонами у темпах економічного зростання. Загалом, значення ВРП зросло по всій Україні, що свідчить про позитивну динаміку економічного розвитку. Зокрема, м. Київ лідирує з найвищими показниками, досягнувши 431,6 тис. грн. у 2021 році, що пояснюється концентрацією ділової активності, високими зарплатами та інвестиціями у столиці. Також високі показники спостерігаються в індустріально розвинених областях, таких як Дніпропетровська та Полтавська, які мають потужний промисловий потенціал.

У регіонах з меншим економічним розвитком, таких як Закарпатська та Чернівецька області, ВРП на душу населення лишається відносно нижчим, що свідчить про диспропорцію у регіональному розвитку. Луганська і Донецька області показали різке зниження показників після 2014 року через військові дії та втрату контролю над частиною території, що серйозно вплинуло на їх економічну активність.

Отже, за 2012-2021 роки спостерігається стабільне зростання ВРП на душу населення, але з помітними регіональними відмінностями, які вказують

на необхідність стимулювання економічного розвитку в менш розвинених регіонах для зменшення соціально-економічних диспропорцій в Україні.

На жаль, у найближчі роки слід очікувати збільшення коефіцієнта розмаху міжрегіональної диференціації за величиною ВРП на душу населення. Це пов'язано з тим, що, починаючи з 2010 року, коефіцієнт міжрегіональної диференціації за величиною капітальних інвестицій (див. табл. Ж.2, додатку Ж) на душу населення суттєво перевищує диференціацію за величиною ВРП. Причиною цього є зростання інвестицій саме в ті регіони, які характеризуються найвищим рівнем ВРП на душу населення. Іншими словами, у найбільш економічно розвинених регіонах створюються нові високопродуктивні робочі місця, що забезпечують найбільш ефективне зростання ВРП.

Аналіз таблиці Ж.2 (додатку Ж) капітальних інвестицій по регіонах України за період 2015-2023 років свідчить про значну різницю в рівні інвестиційної активності між регіонами, зокрема через економічні, соціальні, а також геополітичні фактори. Капітальні інвестиції в Україні зросли з 273,1 млрд грн у 2015 році до піку в 673,9 млрд грн у 2021 році, після чого спостерігалось різке падіння у 2022 році через початок війни, а в 2023 році – часткове відновлення до 627,3 млрд грн.

Київ залишається найактивнішим регіоном з точки зору капітальних інвестицій, досягнувши 226 млрд грн у 2023 році, що значно перевищує показники інших регіонів. Це пояснюється статусом столиці як фінансового та економічного центру України. Дніпропетровська та Львівська області також демонструють високий рівень капіталовкладень, особливо в 2019-2023 роках. У цих областях активно розвиваються промисловість та інфраструктура, що приваблює інвесторів. Регіони, що постраждали від війни: Донецька, Луганська та Херсонська області мають значно нижчий рівень капітальних інвестицій, особливо після початку війни. Це пов'язано із складною ситуацією в цих регіонах та частковою втратою територій.

В багатьох регіонах спостерігається поступове зростання капітальних інвестицій у 2023 році, що може бути пов'язано зі стабілізацією економічної ситуації та заходами для відновлення інфраструктури.

Загалом, рівень капітальних інвестицій в Україні відображає соціально-економічні та політичні виклики, що стоять перед країною, а також різні рівні економічної активності у регіонах.

Об'єм доходу на душу населення за регіонами України відіграє також значну роль у моделі забезпечення економічної безпеки держави – див. таблицю Ж.3 (додатку Ж).

Аналізуючи таблицю наявного доходу населення у розрахунку на одну особу по регіонах України за період 2013–2021 років, можна відзначити наступні тенденції. Наявний дохід на душу населення в Україні зростав протягом періоду 2013-2021 років. У 2013 році середній дохід на одну особу становив 26,719 грн, а в 2021 році – 90,036 грн, що свідчить про стійке зростання доходів, хоч і з урахуванням інфляції.

Найвищі показники доходів на одну особу спостерігалися в місті Київ. У 2021 році цей показник становив 225,321 грн, що значно перевищувало середній дохід по країні та в інших регіонах. Наприклад, в Луганській області доходи були одними з найнижчих – 32,223 грн на одну особу в 2021 році.

Дніпропетровська, Запорізька, Одеська, Полтавська та Київська області демонстрували доходи вище середнього рівня по країні. Ці регіони мають значний промисловий потенціал і часто залучають більше інвестицій, що позитивно впливає на дохідну базу населення.

Закарпатська, Чернівецька та Луганська області мали нижчі показники доходів, що може бути пов'язано з менш розвинутою інфраструктурою, індустріалізацією та військовими діями на сході країни, які вплинули на Луганську область.

Незважаючи на загальне зростання по країні, окремі регіони, особливо східні (Луганська і Донецька області), мали значно нижчі темпи приросту

доходів, що може бути спричинено впливом військових конфліктів та нестабільності в регіоні.

Дана інформація свідчить, що економічний розвиток України є регіонально неоднорідним, що вимагає уваги для забезпечення більш збалансованого соціально-економічного зростання.

Важливою детермінантою економічної безпеки є і показник прямих іноземних інвестицій за регіонами України. Але на жаль, дана статистична інформація, станом на 2024 рік, не доступна [157]. Тому проаналізуємо стан прямих іноземних інвестицій в економіку України за даними НБУ – рис. 2.12.

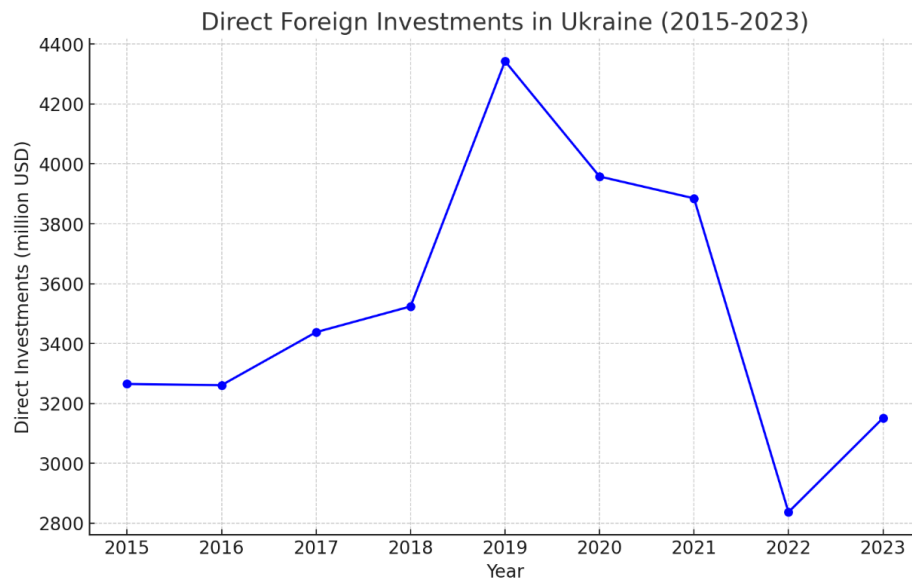

Рис. 2.12. Прямі іноземні інвестиції в економіку України за період 2015-2023 років

Складено на основі даних [158]

Аналіз графіка прямих іноземних інвестицій в економіку України за 2015-2023 роки виявляє кілька ключових тенденцій. До 2019 року спостерігалася поступове зростання обсягу прямих іноземних інвестицій. Це свідчить про відносно позитивний інвестиційний клімат в Україні, особливо в 2017-2019 роках, коли країна активізувала реформи та забезпечила більш сприятливі умови для іноземних інвесторів.

У 2020 році обсяги інвестицій суттєво знизилися, що було спричинено глобальною пандемією COVID-19, яка вплинула на економіки усього світу. Багато інвесторів зменшили свої витрати та перенаправили інвестиції в менш ризикові ринки. У 2021 році спостерігалось певне відновлення, хоча інвестиції не досягли рівнів до пандемії. Це може свідчити про адаптацію інвесторів до нових економічних умов, а також про часткове відновлення довіри до української економіки.

Вторгнення Росії на початку 2022 року викликало різке скорочення прямих іноземних інвестицій, оскільки інвестори остерігалися вкладати кошти в економіку України через високі ризики та нестабільність. Незважаючи на збройний конфлікт, у 2023 році помітно зростання інвестицій, що може свідчити про підтримку від міжнародних партнерів та інтерес інвесторів до певних галузей, які залишаються конкурентними навіть у складних умовах.

Загалом, рис. 2.12 відображає чутливість прямих іноземних інвестицій до як внутрішніх, так і зовнішніх криз, та підтверджує їхню залежність від економічної стабільності та економічної безпеки країни.

Слід зазначити, що можна виокремлювати ще багато факторів та детермінант які формують стан економічної безпеки, але на думку автора, зазначені вище фактори є системоутворюючими і їх вплив є найбільш максимальним.

2.3. Вплив розвитку цифрової економіки на економічну безпеку держави

У XXI столітті основний вектор розвитку світової цивілізації лежить в інформаційній сфері. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростаючою роллю інформаційної сфери, яка представляє собою сукупність інформації, інформаційної інфраструктури, суб'єктів, що здійснюють збір, обробку, поширення та використання інформації, а також системи регулювання

економічних відносин, що виникають при цьому. У всіх без винятку варіантах технологічного та економічного прогресу сучасного суспільства йдеться про розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій як найбільш розвиненого технологічного пакету, що претендує на управлінську функцію в усіх сценаріях розвитку. Розвиток інших пакетів перспективних технологій – нанотехнологій, біотехнологій, технологій природокористування, матеріалознавства, робототехніки, когнітивних технологій тощо – в будь-якому випадку буде засновано на інформаційно-комунікаційних інфраструктурах та інструментах.

Сучасні дослідники цивілізаційного розвитку вважають, що розвиток людства є закономірною послідовністю інформаційних революцій. Інформаційна революція передбачає перетворення всієї системи суспільних відносин у результаті кардинальних змін у процесі обробки інформації. Кінцевим підсумком цих перетворень виступає перехід суспільства на новий рівень технологічного, економічного та соціального розвитку.

Зазначимо, що сучасна наука виділяє шість великих інформаційних революцій (див. табл. К.1, додаток К). Головним результатом інформаційних революцій для розвитку економіки стало значне скорочення витрат праці та інших ресурсів, необхідних для організації економічного процесу.

Оскільки розвиток інформаційно-комунікаційних технологій є провідним процесом в еволюції нових технологій, неминуче технологічне та економічне майбутнє практично повністю описується цим процесом. Використання можливостей, які відкриває розвиток нових інформаційно-телекомунікаційних технологій, нині розглядається як основа соціально-економічного, культурного та політичного розвитку держав. Багатство країни та її безпека сьогодні забезпечуються не стільки власністю та капіталом, скільки їх поєднанням з величезними ресурсами знань та інформаційних технологій. Таке поєднання формує інформаційне суспільство, яке характеризується:

- відкритістю інформації та вільним доступом до неї для будь-якого суб'єкта;

- наявністю технологічних систем, що забезпечують цю відкритість;
- наявністю інтелектуального потенціалу суспільства;
- автоматизацією, роботизацією та технологізацією будь-яких систем у всіх сферах економічної діяльності;
- підключеністю до глобальних інформаційних каналів;
- швидким скороченням періоду подвоєння обсягу накопичених знань.

Відмінними рисами інформаційної економіки є:

- зростання ролі знань та інформації в економіці;
- збільшення частки продукції інформаційного сектора у ВВП;
- переважання матеріальних витрат, пов'язаних із зберіганням, передачею та обробкою інформації, над аналогічними витратами на енергетику;
- перетворення інформації на економічний ресурс нарівні з природними, матеріальними, трудовими та фінансовими ресурсами;
- перетворення інформації на товар;
- збільшення частки вартості інформації у вартості товарів;
- зростання потреб суб'єктів економіки в інформаційних продуктах і послугах;
- формування та розвиток нової галузі економіки – інформаційної індустрії;
- скорочення зайнятих у промисловості та сільському господарстві за одночасного зростання кількості зайнятих в інформаційному секторі економіки.

Одним із основних критеріїв переходу до інформаційної економіки є відсоток населення, зайнятого у сфері послуг:

- постіндустріальна фаза розвитку настає, коли понад 50% населення зайнято у сфері послуг;
- інформаційна фаза розвитку настає, коли в економіці понад 50% населення зайнято у секторі інформаційних послуг.

Поряд із зазначеними існують й інші критерії інформаційної економіки. Економіка може бути названа «інформаційною», коли:

- 1) вартість інтелектуальної праці та інформації значно перевищує вартість сировини, фізичної праці тощо [92];
- 2) професії, пов'язані з виробництвом, накопиченням, володінням, обробкою та реалізацією інформації, стають престижними та високооплачуваними;
- 3) існує пріоритет високотехнологічних галузей у структурі економіки;
- 4) рівень цін на інформаційні товари та послуги досить високий, значні масштаби експорту різних форм інтелекту (фахівців, технологій тощо);
- 5) спостерігається зміна рівня та якості життя громадян, зумовлена розширенням значущого для них інформаційного поля.

Очевидно, що першими на шляху до інформаційного суспільства та інформаційної економіки просунулися країни з розвиненою інформаційною індустрією (США, Велика Британія, Німеччина, Західна Європа). У деяких публікаціях зазначається, що в США епоха постіндустріального розвитку настала в 1956 році, а інформаційна епоха – у 1974 році. Разом із тим, однак, не можна не визнати, що значна частка інформаційності цих країн створюється внаслідок політики перенесення матеріальних виробництв до країн третього світу.

Особливістю інформаційної економіки є широке використання технологій, заснованих на високій швидкості обробки інформації [159, 160, 161]. У сучасному суспільстві та економіці циркулює колосальна кількість інформації, і на цій основі можливе ефективне вирішення економічних, соціальних, культурних, політичних та інших проблем.

В умовах інформаційної економіки особливу значущість набувають інформаційні чинники економічної безпеки. При цьому цілком очевидно, що їх роль і місце в системі чинників економічної безпеки стають дедалі вагомішими: формування інформаційної економіки, зростання ролі інформації, інформаційних ресурсів і технологій у розвитку сучасної економіки виводять інформаційні аспекти економічної безпеки на перший план у системі забезпечення економічної безпеки держави, суспільства, підприємства та особистості. Можна з упевненістю стверджувати, що з розвитком інформаційної економіки

багаторазово актуалізуються проблеми забезпечення економічної безпеки в інформаційній сфері.

Основними цілями економічної безпеки в інформаційній сфері є: захист економічних інтересів держави; забезпечення органів влади та управління, підприємств і громадян достовірною, повною і своєчасною інформацією; реалізація прав громадян, організацій і держави на отримання, поширення та використання інформації (див. рис. 2.13).

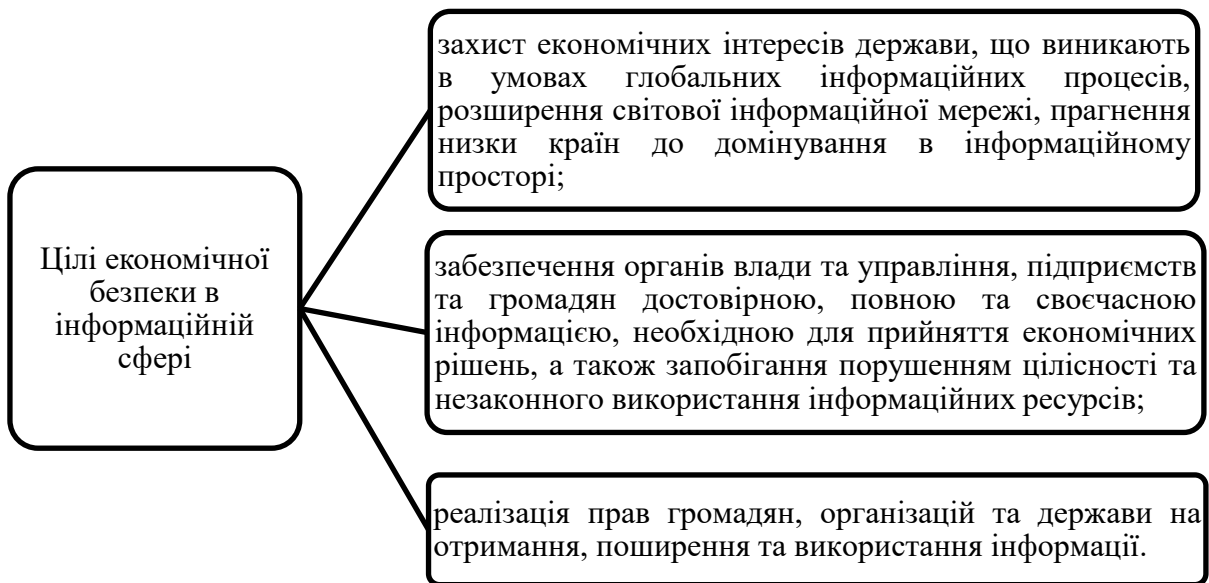

Рис. 2.13. Цілі економічної безпеки в інформаційній сфері

Власна розробка [162]

Протягом усього періоду існування людства в явній або прихованій формі між державами велася інформаційна боротьба з метою захисту своїх інтересів, розширення зони економічного впливу, оволодіння та встановлення контролю над ресурсами і ринками збуту. Сьогодні ця боротьба активно ведеться як на міжнародній арені, так і всередині держав за власність і вплив. Нині є очевидним, що контроль над потоками інформації та управління її поданням дозволяють впливати на суспільні й економічні процеси. Тому сучасні технології економічного протистояння переміщуються з традиційного простору в інформаційно-мережеве або кіберпростір.

Кібернетична міць держави (кіберміць, cyberpower) сьогодні розглядається як її здатність використовувати кіберпростір у своїх інтересах для створення в ньому переваг і можливості впливати на ситуацію в інших сферах, зокрема й в економічному середовищі [163].

Вперше термін «інформаційна війна» використав Т. Рона у звіті, підготовленому ним у 1976 році для компанії Boeing [164]. У цьому звіті Рона підкреслив, що роль інформаційної інфраструктури у розвитку американської економіки зростає і набуває ключового значення. Проте водночас вона стає вразливою ціллю не лише у воєнний час, але й у мирний. З публікації цього звіту розпочалася активна кампанія у засобах масової інформації та наукових виданнях. Постановка цієї проблеми дуже зацікавила політичні, економічні та академічні кола, які активно почали обговорювати це питання вже з 1980 року.

На сьогодні сформувалося кілька трактувань поняття «інформаційна війна» [165]. У найзагальнішому вигляді інформаційна війна являє собою систему заходів, спрямованих на досягнення інформаційної переваги шляхом впливу на інформацію, інформаційні системи, процеси та мережі супротивника за одночасного захисту власної інформації, інформаційних систем, процесів і мереж.

Реалізація окремих заходів інформаційної війни проявляється в інформаційній агресії, спрямованій на об'єкт впливу. Ключова мета інформаційної війни полягає у досягненні інформаційного домінування, завданням якого є обмеження використання інформаційного простору протилежною стороною. Як уже зазначалося, в умовах інформаційної економіки інформаційна перевага є джерелом економічного домінування.

Розглянемо роль і місце інформаційного протистояння [166] у кіберпросторі (див. рис. 2.14-2.15).

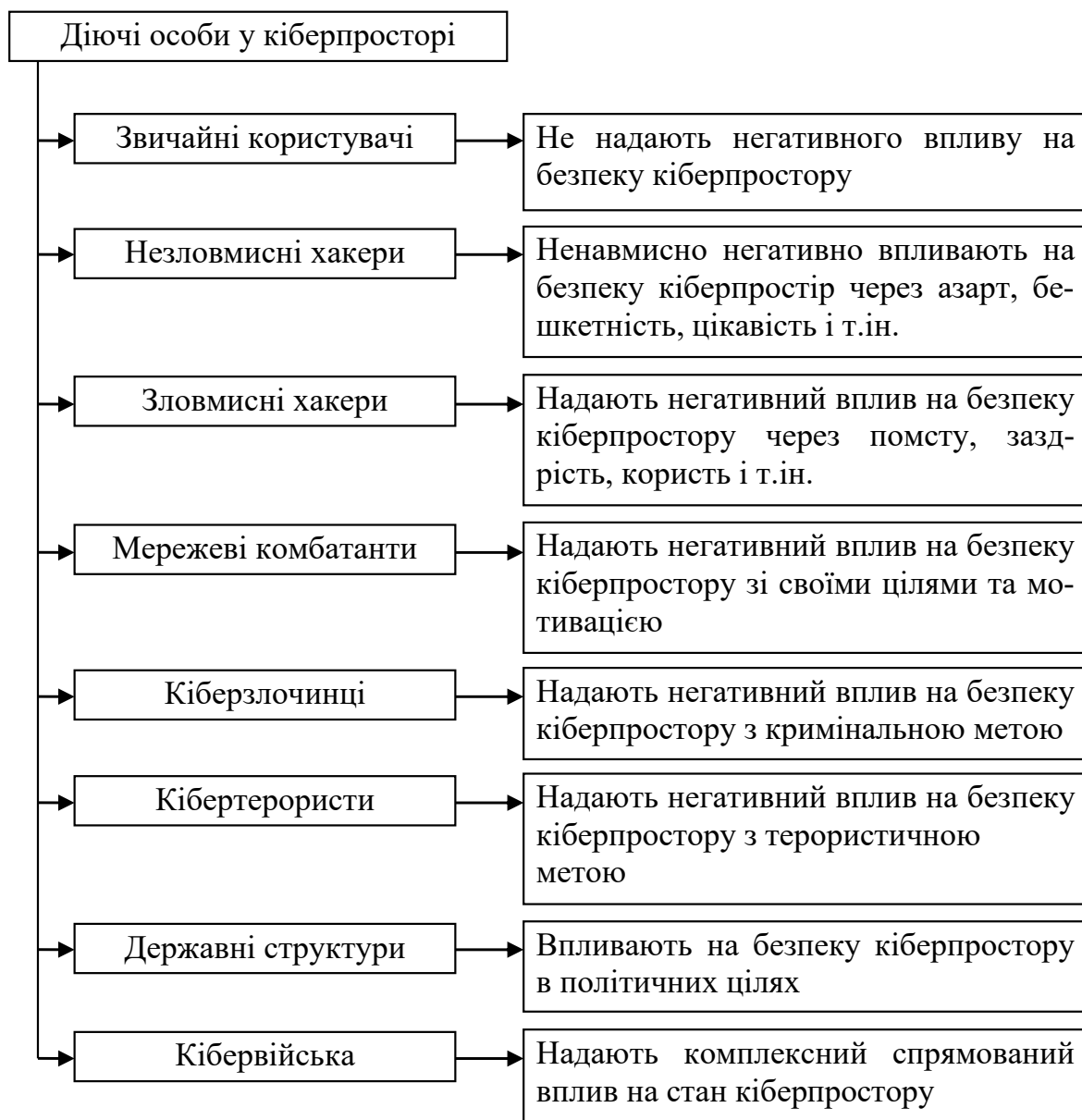

Рис. 2.14. Учасники кіберпростору та їх вплив на безпеку

Власна розробка [162]

Механізм інформаційного протистояння передбачає використання сторонами інформаційної зброї.

Інформаційна зброя являє собою сукупність спеціалізованих засобів і методів, реалізація яких дозволяє контролювати інформаційні ресурси об'єкта впливу, тимчасово або безповоротно вивести з ладу інформаційну інфраструктуру в цілому або окремі її елементи. Вплив інформаційної зброї може бути фізичним, програмно-технічним, інформаційним або радіоелектронним.

Рис. 2.15. Інформаційне протиборство

Власна розробка [162]

Як випливає з вищевикладеного, якою б не була кінцева мета інформаційної боротьби, її першочергове завдання – обмежити доступ до достовірної інформації. Її значущість обумовлена тим, що якість і оперативність прийняття рішень на різних рівнях економіки безпосередньо залежать від достовірності та повноти наявної інформації.

На основі вищевикладеного виділимо особливості методів і засобів інформаційної війни як загрози економічній безпеці у кіберпросторі.

1. Поляризація масштабів джерела та об'єкта впливу інформаційної агресії.

Інформаційне протистояння у кіберпросторі чітко демонструє зростання ролі індивідуального інтелекту та інтелекту локальних груп індивідів. У неінформаційному суспільстві окремий індивід міг впливати лише на невеликі групи інших осіб та дрібні соціально-економічні об'єкти (трудові колективи, підприємства, групи тощо). Вплив індивіда на великі економічні об'єкти, такі

як національна та міжнародна економіка, національна економічна безпека держави, національна та міжнародна валютно-фінансова система, міг проявлятися лише опосередковано та через значний часовий лаг.

З розвитком інформаційної економіки та освоєнням економічними суб'єктами кіберпростору ситуація кардинально змінюється. Нині одна особа або група осіб, використовуючи сучасні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), здатні суттєво впливати на роботу великих економічних об'єктів і систем. Приклад. У 2015 році в США була викрита група українських хакерів, які створили програму-вірус, за допомогою якої були передані «на сторону» практично всі дані про картки «Visa» та «Master Card». У результаті було завдано значних збитків їхнім власникам та фінансовим установам [167].

2. Латентний характер інформаційної агресії.

Якщо традиційне економічне протистояння передбачає повне розуміння джерел, форм і методів впливу, то в умовах інформаційного протистояння, як правило, незрозуміло, хто є противником, які його мотивації та методи ведення боротьби. Якщо звичайна війна може завершитися, то інформаційна війна триватиме стільки, скільки існуватимуть незалежні держави та транснаціональні корпорації (ТНК). Звідси випливає складність розпізнавання інформаційно-мережевих технологій і висока вартість методів боротьби.

3. Необоротність наслідків інформаційної агресії.

Якщо сталося викрадення інформації, наприклад, із корпоративної інформаційної мережі, то відновити її конфіденційність, цілісність і повноту вже не вдасться.

4. Неможливість повної ліквідації інформаційної агресії.

Ця властивість обумовлена самим існуванням глобального інформаційного середовища, яке функціонує об'єктивно, незалежно від волі та свідомості людей. Відтоді як це середовище виникло, повністю виключити злочини в інформаційній сфері неможливо, так само як неможливо повністю викоринити корупцію. Проте завдання зведення до мінімуму втрат від інформаційної агресії виглядає цілком реальним і досяжним.

5. Вплив на відстані.

Нападник в Інтернеті може знаходитися далеко від місця атаки. Хакер може, перебуваючи у Вінниці, зламати сервер Сітібанку, який розташований у Нью-Йорку. Раніше людина, будуючи в Калинівці товарний склад, переймалася лише злочинцями, які могли фізично зламати цей склад. В умовах інформаційної економіки, завдяки мережі Інтернет, усі комп'ютери рівновіддалені один від одного, і людина має враховувати загрози з усього світу, що, у свою чергу, ускладнює пошук злочинців і їх притягнення до відповідальності.

6. Кумулятивний ефект поширення форм інформаційної агресії в економіці.

Первинне застосування шкідливих технологій надалі стає неконтрольованим і активно збільшує масштаби свого впливу.

Таким чином, в умовах інформаційної економіки технології економічного протистояння перемістилися з традиційного простору в інформаційно-мережеве або кіберпростір. Це обумовило появу воєн нового типу – інформаційних воєн, під якими розуміється система заходів, спрямованих на досягнення інформаційної переваги шляхом впливу на інформацію, інформаційні системи, процеси та мережі супротивника. Інформаційна агресія як форма реалізації окремих заходів інформаційної війни широко використовується економічними суб'єктами для створення переваг в економічному середовищі та послаблення позицій конкурентів. Особливості інформаційної агресії як загрози економічній безпеці в кіберпросторі полягають у поляризації масштабів джерела та об'єкта впливу, латентному характері, необоротності наслідків, неможливості повної ліквідації, впливі на відстані та кумулятивному ефекті поширення форм інформаційної агресії в економіці.

Відомо, що інформаційні технології та мережа Інтернет у «неправильних» руках перетворюються на страшну зброю: за їхньою допомогою можливі цілеспрямовані шкідницькі дії, які здатні паралізувати цілі галузі економіки [168]. Щоб виявити специфіку впливу інформаційних загроз на економічну

безпеку, розглянемо його на трьох рівнях: державному, корпоративному та особистісному.

Державний рівень.

Як уже зазначалося, в умовах інформаційної економіки багаторазово зростає необхідність захисту інформації, інформаційних технологій та систем. Так, витрати Пентагону на засоби інформаційної безпеки та їх розробку щорічно становлять понад 5 млрд доларів, а державна служба перехоплення повідомлень щороку потребує понад 20 млрд доларів [169, 170].

У масштабах держави це призводить до того, що все більше коштів вкладається не в саму економіку – виробництво, інновації, підтримання конкуренції тощо, а у створення дедалі досконаліших інформаційно-комп'ютерних технологій захисту інформації та інформаційних технологій, а також засобів електронної розвідки, спостереження та дезінформації для забезпечення конкурентних переваг в умовах інформаційної економіки. У результаті можна говорити про відставання ВВП, викликане зростанням цих непродуктивних витрат. Як зазначалося раніше, ВВП – один із найважливіших індикаторів економічної безпеки держави. Відповідно, недоотримання ВВП у результаті дії загроз в інформаційній сфері знижує рівень економічної безпеки держави.

Таким чином, у самій інформаційній економіці відбувається функціональний перекид, оскільки технології, необхідні для сучасного виробництва та обслуговування, відходять на другий план, не виконуючи свого початкового призначення.

Зокрема, у США діє космічна система геопросторової розвідки, яка в режимі реального часу збирає унікальну інформацію про багато подій, що відбуваються на Землі: у сфері клімату, глобальної навігації, стану навколишнього середовища тощо, а також про транспортні перевезення, наприклад, цінних і небезпечних вантажів, стихійні лиха, надзвичайні ситуації тощо. Американські корпорації, які отримують від уряду цю ексклюзивну інформацію, здобувають значні переваги на внутрішньому та глобальному ринках. Доступ до такої інформації стає економічною зброєю. Для характеристики потужності

такої зброї достатньо зазначити, що маніпулювання унікальною розвідувальною інформацією може забезпечити капіталізацію ключових компаній, зруйнувати будь-яку державу, обвалити будь-яку валюту, підірвати практично будь-який інвестиційний проєкт [171], що становить серйозну загрозу економічній безпеці держави.

Одна з головних критик сучасної інформаційної економіки полягає у монополії на знання та інформацію. Небезпека полягає в тому, що окремі соціальні групи, корпорації, а в глобальній перспективі – держави та їхні об'єднання можуть взяти під контроль суспільно значущі інформаційні ресурси, віддалитися від інших людей, використовуючи інформацію для маніпулювання та просування власного курсу на шкоду інтересам і потребам інших. В умовах інформаційної економіки знання та інформація стають важливою продуктивною силою суспільства. Таким чином, можна говорити про новий монопольний ресурс, який характеризується принципово новими якостями. Разом із тим, доступність інформації як специфічного ресурсу обмежена, а витрати, необхідні для її створення, не є пропорційними отриманим результатам. Виходячи з цього, цінність знань підпорядковується законам цін монопольних благ, а їхні творці опиняються у монопольному становищі.

Загальнонаціональною та глобальною проблемою [172], яка останнім часом стає дедалі актуальнішою, є проблема інформаційної або цифрової нерівності. Так звана «цифрова прірва» розділяє суспільство на людей, які мають можливість користуватися новими технологіями (Інтернет, ІТ тощо), і тих, для яких вони з різних причин залишаються недоступними. Проблема полягає в експоненційному зростанні темпів такого розшарування.

Інформаційна перевага сьогодні є соціальною силою, яка сприяє перерозподілу економічних та інших ресурсів. Важливо зазначити, що інформаційна нерівність є передумовою та сприяє посиленню соціальної нерівності. У сучасній економіці це проявляється у таких негативних явищах, як соціальна роз'єднаність, соціальний розрив, прогресуюча просторово-територіальна сегрегація на основі відокремлення заможних верств населення. Існування у

віртуальному просторі лише посилює реальну ізоляцію. Виникає протиріччя між віртуальним «простором потоків» для обраних і реальним простором життя для решти.

Інформаційна нерівність, що виникає в умовах інформаційної економіки, посилює соціальну та економічну диференціацію суспільства. Крім того, інформаційна нерівність дозволяє отримувати технологічну ренту державам, які підтримують основні елементи кіберпростору, що підсилює залежність інших країн від них. Усе це загострює проблеми економічної безпеки держави.

Відповідно до Постанови ВРУ «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» [173] та Закону України «Про національну безпеку України» [174] визначено про інформаційну безпеку в такому контексті: «державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями» (ст. 3. п 4 даного Закону) є визначальним принципом державної політики України у сфері національної безпеки і оборони України.

Корпоративний рівень.

В умовах інформаційної економіки інформація перетворилася на потужний засіб конкурентної боротьби. Вартість інформації прямо залежить від величини прибутку, отриманого від її використання, або розміру ймовірних збитків її власника. Інформація, отримана з компанії, може бути використана проти неї. Тому найсерйознішою загрозою для корпоративного сектора є витік інформації. На цю інформацію ведеться справжнє полювання, як іззовні, так і зсередини. Мета – досягти певних переваг, наприклад, у процесі ведення ділових переговорів. Уже на етапі встановлення відносин із потенційними партнерами компанії наймають хакерів для злому комп'ютерів інших компаній, бухгалтерів, консультантів і юристів для отримання інформації, що схиляє чашу терезів на їхній бік. А якщо викрасти дані про плани інвестицій (де, коли, у яких обсягах), технологічні інновації, заходи протидії конкурентам, факти

поглинання інших компаній або майбутнє банкрутство, то така інформація є безцінною. Подібне втручання може спричинити як прямі, так і непрямі збитки (витрати на відновлення та заміну програмного забезпечення тощо).

Водночас Інтернет перетворився на робочий інструмент, без якого практично неможлива повсякденна діяльність фірм і підприємств: це і глобальна довідкова система, і доступ до технологій, і засіб передачі даних, і ефективний і недорогий спосіб комунікації. Разом із тим, атака на вебсервер компанії, зміна інформації, що на ньому міститься, можуть спричинити зниження довіри до компанії, а отже, втрату клієнтів і доходів.

За даними дослідження Ernst&Young [175], 75% представників великих компаній України заявляють про необхідність збільшення витрат на кібербезпеку на 50% і більше у 2018 році. Лише 11% респондентів повідомили, що не мають програм контролю доступу або обмежуються неформальними заходами. При цьому 78% опитаних оцінили рівень зрілості виявлення вразливостей у своїх компаніях як дуже низький або середній.

За даними спільного дослідження компанії Computer Security і ФБР [176], у США обсяг втрат від шпигунства та витоку інформації тисячі опитаних підприємств склав понад 70 млн доларів. Це значно більше, ніж збитки від інших ІТ-загроз, включно з вірусами (27 млн доларів), і становить близько 40% від загальної кількості зареєстрованих втрат.

Згідно з даними Association of Certified Fraud Examiners [177], американські компанії в середньому втрачають 6% доходів через шпигунство та крадіжку інформації. Порівняння цієї цифри з величиною ВВП США показує, що загальний обсяг втрат становить близько 660-960 млрд доларів.

Усі ці факти є причиною того, що системи ІТ-безпеки багатьох корпорацій працюють на повне навантаження, а на їх утримання витрачаються колосальні кошти.

Наведемо інші загрози для економічної безпеки корпорацій в умовах інформаційної економіки:

- неконтрольований доступ до Інтернету може суттєво знизити продуктивність праці. Простота у використанні, можливість легкого пошуку необхідної інформації та низка інших корисних властивостей Інтернету стали причиною його широкого використання для особистих потреб.
- зниження пропускної здатності інформаційно-комунікаційних мереж. За статистичними даними, 44% співробітників різних компаній [178, 179, 180] звикли використовувати корпоративні ресурси для перегляду відео, прослуховування аудіозаписів, ігор, завантаження «важких» файлів (графічних, музичних, фільмів). Усе це створює значне навантаження на корпоративні інформаційні мережі.

Таким чином, відбувається зниження ефективності діяльності корпорацій, зростання їхніх витрат і зниження доходів, що знижує рівень економічної безпеки корпорацій.

Особистісний рівень.

Сьогодні приватне та ділове життя мільйонів людей відображається у різних інформаційних системах, залишаючи так званий «електронний слід». Інформаційний простір фіксує дані про телефонні дзвінки, оплату рахунків, поїздки, митні декларації, а також покупки в магазинах, здійснені за допомогою кредитних карток. Для сучасної людини особливого значення набуває забезпечення приватності та захист її персональних даних. Звернемося до економічних аспектів недоторканності приватного життя, найактуальнішим із яких є захист персональних даних.

Персональні дані про особу поступово накопичуються в інформаційних системах держави та муніципальних утворень, що викликає певні побоювання в суспільстві. Ймовірність несанкціонованого доступу до цієї інформації та її нецільового використання бюрократичним апаратом призводить до порушення балансу інтересів між особистістю та державою. Наприклад, інформація про місце реєстрації громадян нині часто стає джерелом злочинів і різноманітних махінацій із нерухомістю.

Персональна інформація в умовах інформаційної економіки перетворилася на товар. Ідентифікаційна інформація: ім'я, професія, хобі, стан здоров'я тощо, що робить людину унікальною, стала цінним об'єктом для підприємців, які постійно використовують її для захоплення ринку та отримання прибутку, а також для використання у шахрайських цілях.

Наступна група загроз економічній безпеці особистості обумовлена тим, що сьогодні, в умовах інформаційної економіки, сотні мільйонів жителів планети є власниками кредитних і дебетових банківських карток, і всі вони стають привабливим об'єктом для кібершпигунства [181].

Іншою серйозною загрозою для економічної безпеки особистості в умовах інформаційної економіки є кібершахрайство. Найпоширенішими видами шахрайства в мережі Інтернет стали:

- віртуальні гаманці, у які вкладник вносить певні грошові суми та отримує їх із високим приростом і досить швидко;
- віртуальні обмінники, які пропонують добре заробити на різниці курсів електронних валют;
- пропозиція реального заробітку в мережі на певних умовах;
- продаж бізнес-пакетів. Їх нав'язують людям на одноденних сайтах із рекламою типу «допоможемо розбагатіти»;
- атака клонів: оголошення про людей, які потрапили у складні життєві обставини (хвороба, аварія), що насправді такими не є;
- сайти-двійники, найнебезпечніше з шахрайств – це копії сайту інтернет-провайдера з шахрайськими реквізитами;
- «скандинавські аукціони», які пропонують придбати дорогий пристрій за низькою ціною;
- SMS-шахрайство.

Вивчення процесів широкого впровадження інформаційних технологій підтверджує, що психологія користувачів здатна суттєво змінюватися за відносно короткий час відповідно до напрямків діяльності в мережі, особливо

серед молодого покоління. У зв'язку з цим значення загрози економічній безпеці особистості набуває форми інтернет-залежності та появи «інформаційних хвороб».

Інтернет-залежність зумовлена так званим «електронним вторгненням» у підсвідомість, яке можна розглядати як електронну мережеву несвободу. Саме на цей шлях стало людське суспільство на сучасному етапі свого розвитку.

Загрозу економічній безпеці особистості сьогодні становить неконтрольована реклама в мережі Інтернет. Сучасний маркетинг дедалі частіше використовує її для рекламних пропозицій, що відрізняються особливою нав'язливістю, тісно переплітаючи їх із підбірками новин, особистими листами та іншою некомерційною кореспонденцією.

На підставі вищевикладеного узагальнимо специфіку впливу інформаційних загроз на економічну безпеку, використовуючи рівневий підхід (див. табл. Л.1 додатку Л).

Таким чином, специфіка впливу інформаційних загроз на економічну безпеку має різні прояви на трьох рівнях: державному, корпоративному та особистісному.

На державному рівні найбільшу загрозу економічній безпеці в інформаційній сфері становлять кібершпигунство та маніпулювання унікальною розвідувальною інформацією, ведення інформаційних війн, інформаційне домінування розвинених країн, а також інформаційна нерівність усередині країни.

На корпоративному рівні загрози включають навмисне та ненавмисне пошкодження інформаційних систем та інфраструктури, зовнішнє та внутрішнє кібершпигунство, неконтрольований доступ співробітників до мережі Інтернет, неграмотність і недбалість персоналу.

На особистісному рівні загрозу економічній безпеці становлять крадіжка персональних даних, кібершпигунство з використанням банківських карток, кібершахрайство в мережі Інтернет, SMS-шахрайство, атаки на системи, які

масово використовуються в повсякденному житті, а також інтернет-залежність.

Висновки до другого розділу

Здійснене дослідження структурно-динамічного стану забезпечення економічної безпеки дало можливість зробити певні висновки та узагальнення:

1. Постійні зміни в політичному управлінні, особливо перехід до парламентсько-президентської системи у 2007 році, створили додаткові виклики для стабільного економічного розвитку. Замість швидких, своєчасних рішень влада почала більше фокусуватися на довгостроковій міжнародній політиці, що вимагало згоди між різними політичними силами. Це з одного боку ускладнювало прийняття важливих економічних рішень, але з іншого – створювало умови для більш системного планування. Економічна структура України була значною мірою успадкована від Радянського Союзу. Висока централізація, монополізація і надмірна залежність від важкої промисловості, яка споживала багато енергії, спричинили серйозні труднощі після здобуття незалежності. Висока енергоємність економіки, застаріла промисловість та низька конкурентоспроможність продукції вимагали великих інвестицій в модернізацію, які не завжди були можливі. У перші роки незалежності Україна мала великий потенціал для розвитку завдяки природним ресурсам та інфраструктурі, проте економічний спад став одним із найглибших серед пострадянських країн. Причини цього включають неефективне управління, корупцію, а також криміналізацію економіки. Це призвело до масштабного падіння виробництва та зниження рівня життя населення.

2. Міграція населення України в умовах війни зазнала безпрецедентних змін. Після початку військових дій у 2014 році кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) зросла до понад 1,5 мільйона. Повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році спричинило найбільшу міграційну кризу в історії України,

коли близько 8 мільйонів українців стали біженцями в Європі, зокрема в Польщі та Німеччині. Одночасно понад 5,4 мільйона людей були переміщені всередині країни, що створює значний тиск на соціальну інфраструктуру. Ці явища підривають економічний потенціал країни, оскільки багато висококваліфікованих працівників виїжджають за кордон.

З 1991 року енергоємність національного доходу України поступово знижувалася завдяки модернізації економіки та впровадженню енергоефективних технологій. Це свідчить про певний прогрес у напрямку підвищення економічної безпеки. Однак військові дії та руйнування інфраструктури у 2022 році серйозно вплинули на ці показники, хоча прогнозоване подальше зниження енергоємності за підтримки міжнародних партнерів є позитивними. За період з 2010 по 2024 роки Україна переживала значні коливання інфляції, особливо під час криз. Інфляція різко зросла у 2022 році через війну, що вимагає ефективної монетарної політики. Рівень інфляції безпосередньо впливає на економічну безпеку, знижуючи купівельну спроможність населення та збільшуючи витрати на соціальну підтримку. Значне зростання державного боргу, який досяг 6,374 трлн грн у 2024 році, створює загрози економічній безпеці, оскільки високий борговий тягар обмежує можливості для фінансування розвитку. Дефіцит державного бюджету, особливо після 2022 року, зумовлений необхідністю додаткового фінансування оборони та соціальних програм, що підвищує залежність України від міжнародної спільноти та допомоги.

3. Політична нестабільність та структурні проблеми економіки, успадковані від СРСР, залишаються ключовими детермінантами економічної безпеки України. Військові дії та їхні наслідки, зокрема інфляція та зростання державного боргу, продовжують підривати економічну стабільність країни. Успішне подолання цих викликів можливе за умови подальшого зниження енергоємності, залучення міжнародної допомоги та ефективного управління борговими зобов'язаннями, розвитком провідних галузей економіки України, поверненням біженців до України.

4. Російське вторгнення в Україну у 2022 році має риси експансії, спрямованої на захоплення територій, контроль над економічними ресурсами та політичний вплив. Цей акт значно послабив економічну стійкість країни, зокрема через руйнування інфраструктури, зниження ВВП та втрату можливостей для міжнародної торгівлі, що є суттєвим викликом для економічної безпеки України. Зростання рівня злочинності, включаючи економічні та корупційні правопорушення, спричиняє втрати для державного бюджету, послаблює інвестиційний клімат та призводить до посилення тіньової економіки. Ці фактори ускладнюють розвиток бізнесу та ефективне використання державних ресурсів, підбиваючи здатність України забезпечувати стабільний економічний ріст.

5. Поглиблення соціально-економічних диспропорцій та бідність значної частини населення становлять загрозу для стабільності держави. Соціальні диспропорції викликають напруження, що може призвести до соціальних вибухів, зокрема у регіонах з високим рівнем бідності. В Україні спостерігаються суттєві відмінності в економічному розвитку між регіонами. Найбільша концентрація економічної активності відбувається в Києві та промислово розвинених областях, тоді як менше розвинені регіони мають нижчі показники ВВП на душу населення. Це створює необхідність регіональної політики для зменшення економічної нерівності.

За останні роки в Україні спостерігалось зменшення кількості зайнятих у ключових секторах, таких як промисловість і сільське господарство, що впливає на економічну стійкість та безпеку країни. Зменшення зайнятості особливо негативно позначається на віддалених регіонах, де ринок праці менш активний. Через військові дії значна частина населення залишає країну, що призводить до скорочення трудових ресурсів і зменшення народжуваності. Високий рівень смертності та відтік робочої сили загрожують подальшому економічному розвитку України.

6. Інформаційна економіка стає ключовим фактором економічної безпеки держави, завдяки збільшенню ролі інформаційно-комунікаційних

технологій у соціально-економічному розвитку. Перехід до інформаційної економіки супроводжується зростанням частки інформаційного сектору у ВВП, автоматизацією економічних процесів і створенням нових технологічних галузей. Проте домінування розвинених країн у цій сфері та проблема інформаційної нерівності викликають нові виклики для глобальної безпеки.

7. В умовах інформаційної економіки особливу значущість набувають інформаційні фактори економічної безпеки. При цьому цілком очевидно, що їхня роль і місце в системі факторів економічної безпеки стає все значнішою: формування інформаційної економіки, зростання ролі інформації, інформаційних ресурсів і технологій у розвитку сучасної економіки виводять інформаційні аспекти економічної безпеки на перший план у системі забезпечення економічної безпеки держави, суспільства, підприємства та особистості. Можна стверджувати, що з розвитком інформаційної економіки багаторазово актуалізуються проблеми забезпечення економічної безпеки в інформаційній сфері. Основними цілями економічної безпеки в інформаційній сфері є: захист економічних інтересів держави; забезпечення органів влади та управління, підприємств та громадян достовірною, повною та своєчасною інформацією; реалізація прав громадян, організацій та держави на отримання, розповсюдження та використання інформації

8. Специфіка впливу інформаційних загроз на економічну безпеку має різні прояви на трьох різних рівнях: державному, корпоративному та особистісному. На державному рівні найбільшу загрозу економічній безпеці в інформаційній сфері представляє кібершпигунство і маніпулювання унікальною розвідувальною інформацією, ведення інформаційних воєн, інформаційне домінування розвинених країн, інформаційна нерівність усередині країни. На корпоративному рівні – навмисні та ненавмисні пошкодження інформаційних систем та інфраструктури, зовнішній та внутрішній кібершпигунство, безконтрольний доступ співробітників до мережі Інтернет, неграмотність та недбалість персоналу. На особистісному рівні загрозу економічній безпеці становить крадіжка персональних даних, кібершпигунство з використанням

банківських карток, кібершахрайство в мережі Інтернет, SMS-шахрайство, атаки на системи, що масово використовуються у повсякденному житті, інтернет-залежність.

Основні положення, висновки та рекомендації, що містяться у другому розділі дисертації знайшли своє відображення у наступних публікаціях: [123, 144].

РОЗДІЛ 3

ДЕТЕРМІНАНТИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Формування базисних положень та критеріїв системи забезпечення економічної безпеки держави

Проблема забезпечення безпеки держави багатогранна і включає політичні, економічні, військові, науково-технічні, екологічні [182], інформаційні та інші аспекти. Залежно від стадії поступального еволюційного розвитку або гостроти революційних перетворень значимість різних аспектів може суттєво змінюватися, що неминуче накладає свій відбиток на структуру і сутність системи забезпечення стабільності та стійкості суспільного розвитку.

У високорозвинених країнах Заходу накопичено досить багатий досвід запобігання та усунення наслідків соціально-економічної нестабільності, економічна сфера функціонує ефективно, і практично не існує реальної загрози глибоких соціальних потрясінь, оскільки наразі досягнуто високого рівня життя населення, що гарантує соціальну стабільність.

Тому західні вчені та практики не акцентують увагу на проблемі забезпечення економічної безпеки, яка з досягненням стабільності внутрішньої суспільної ситуації втрачає своє значення. Останніми роками на Заході пріоритет надається тріаді: «національна безпека» – «міжнародна безпека» – «глобальна безпека». Так, на думку більшості американських учених, концепція «національної безпеки» є частиною загальної парадигми безпеки, яка еволюціонує у напрямі глобальної безпеки [183].

Еволюція західної концепції безпеки у напрямі глобалізації зумовлена, насамперед, прагненням розвинених країн домінувати в економіці та суспільному розвитку світового співтовариства. Оголошення зарубіжних країн і цілих регіонів, особливо багатих на запаси мінерально-сировинних ресурсів, зонами своїх національних інтересів [184, 185], багаторазове застосування сили проти

«недостатньо демократичних» режимів сприяють зростанню національної безпеки провідних країн світу, але водночас часто створюють додаткові загрози міжнародній безпеці.

У країнах із перехідною економікою на перший план виходить проблема економічної безпеки, від стану якої значною мірою залежить соціальна та внутрішньополітична стабільність. Гострота стану економічної безпеки в період ринкових перетворень нерідко ставить під загрозу національну безпеку країни через зростання небезпеки внутрішнього соціального вибуху або крайню залежність економічної системи від зовнішніх факторів, включаючи фінансову, продовольчу, сировинну чи інші види залежності.

Пріоритет політичних або економічних цілей країн із різним рівнем соціально-економічного розвитку відображається на особливостях завдань і структурі системи забезпечення економічної безпеки у міру поглиблення процесу глобалізації ринку. Так, продовження розриву в якості життя населення розвинених і тих, що розвиваються, країн світу впливає на стратегії реформування економіки, включаючи органічні економічні реформи з послідовною модернізацією технологічного устрою та створенням передумов для швидких темпів розвитку економічних систем не лише в короткостроковій перспективі, а й у довгостроковій.

Зокрема, розвинені країни світу ефективно використовують накопичену еволюційним шляхом економічну міць, дешеві сировинні ресурси країн, що розвиваються, сучасні науково-технічні переваги, а також апробовані на практиці формальні та неформальні ринкові інститути для закріплення і подальшого нарощування досягнутого рівня національної безпеки. Ефективність існуючої західної структури забезпечення національної безпеки базується на міцній інституційній основі, яка включає такі основні складові:

- досконалість ринкового законодавства, яке створює привабливі умови для діяльності незалежних суб'єктів ринку та гарантує захист інтересів національних товаровиробників;

- зрілість громадянського суспільства, яке ефективно контролює діяльність законодавчої та виконавчої гілок влади;
- традиційна законослухняність більшості населення, яке довіряє чесності та компетентності представників органів влади й добровільно сприяє їм у дотриманні громадянами встановленого суспільного правопорядку;
- самоповага, патріотизм і національна гордість як наслідок високої якості життя громадян і гідного статусу держави у світовому поділі праці;
- результативність виконання правоохоронних і правозахисних функцій державними органами та громадськими інститутами у вигляді активної превенції правопорушень і правового регулювання відхилень від встановлених «правил ринкової гри».

Більш складними та суперечливими вважаються стратегії наздоганяючих економічних реформ, які передбачають модернізацію господарського механізму шляхом зламу, тобто трансформації революційного характеру попереднього соціально-економічного устрою життя суспільства та побудови принципово нових суспільних відносин. Найбільшу складність процесу трансформації суспільних відносин додає необхідність одночасного створення та освоєння нових формальних і неформальних ринкових інститутів, а також формування структури системи забезпечення економічної безпеки держави з урахуванням особливостей сучасного стану ринкової економічної системи.

Процес ринкових перетворень в Україні значною мірою може базуватися на послідовному засвоєнні досвіду країн із розвиненою ринковою економікою та результатів реформування соціально-економічних відносин на пострадянському просторі. Водночас успіх проведених економічних реформ у Україні визначається передусім готовністю суспільства до наданих ринкових свобод і можливостей, що знаходить відображення в динаміці та результатах трансформації економічних відносин.

Особливості структури системи забезпечення економічної безпеки України в період ринкових перетворень обумовлені історично накопиченими соціально-економічними проблемами та відсутністю зрілого громадянського суспільства, що не дозволяє копіювати успішні західні зразки та вимагає врахування специфічних вимог, особливих завдань і способів їх реалізації.

По-перше, провідним напрямом соціально-економічного розвитку країни в період ринкових перетворень слід вважати забезпечення внутрішньої економічної безпеки з метою запобігання можливості соціального вибуху через непомірну плату населення за трансформацію господарського устрою життя.

Як основна вимога до системи забезпечення економічної безпеки, яка є складовою частиною національної безпеки держави в період ринкових перетворень та війни, виступає зростання продуктивності суспільної праці на основі реалізації права особистості на вільну творчу працю.

Правова демократична соціальна держава з розвиненою ринковою економікою спирається на вільну високопродуктивну працю, що передбачає реалізацію природного потенціалу людини та використання сучасних технологій. При цьому результати праці мають забезпечувати гідну оплату трудових зусиль найманих працівників, отримання прибутку власником (роботодавцем), у тому числі для розвитку виробництва та оновлення основних фондів.

Таким чином, продуктивність суспільної праці виступає як об'єктивний показник (детермінанта) якості функціонування економічної системи, вільний від політичних амбіцій та уподобань. Одночасно продуктивність суспільної праці стає джерелом подальшого економічного розвитку виробництва та засобом ефективного соціального захисту населення, яке ще або вже не може самотійно заробити кошти для гідного рівня життя.

На рис. 3.1 згідно наявної статистичної інформації [126] наведено рівень продуктивності праці в Україні та деяких країнах світу. Для порівняння продуктивності праці в Україні з іншими країнами використаний показник

валового внутрішнього продукту (ВВП) на одну відпрацьовану годину, виражений у доларах США за паритетом купівельної спроможності (ПКС).

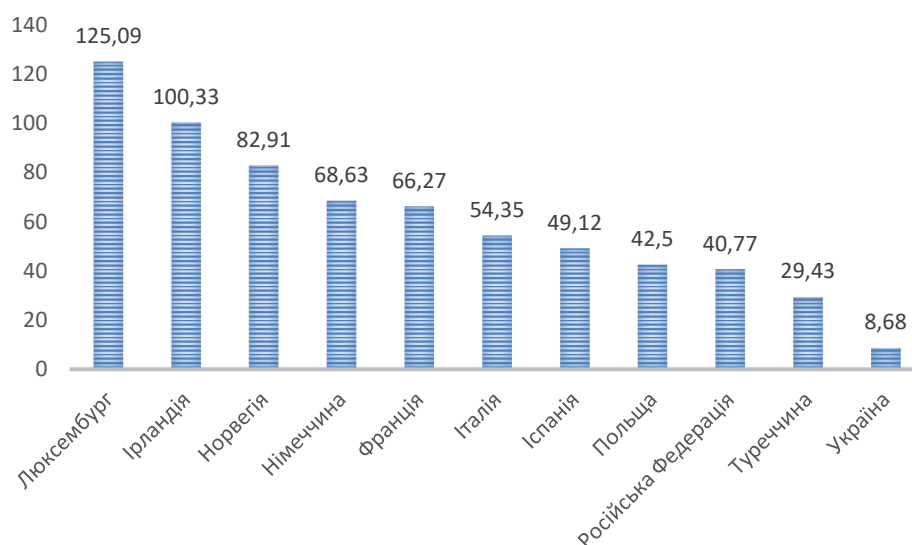

Рис. 3.1. Продуктивність праці в Україні та деяких країнах світу у 2019 році

Складено на основі даних [126]

З рис. 3.1 можна бачити, що Україна має найнижчий показник продуктивності праці серед наведених країн, що свідчить про значний потенціал для підвищення ефективності використання трудових ресурсів та необхідність впровадження структурних реформ для стимулювання економічного зростання у післявоєнний період.

Низька продуктивність праці в Україні може бути зумовлена кількома факторами:

- 1) Застаріла матеріально-технічна база: недостатнє оновлення обладнання та технологій призводить до низької ефективності виробництва.
- 2) Недостатній рівень інновацій: слабка інтеграція наукових досягнень у виробничі процеси обмежує конкурентоспроможність продукції.
- 3) Низький рівень інвестицій: обмежений приплив як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій стримує розвиток підприємств та модернізацію виробництва.

- 4) Недосконалість ринкових інститутів: проблеми з верховенством права, корупція та бюрократія створюють несприятливий бізнес-клімат.
- 5) Війна в Україні як чинник відсутності мотивації розвитку бізнесу.

Продуктивність суспільної праці в Україні наразі у 3-15 разів нижча порівняно з розвиненими країнами світу, що стає однією з основних причин соціально-економічної нестабільності в країні. На жаль, недостатня економічна безпека особистості через вкрай низьку продуктивність суспільної праці поки навіть не розглядається як одна з основних причин нестабільності суспільного розвитку країни.

Тим часом дефіцит фінансових ресурсів, зокрема через низьку продуктивність суспільної праці, є причиною того, що за межею бідності перебуває близько або більше половини населення країни. Основні фонди діючих підприємств тривалий час не оновлюються, а низька заробітна плата не стимулює працівників до вкладення трудових зусиль у виробничу та правоохоронну діяльність.

На нашу думку, однією з основних вимог до системи інституційного забезпечення економічної безпеки держави в період ринкових перетворень слід визначити спрямованість на підвищення якості життя більшості населення, захист прав і свобод особистості, гарантування внутрішньої безпеки суспільства. Це твердження актуально для розвитку держави і під час війн.

Як основні напрями інституційного забезпечення економічної безпеки особистості суспільства можуть виступати наступні положення – див. рис. 3.2.

Однією з найважливіших вимог до системи забезпечення економічної безпеки держави можна визначити створення умов для прибуткової господарської діяльності організацій різних організаційно-правових форм та інституційний захист їх від необґрунтованого адміністративного втручання, формування ефективного конкурентного середовища.

Українські господарюючі суб'єкти в умовах постійного реформування економічних відносин опинилися у складній ситуації, перш за все, через

недосконалість законодавчої бази, яка регулює виробничу діяльність, а також часті зміни законодавчих норм.

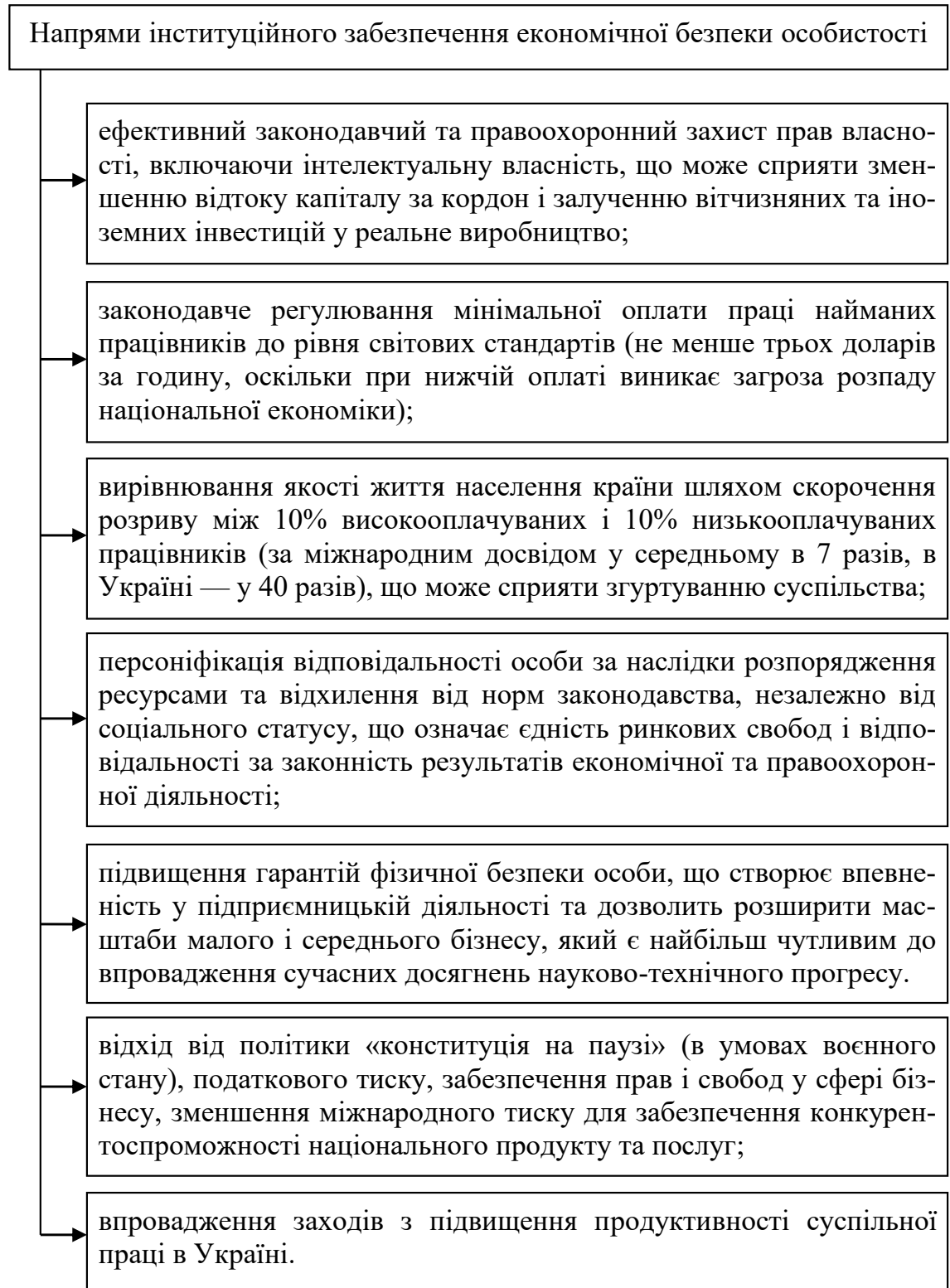

Рис. 3.2. Напрями інституційного забезпечення економічної безпеки особистості в Україні

Власна розробка [186]

Криміналізація всіх сфер життя суспільства загострила проблему забезпечення безпеки господарської діяльності, частина виробничих ресурсів організацій відволікається на створення власних охоронних структур. Посилився тиск на незалежні господарські структури як з боку адміністративних органів, так і кримінальних елементів. Різко знизилися реальні вимоги до дотримання суб'єктами ринку чинного законодавства, з'явилася залежність результатів господарської діяльності організацій від протекціонізму органів влади.

Конку rentне середовище серед вітчизняних товаровиробників фактично так і не було створене, зате різко зріс рівень конкуренції з товарами закордонних виробників. Цьому значною мірою сприяла позиція органів державної та місцевої влади, зацікавлених у просуванні на український ринок товарів іноземного виробництва.

Особливе місце в забезпеченні економічної безпеки займають нечисленні олігархічні структури, які поки не забезпечили швидкого економічного підйому в Україні. На олігархів поки що не поширюється загальноприйняте розуміння дії законів, під якими вони розуміють лише інструмент впливу на конкурентів або засіб у боротьбі за владу чи матеріальні ресурси. Лобіюючи через своїх представників у Верховній Раді вигідні для своєї діяльності законодавчі акти, тримаючи у своїх руках засоби масової інформації та впливаючи на губернаторів, де розташовані їхні містоутворюючі виробництва, олігархи самі впроваджують у життя закони та поправки до них, що сприяють їхньому процвітання.

Олігархи особисто знайомі з усіма керівниками виконавчої влади, а останніми роками почали займати керівні посади у великих регіонах. Уникнення сплати податків і зборів здійснюється шляхом використання зовні законних масштабних фінансових схем, зокрема офшорних зон і отримання податкових пільг.

Економічна безпека олігархів і керованих ними найбільших фінансово-промислових груп мало залежить від організованої злочинності, керівники

якої в найгіршому разі виступають партнерами в окремих епізодах бізнесу, але не здатні диктувати свої умови.

В умовах ринкових реформ, що склалися в Україні, першочерговими інституційними завданнями держави є усунення подальшого соціального розшарування суспільства, яке сформувалося переважно на кримінальному підґрунті та несе загрозу втрати довіри населення до обраного стратегічного напрямку соціально-економічного розвитку. Ліквідація масової бідності як основи криміналізації економіки та прискорене формування середнього класу можуть створити надійну опору майбутнього громадянського суспільства.

Напрямами інституційного забезпечення економічної безпеки на рівні держави можуть виступати наступні положення – див. рис. 3.3.

Визначальною ланкою системи забезпечення економічної безпеки держави в період ринкових перетворень по праву вважається зріле громадянське суспільство, яке стримує прагнення державних і муніципальних органів влади до домінування та самовідтворення під найрізноманітнішими благовидними приводами. Спроби регулювання громадянського суспільства з боку держави нерідко призводять до створення нових безкорисних і витратних структур, більше стурбованих власним існуванням, ніж вирішенням суспільно значущих проблем.

Закономірною вимогою до системи забезпечення економічної безпеки держави слід визнати її відповідальність перед суспільством, якому вона покликана служити, пріоритет суспільних інтересів під час вирішення спірних питань взаємовідносин суб'єктів ринку, а також громадський контроль за діяльністю урядових структур.

Особливості стратегії України щодо забезпечення економічної безпеки полягають також у тому, що поряд із вирішенням завдань розвитку економіки в масштабах держави в цілому необхідно враховувати специфіку регіонів, які відрізняються за географічним розташуванням, кліматичними умовами, рівнем соціально-економічного розвитку та іншими параметрами.

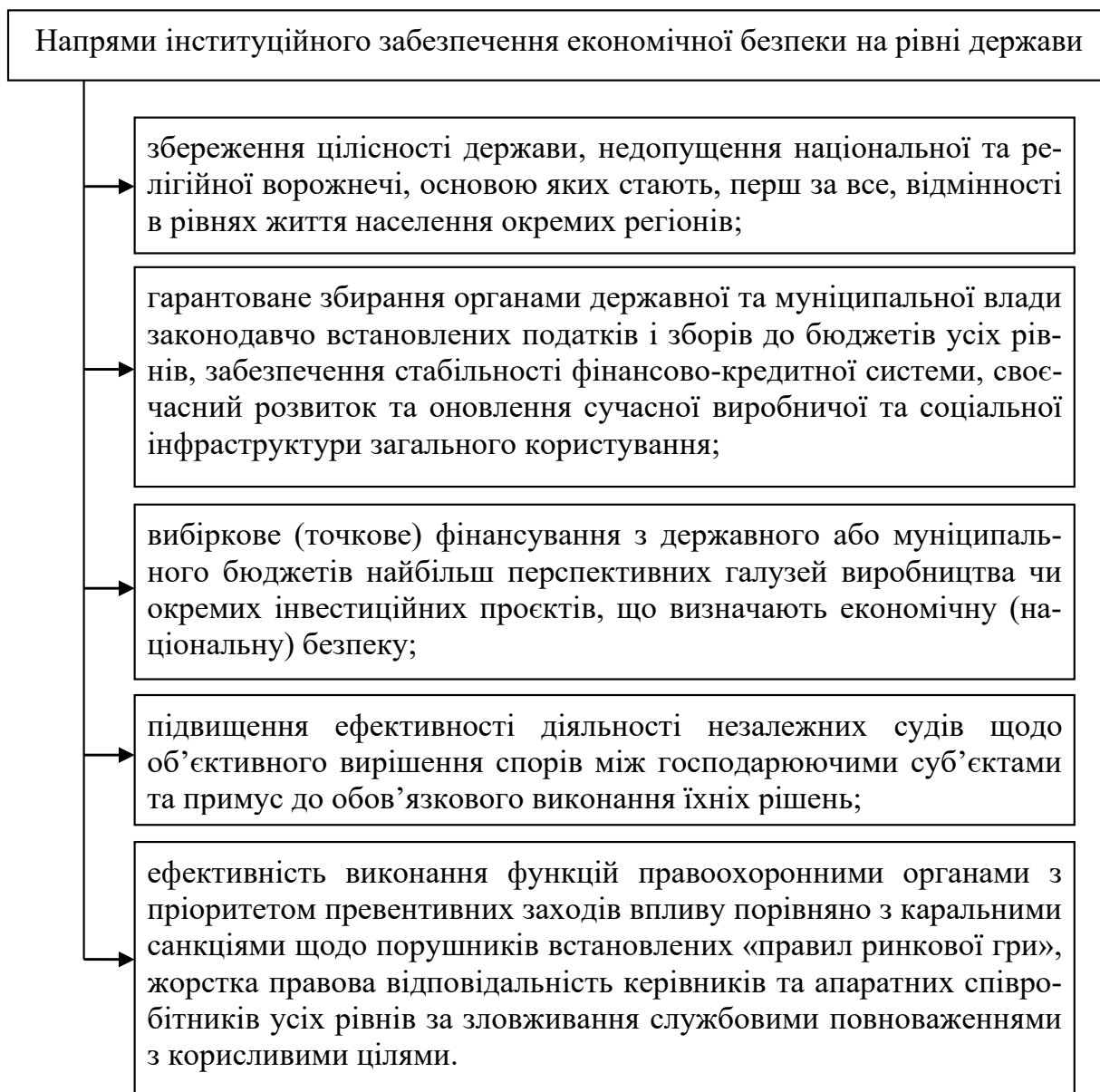

Рис. 3.3. Напрями інституційного забезпечення економічної безпеки на рівні держави

Власна розробка [186]

Особливістю державної стратегії економічної безпеки в сучасних умовах має бути врахування високого ступеня зрощення кримінального бізнесу з легальним. Суспільна небезпека легалізації полягає в тому, що кримінальні угруповання починають діяти під прикриттям зовні легальних форм економічної діяльності, завдяки протекції та покровительству корумпованих

чиновників, а «відмиті» фінансові кошти вкладаються у найбільш прибуткові види діяльності, що призводить до нарощування тіньового капіталу.

Таким чином, перетворювальна економічна діяльність держави в період ринкових перетворень та війни включає кілька основних аспектів:

- інституційне обмеження впливу органів влади на господарську діяльність незалежних суб'єктів ринку, що забезпечує їхню вільну конкуренцію та швидке впровадження у виробництво найновіших досягнень науково-технічного прогресу;
- структурні перетворення в економічній сфері, спрямовані на реалізацію промислової стратегії держави з урахуванням рівня розвитку окремих галузей виробництва, наявності науково-технічних напрацювань та централізованих фінансових вкладень ресурсів для розробки й впровадження інновацій;
- збереження у державній власності та забезпечення ефективного функціонування в інтересах усього суспільства стратегічно важливих економічних об'єктів, що впливають на стан економічної (національної) безпеки;
- формування сучасної виробничої та соціальної інфраструктури загального користування, необхідної для ефективної діяльності організацій усіх організаційних форм, задоволення потреб і соціальних потреб населення;
- забезпечення стабільності функціонування державної фінансово-кредитної системи;
- реалізація охоронної функції держави, що дозволяє убезпечити економіку та суспільство від розпаду.

На основі широкого узагальнення теоретичних праць з проблем економічної безпеки та інституційної економіки обґрунтовані такі основні вимоги системного інституційного забезпечення економічної безпеки:

Перше. Визнання ролі інститутів розвитку та забезпечення вільної конкуренції пріоритетною щодо інститутів приватизації. Для формування ринку конкуренція має важливіше значення, ніж приватизація. Тому інститути

першого типу повинні розвиватися випереджаючими темпами, забезпечуючи умови для другого. Інакше приватизація створить монополістичні структури, які закриють шлях до конкурентного ринку, як це сталося у нашій країні.

Друге. Діяти у напрямі загальносвітової трансформації, спрямованої на формування інститутів змішаної економіки, яка включає елементи капіталізму та соціалізму. Відмовитися від нереалістичних спроб створювати інститути «рафінованого капіталізму». Найближчою метою має бути створення перехідної системи, здатної забезпечити щорічний приріст ВВП не менше ніж на 5%, справедливий розподіл багатства та доходів як основу для «співпраці людей, що спільно працюють». У результаті буде забезпечено необхідний рівень економічної безпеки як особистості, так і держави.

Третє. Розглядати як необхідний інститут ефективну державу, яка виконує роль каталізатора, інструменту, стимулу та доповнення до приватнопідприємницької та індивідуальної діяльності. Без ефективної держави стійкий економічний і соціальний розвиток неможливий.

Четверте. Посилення організуючої ролі держави через зміцнення існуючих і створення нових суспільних інститутів, розробку механізмів стимулювання соціальної активності та контролю за діяльністю чиновників. Саме держава має перетворити слабе інституційне середовище на сильне, одночасно змінюючись сама.

П'яте. Визнання необхідності та розробка реальних заходів для розвитку спеціалізованих інститутів протидії загрозам економічній безпеці країни в сфері нелегальної економіки, відтоку капіталу, протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, і боротьби з тероризмом.

Закономірною вимогою до системи інституційного забезпечення економічної безпеки слід визнати її відповідальність перед суспільством, якому вона покликана служити, пріоритет суспільних інтересів під час вирішення спірних питань взаємовідносин окремих суб'єктів ринку, а також громадський контроль за діяльністю урядових структур.

На основі вищевикладеного, можна стверджувати, що економічна безпека держави в умовах інституціональних змін, в першу чергу – це створення умов для високопродуктивної діяльності людини в конкурентному середовищі.

Визначення економічної безпеки держави в умовах глобалізації та цілеспрямованого негативного впливу зовнішнього середовища потребує теж уточнення, оскільки воно набуває нових аспектів. Економічна безпека має відображати здатність господарської системи держави в рамках самостійної незалежної політики забезпечувати населення та виробничо-споживчу систему всіма видами енерго-сировинних ресурсів і готової продукції з прийнятним рівнем достатності споживання на основі власного виробничого потенціалу у взаємодії з зовнішніми господарюючими суб'єктами в умовах цілеспрямованого протистояння політичних супротивників і впливу стихійних факторів.

Як зазначалося раніше категорії «економічна безпека» та «економічна стійкість» мають певні подібні компоненти. У п. 1.1 наведено зміст категорії «економічної стійкості системи», яка запропонована проф. Козловським С. В. [62, 63, 64]. Пропонуємо, використовуючи даний підхід та розроблену класифікацію складових економічної безпеки (див. п. 1.1, рис. 1.1) визначити зміст категорії «економічна безпека держави».

Економічна безпека держави – це здатність держави після будь-якого впливу (внутрішнього або зовнішнього) швидко повертатися у стан не гірший попереднього, зберігати свій стан як завгодно довго, а також поліпшувати та утримувати свій стан за умов будь-якого позитивного впливу на його детермінанти (продовольчі, соціальні, виробничі, технологічні інформаційні, енергетичні, фінансові, адміністративні, природноресурсні, міжнародні, інтелектуальні, екологічні та складові охорони здоров'я та військово-оборонного сектору). Відповідно до даного підходу категорію «економічної безпеки» можна представити наступним чином (див. рис. 3.4) [186].

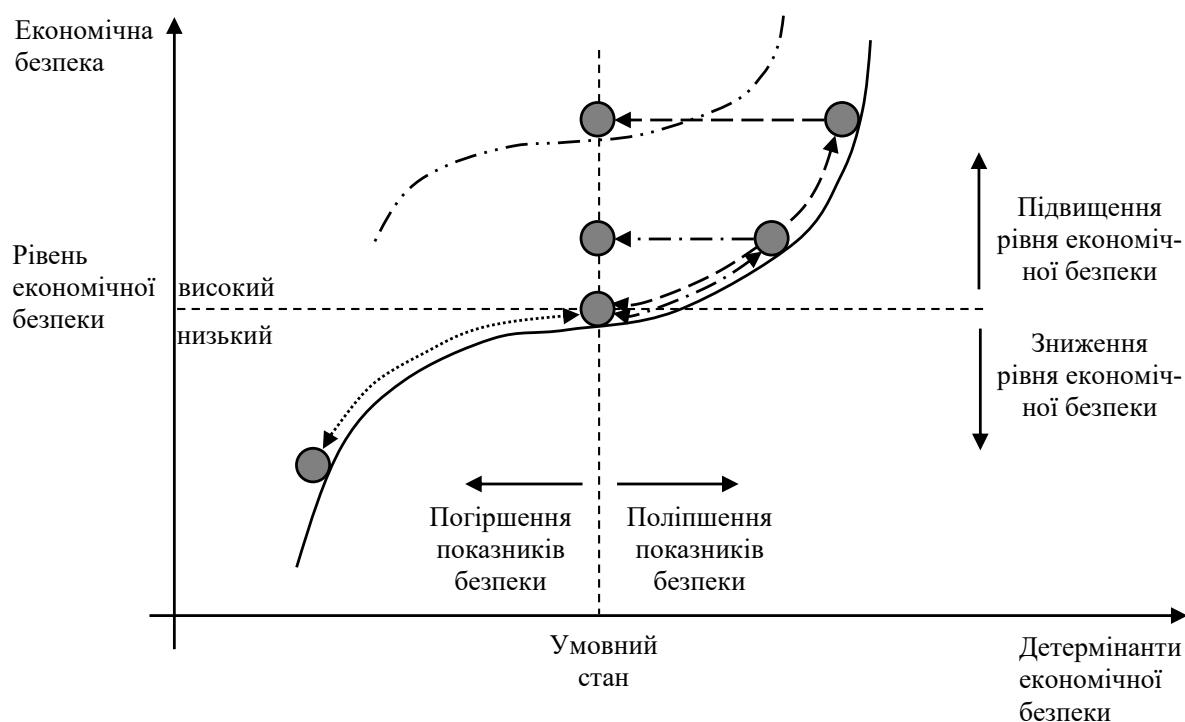

Рис. 3.4. Графічне зображення сутності економічної безпеки

Розроблено з використанням [30, 62]

При формулюванні зазначених категорій слід також звернути увагу на категорію «ризик» в системі формування системи економічної безпеки та виділити три базові підходи до розуміння ризиків:

1. Ризики пов'язуються з загрозами:

- ризики розглядаються як форма об'єктивного вираження загроз, відображена через контекст умов і стратегії економічного функціонування підприємницької одиниці (тобто, в загальному випадку, під ризиками пропонується розуміти всі ті загрози економічної безпеки, які можуть бути описані);
- ризик розглядається як найбільш ймовірні загрози економічної безпеки (тобто, під ризиками пропонується розуміти лише ті загрози економічної безпеки, які можуть реалізуватися з високою ймовірністю).

2. Ризики розглядаються як здатність загрози, у разі її реалізації, завдати об'єкту певної шкоди.

3. Ризики розглядаються як форма небезпеки, «діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якої є можливість оцінювати ймовірність досягнення передбачуваного результату, невдачі та відхилення від поставленої мети».

Подані підходи 1 та 3 не можна вважати повністю обґрунтованими. Так, підходи, в рамках яких ризики повністю ототожнюються із загрозами, не дозволяють належним чином ідентифікувати розглянуті категорії та можуть призводити до необґрунтованої диференціації загроз за ймовірністю реалізації та масштабом наслідків.

Останній із представлених підходів, попри концептуальну новизну, суттєво відходить від розуміння ризиків у усталеній парадигмі сучасного ризик-менеджменту, в рамках якої ризик, по-перше, розглядається як імовірнісна категорія (ймовірність реалізації відповідної загрози), а по-друге, завжди через призму завданої шкоди. Висока ймовірність реалізації загрози в поєднанні зі значними наслідками, пов'язаними з її реалізацією, роблять відповідні ризики предметом підвищеної уваги у сфері управління ризиками. Однак це не позбавляє інші ризики (з меншою ймовірністю реалізації загроз і/або менш суттєвими наслідками) статусу ризиків – йдеться переважно про потенціал впливу оцінки ризиків на стратегію і тактику управління ними.

З цієї причини теза про сутність ризику, що реалізується не у формі шкоди, а, наприклад, у вигляді відхилення від мети, яку розробляють деякі представники політологічного сегмента науки національної безпеки, видається не цілком правомірною.

З урахуванням викладеного систему понять у сфері забезпечення економічної безпеки доцільно візуалізувати, як це представлено на рис. 3.5, а також актуалізувати поняття економічної безпеки з урахуванням досвіду попередніх дослідників, а також нових викликів і загроз.

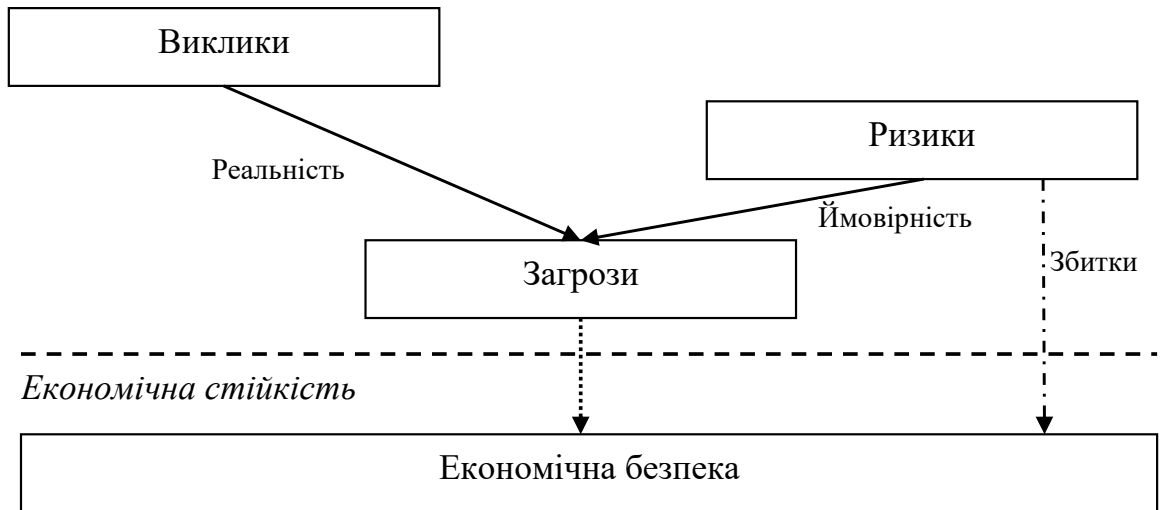

Рис. 3.5. Взаємозв'язок понять у сфері забезпечення економічної безпеки
Власна розробка [186]

Під економічною безпекою доцільно розуміти: стан захищеності економічної системи в контексті динамічної стійкості та збалансованості розвитку цільового стану відповідних параметрів на довгострокову перспективу, а також інституційно-інструментальний аспект забезпечення економічної безпеки, включаючи нормативне та організаційне забезпечення, інструменти й методи впливу, спрямовані на розширення здатності економічної системи забезпечувати розширене відтворення та вирішувати соціально-економічні суперечності, реагуючи на виклики та загрози існування й розвитку, підвищуючи власну життєздатність, динамізм і конкурентоспроможність.

Головною загрозою економічній безпеці в нових геополітичних умовах, крім війни в Україні, є низькі темпи імпортозаміщення та адаптації компаній до обмежень на імпорт і логістику. Її реалізація обмежить технологічний суверенітет країни та призведе до суттєвого зниження рівня економічної безпеки. Це актуалізує завдання реального підвищення ефективності інноваційних перетворень у країні та цифрової трансформації суспільства.

3.2. Концептуальна модель оцінки та моніторингу економічної безпеки держави на основі базисних детермінант

На сьогоднішній день обробка та аналіз даних є однією з найбільш актуальних і динамічно розвиваються сфер науки. Це переважно пов'язано зі стрімким розвитком інтернет-технологій і зростанням потоку інформації. Одним із ключових етапів моніторингу економічної безпеки є етап обробки інформації. На цьому етапі здійснюється пошук актуальних даних, при цьому головним їх джерелом виступають офіційні статистичні збірники. У процесі акумулювання даних доцільно виділити такі їх рівні:

- початкові дані – неструктуровані та необроблені масиви даних, які отримуються в процесі дослідження певного об'єкта або системи та характеризують їхній стан у конкретні часові інтервали;
- інформація – сирі дані, які мають певну інформаційну цінність і представлені у більш компактному вигляді;
- знання – відображають латентні взаємозв'язки між об'єктами, не є загальнодоступними та мають найбільшу цінність для кінцевого користувача.

В офіційні статистичні видання включено значну кількість показників, проте не всі з них є корисними для моніторингу економічної безпеки суб'єктів господарювання. Початкова інформація, як правило, слабо структурована, нерегулярна та неузгоджена. Дані не мають чітко визначеної структури, а їх склад і тип динамічно змінюються.

Приклади таких змін: постійна зміна назв поселень, варіація змісту статистичної звітності. На цьому етапі доцільно сформувати структуровану інформацію, яка поки що не є еквівалентом «знань». Тут можна застосовувати цілий набір різноманітних методів і алгоритмів. До них належать методи послідовного перебору, нейромережевого моделювання, алгоритми нечіткого пошуку, генетичні алгоритми тощо [187, 188].

У зв'язку з цим виникає актуальне завдання пошуку та первинної обробки необхідної інформації для формування статистичних даних про динаміку індикаторів економічної безпеки. Рішення зазначеного завдання дозволить автоматизувати збір інформації, що сприятиме більш ефективній організації моніторингу.

Проблема обробки слабо структурованих даних і пошуку в них, незважаючи на зростаючу актуальність і збільшення обсягів даних, розкрита і вивчена в достатній мірі. Зокрема, питання обробки слабо структурованих даних піднімаються у роботах Пітера Бунемана. У своїй статті [189] він описує не лише алгоритми обробки, але й моделі представлення напівструктурованих масивів інформації у базах даних. Розглянемо основні алгоритми, які можна використовувати для вирішення подібних завдань.

1. Сучасні методи обробки масивів слабо структурованої інформації в інформаційних, комунікаційних та керуючих системах на основі теорії фільтрів Калмана та Пугачова [190].

2. Альтернативним методом обробки масивів слабо структурованих даних є застосування генетичних алгоритмів, які представляють адаптивні методи пошуку та використовують аналогію з «механізмом виживання» [191, 192].

3. У ряді випадків доцільно використовувати нейромережеві моделі [193, 194], призначені для розпізнавання різноманітних за своєю природою об'єктів: зображення, символи тексту, зразки звуків, мови тощо.

4. Наступним класом покрокових процедур, які можуть використовуватися при обробці подібної інформації, є алгоритми нечіткого пошуку [195, 196, 197].

5. Ще одним методом для обробки слабо структурованої інформації є метод послідовного перебору. Послідовний перебір спрямований на послідовне зчитування даних і їх порівняння з пошуковим образом. Однак при значному обсязі даних алгоритм працює досить повільно.

Для досягнення мети даної роботи, а саме для оцінки та моніторингу стану економічної безпеки держави, пропонується використати методи теорії нечітких множин (методів м'яких обчислень), які підтвердили свою високу ефективність при вирішенні інших подібних зачач [198, 199, 200, 201].

Побудова систем на основі методів м'яких обчислень забезпечують обробку «неточних», неповних або спотворених вхідних даних, роботу з якісними концепціями, неоднозначними та невизначеними твердженнями, а також управління складними комплексними проєктами зі слабо формалізованими економічними параметрами (див. додаток М).

Для оцінки та моніторингу економічної безпеки держави запропоновано підхід, заснований на вищезазначених принципах і методах, який представлено на рис. 3.6.

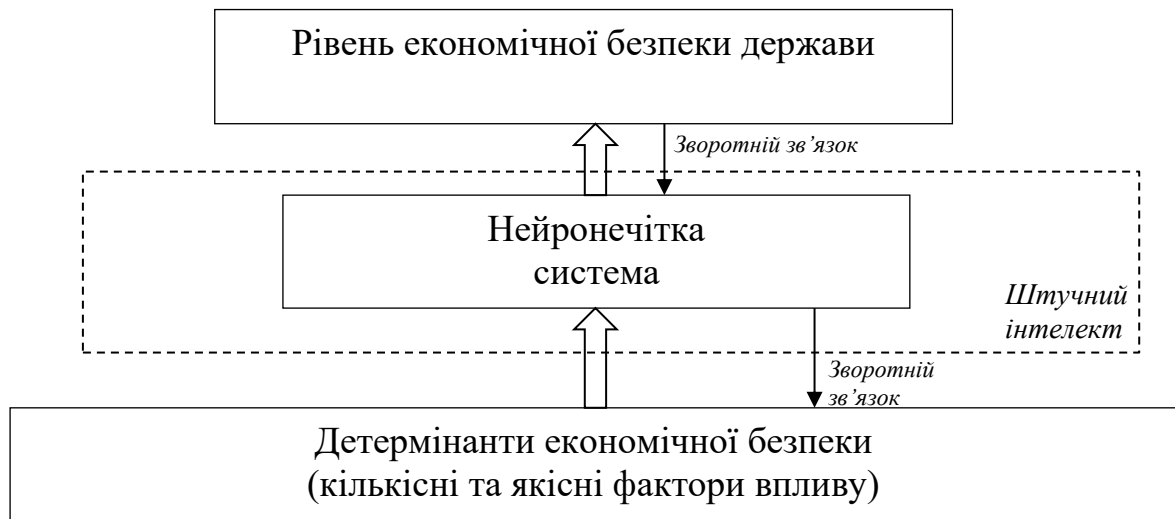

Рис. 3.6. Модель оцінки та моніторингу економічної безпеки держави на основі сучасних цифрових технологій

Власна розробка [202]

Розробка даної моделі здійснюватиметься з урахуванням того, що основою гнучкого управління проєктами цифрової трансформації економіки є процес прогностного (предиктивного) виявлення ознак проблемних ситуацій та колективного формування управлінських рішень з урахуванням інтересів інших

сторін (або зовнішнього впливу). Цей процес формалізується через контур проблемно-прогнозного управління із зворотним зв'язком (див. рис. 3.6).

Слід зазначити, що збір інформації про стан детермінант впливу на економічну безпеку держави відбувається на основі статистичної інформації (кілісні фактори) та якісних експертних оцінок. Відповідно до п. 2.1, п. 2.2, п. 3.1 даної роботи обрано визначальні детермінанти впливу на економічну безпеку України (див. табл. 3.1) із діапазоном їх змін.

Таблиця 3.1

Детермінанти впливу на економічну безпеку України

Фактор	Позначення	Діапазон змін	Лінгвістична оцінка (терми)
ВВП на душу населення у рік (тис. дол. США)	V	2...50\$	Низький (N), 2...10 Середній (S), 10...30 Високий (V), 30...50
Продуктивність суспільної праці (відношення ВВП на одну відпрацьовану годину, виражений у доларах США за паритетом купівельної спроможності)	P	5...200	Низький (N), 0...40 Середній (S), 40...70 Високий (V), 70...200
Індекс інфляції в Україні	I	0...300	Низький (N), 0...5 Середній (S), 5...12 Високий (V), 12...300
Рівень прожиткового мінімуму в Україні (тис. грн.)	M	2...50	Низький (N), 2...7 Середній (S), 7...15 Високий (V), 15...50
Рівень державного боргу в Україні (млрд. дол. США)	B	0...200	Низький (N), 0...20 Середній (S), 20...80 Високий (V), 80...200
Демографічний стан в Україні (бал)	D	0..100	Негативний (N), 0...50 Задовільний (S), 50...80 Позитивний (V), 80...100
Рівень міжнародної залежності України (бал)	Z	0...100	Низький (N), 80...100 Середній (S), 50...80 Високий (V), 0...50
Вплив війни та злочинності на економіку (бал)	W	0..100	Низький (N), 80...100 Середній (S), 50...80 Високий (V), 0...50

Власна розробка

Відповідно до загальної методології побудови економіко-математичних моделей, які базуються на основі нечіткої логіки та генетичних алгоритмів

(див. додаток М) наведені у табл. 3.1 змінні і будуть вхідними факторами моделі оцінки та моніторингу економічної безпеки України.

Використовуючи методологічні підходи до розробки нейронечітких систем [203204, 205, 206], розробимо структуру моделі оцінки та моніторингу економічної безпеки України (ЕВ) у вигляді «дерева логічного висновку» (рис. 3.7).

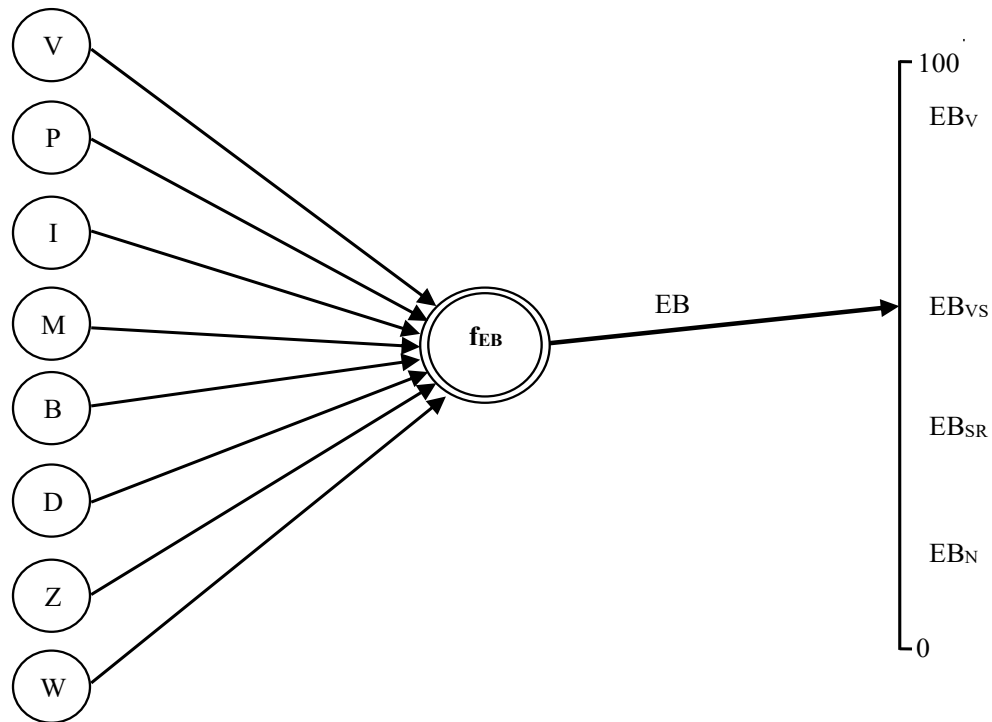

Рис. 3.7. Структура моделі оцінки та моніторингу економічної безпеки України

Власна розробка

Вихідним показником даної моделі є рівень економічної безпеки України (за якісною шкалою оцінки від 0 до 100, та значеннями EB_V – високий рівень, EB_{VS} – рівень вище середнього, EB_{SR} – середній рівень, EB_N – низький рівень)

Нейролінгвістична оцінка детермінант впливу та вихідного показника – рівня економічної безпеки України наведено у табл. 3.2, де відповідно до загальної методології розробки моделей на основі теорії нечітких множин,

наведено значення параметрів функцій належності зазначених показників (коєфіцієнти b і c), які будуть необхідні для побудови функцій належності всіх змінних за формулою 3.1 [30, 187, 188].

Таблиця 3.2

Змінні моделі оцінки та моніторингу економічної безпеки України

Фактор	Позначення	Діапазон змін	Лінгвістична оцінка (терми)	Значення b і c параметрів функції належності для (3.1)	
				b	c
ВВП на душу населення у рік (тис. дол. США)	V	2...50\$	Низький (N), 2...10 Середній (S), 10...30 Високий (V), 30...50	8 15 40	15 20 15
Продуктивність суспільної праці (відношення ВВП на одну відпрацьовану годину, виражений у доларах США за паритетом купівельної спроможності)	P	5...200	Низький (N), 0...40 Середній (S), 40...70 Високий (V), 70...200	20 55 150	30 50 60
Індекс інфляції в Україні	I	0...300	Низький (N), 0...5 Середній (S), 5...12 Високий (V), 12...300	3 10 150	33 70 100
Рівень прожиткового мінімуму в Україні (тис. грн.)	M	2...50	Низький (N), 2...7 Середній (S), 7...15 Високий (V), 15...50	5 12 30	15 20 15
Рівень державного боргу в Україні (млрд. дол. США)	B	0...200	Низький (N), 0...20 Середній (S), 20...80 Високий (V), 80...200	10 40 120	35 60 70
Демографічний стан в Україні (бал)	D	0..100	Негативний (N), 0...50 Задовільний (Z), 50...80 Позитивний (R), 80...100	25 65 90	25 40 25
Рівень міжнародної залежності України (бал)	Z	0...100	Низький (N), 80...100 Середній (S), 50...80 Високий (V), 0...50	90 65 20	25 35 25
Вплив війни та злочинності на економіку (бал)	W	0..100	Низький (N), 80...100 Середній (S), 50...80 Високий (V), 0...50	90 60 15	20 40 25
Рівень економічної безпеки України	EB	0...100	Низький (N), 0...30 Середній (SR), 30...50 Вище середнього (VS), 50...70 Високий (V), 70...100	20 40 60 85	25 20 25 25

Власна розробка

$$\mu^T(x) = \frac{1}{1 + \left[\frac{x - b}{c} \right]^2}, \quad (3.1)$$

де b і c – параметри функції належності (ФН);

b – координата максимуму функції;

c – коефіцієнт концентрації розтягування.

Обрання функції належності цього типу (див. формулу 3.1) зумовлено її достатньою гнучкістю та простотою, оскільки вона визначається лише двома параметрами, а також зручністю для подальшого налаштування моделі [191].

Значення вихідного показника, а саме рівня економічної безпеки України (ЕВ) можна задати формулою (3.2).

$$EB = f_{EB}(V, P, I, M, B, D, Z, W). \quad (3.2)$$

Згідно з рекомендаціями експертів [30, 207, 208, 209, 210, 211] та з урахуванням поточної економічної ситуації, рівень економічної безпеки України можна оцінити за шкалою від «0» до «100» наступними показниками:

- EB_V (70-100) – високий рівень (клас А);
- EB_{VS} (50-70) – рівень вище середнього (клас В);
- EB_{SR} (30-50) – середній рівень (клас С);
- EB_N (0-30) – низький рівень (клас D).

Наступним етапом побудови економіко-математичної моделі оцінки та моніторингу економічної безпеки держави є побудова функцій належності для всіх факторів і вихідного показника. Функції належності – це описові функції які визначають діапазон змін оцінок фактору впливу у вигляді термів (лінгвістичні оцінки показників) [187, 188]. Всі функції належності будемо за даними, які визначено експертно за даними табл. 3.2 та за формулою (3.1). Графічний вигляд побудованих функцій належності для вхідних факторів та вихідного показника наведено у додатку Н, рис. Н.1-Н.9.

На рис. 3.8, у якості прикладу, наведено функцію належності для вихідного показника – рівня економічної безпеки України.

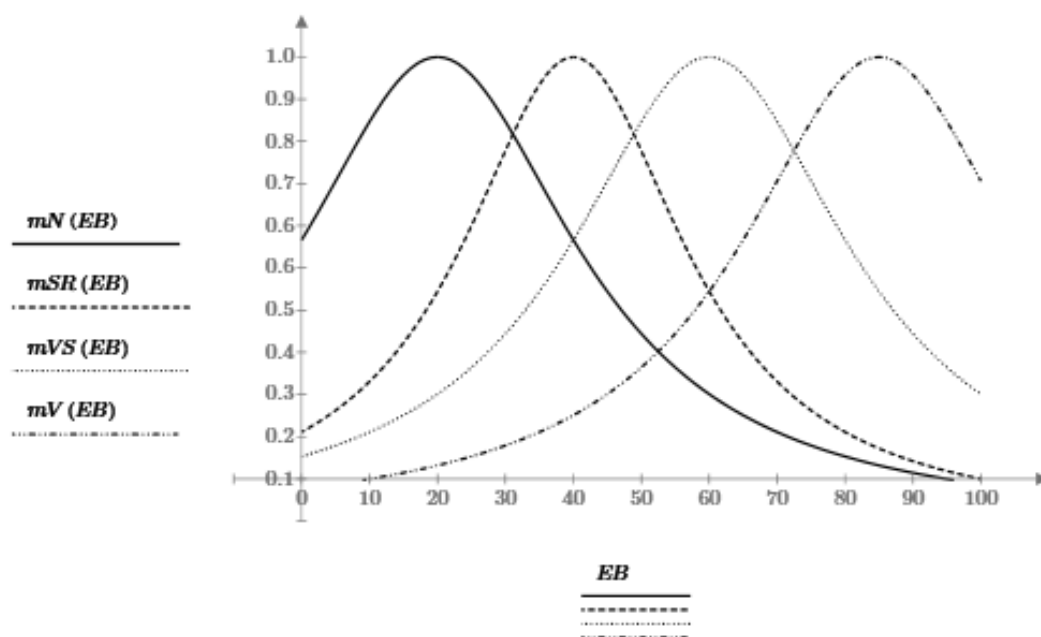

Рис. 3.8. Функції належності для вихідного показника – рівня економічної безпеки України

Власна розробка

Для побудови фінального рівняння моделі оцінки та моніторингу економічної безпеки України за методами нейролінгвістичного моделювання, окрім опису факторів впливу, необхідно встановити залежності між показниками та їх вплив на результативний показник. На основі експертних даних було створено початкову ієрархічну базу знань, що відповідає залежностям, визначеним формулою (3.2). Ці залежності представлені у вигляді правил типу «Якщо-То» [187, 188]. Відповідно до цього принципу, правила з однаковими вихідними значеннями об'єднуються за допомогою логічних операторів «ТА» і «АБО» для формування кінцевого рівняння. Кожному запису бази знань присвоюється значення «ваги правила – w », що відображає якість запису в межах діапазону від 0 до 1. Цей параметр « w » використовується під час налаштування моделі.

Часткові приклади ієрархічних баз знань наведено в таблиці 3.3. Операції з цими базами знань виконуються в математичному пакеті Matlab, враховуючи великий обсяг даних, який перевищує можливості повного висвітлення у межах дослідження, та належить до категорії «Big Data» [37].

Таблиця 3.3

Бази знань оцінки та моніторингу економічної безпеки України

V	P	I	M	B	D	Z	W	EB	w
N	N	V	N	V	N	V	V	N	w ₁
N	S	S	S	V	N	V	V	N	w ₂
S	S	V	S	S	S	V	V	N	w ₃
S	N	V	N	S	Z	S	S	N	w ₄
N	V	S	N	S	Z	S	V	SR	w ₅
S	S	S	N	N	R	S	S	SR	w ₆
S	N	V	S	S	Z	S	V	SR	w ₇
V	N	V	S	N	N	V	V	SR	w ₈
V	N	S	V	V	Z	N	N	VS	w ₉
V	V	V	V	V	Z	N	S	VS	w ₁₀
S	S	S	V	V	Z	N	S	VS	w ₁₁
V	V	N	N	S	N	V	S	VS	w ₁₂
V	V	N	V	S	Z	S	N	V	w ₁₃
V	S	S	V	N	R	N	N	V	w ₁₄
S	V	N	V	N	R	N	N	V	w ₁₅
V	V	N	V	N	R	N	N	V	w ₁₆

Власна розробка

Наведеним у табл. 3.3 лінгвістичним висловлюванням будуть відповідати такі нечіткі логічні рівняння (формула 3.3):

$$\begin{aligned}
 \mu^N(EB) &= w_1 \cdot [\mu^N(V) \cdot \mu^N(P) \cdot \mu^V(I) \cdot \mu^N(M) \cdot \mu^V(B) \cdot \mu^N(D) \cdot \mu^V(Z) \cdot \mu^V(W)] \vee \\
 &w_2 \cdot [\mu^N(V) \cdot \mu^S(P) \cdot \mu^S(I) \cdot \mu^S(M) \cdot \mu^V(B) \cdot \mu^N(D) \cdot \mu^V(Z) \cdot \mu^V(W)] \vee \\
 &w_3 \cdot [\mu^S(V) \cdot \mu^S(P) \cdot \mu^V(I) \cdot \mu^S(M) \cdot \mu^S(B) \cdot \mu^S(D) \cdot \mu^V(Z) \cdot \mu^V(W)] \vee \\
 &w_4 \cdot [\mu^S(V) \cdot \mu^N(P) \cdot \mu^V(I) \cdot \mu^N(M) \cdot \mu^S(B) \cdot \mu^Z(D) \cdot \mu^S(Z) \cdot \mu^V(W)]; \\
 \mu^{SR}(EB) &= w_5 \cdot [\mu^N(V) \cdot \mu^V(P) \cdot \mu^S(I) \cdot \mu^N(M) \cdot \mu^S(B) \cdot \mu^Z(D) \cdot \mu^S(Z) \cdot \mu^V(W)] \vee \\
 &w_6 \cdot [\mu^S(V) \cdot \mu^S(P) \cdot \mu^S(I) \cdot \mu^N(M) \cdot \mu^N(B) \cdot \mu^R(D) \cdot \mu^S(Z) \cdot \mu^S(W)] \vee \\
 &w_7 \cdot [\mu^S(V) \cdot \mu^N(P) \cdot \mu^V(I) \cdot \mu^S(M) \cdot \mu^S(B) \cdot \mu^Z(D) \cdot \mu^S(Z) \cdot \mu^V(W)] \vee \\
 &w_8 \cdot [\mu^V(V) \cdot \mu^N(P) \cdot \mu^V(I) \cdot \mu^S(M) \cdot \mu^N(B) \cdot \mu^N(D) \cdot \mu^V(Z) \cdot \mu^V(W)];
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
\mu^{VS}(EB) = & w_9 \cdot [\mu^V(V) \cdot \mu^N(P) \cdot \mu^S(I) \cdot \mu^V(M) \cdot \mu^V(B) \cdot \mu^Z(D) \cdot \mu^N(Z) \cdot \mu^V(W)] \vee \\
& w_{10} \cdot [\mu^V(V) \cdot \mu^V(P) \cdot \mu^V(I) \cdot \mu^V(M) \cdot \mu^V(B) \cdot \mu^Z(D) \cdot \mu^N(Z) \cdot \mu^S(W)] \vee \\
& w_{11} \cdot [\mu^S(V) \cdot \mu^S(P) \cdot \mu^S(I) \cdot \mu^V(M) \cdot \mu^V(B) \cdot \mu^Z(D) \cdot \mu^N(Z) \cdot \mu^S(W)] \vee \\
& w_{12} \cdot [\mu^V(V) \cdot \mu^V(P) \cdot \mu^N(I) \cdot \mu^N(M) \cdot \mu^S(B) \cdot \mu^N(D) \cdot \mu^V(Z) \cdot \mu^S(W)]; \\
\mu^V(EB) = & w_{13} \cdot [\mu^V(V) \cdot \mu^V(P) \cdot \mu^N(I) \cdot \mu^V(M) \cdot \mu^S(B) \cdot \mu^Z(D) \cdot \mu^S(Z) \cdot \mu^N(W)] \vee \\
& w_{14} \cdot [\mu^V(V) \cdot \mu^S(P) \cdot \mu^S(I) \cdot \mu^V(M) \cdot \mu^N(B) \cdot \mu^R(D) \cdot \mu^N(Z) \cdot \mu^N(W)] \vee \\
& w_{151} \cdot [\mu^S(V) \cdot \mu^V(P) \cdot \mu^N(I) \cdot \mu^V(M) \cdot \mu^N(B) \cdot \mu^R(D) \cdot \mu^N(Z) \cdot \mu^N(W)] \vee \\
& w_{16} \cdot [\mu^V(V) \cdot \mu^V(P) \cdot \mu^N(I) \cdot \mu^V(M) \cdot \mu^N(B) \cdot \mu^R(D) \cdot \mu^N(Z) \cdot \mu^N(W)].
\end{aligned} \tag{3.3}$$

Значення ступенів функцій належності в рівнянні (3.3) визначаються нечіткими базами знань, які характеризують рівень економічної безпеки України

Нечіткі логічні рівняння (3.3) є математичним результатом моделі оцінки та моніторингу економічної безпеки України.

Дефазифікація виступає завершальним етапом розробки моделі оцінки та моніторингу економічної безпеки України і передбачає зворотне перетворення отриманого нечіткого логічного рівняння (3.3) у вихідний параметр для оцінки або прогнозування. Існують різні методи дефазифікації, вибір яких визначається особливостями об'єкта моделювання [30].

З урахуванням особливостей та природи вихідного параметра (змінної), для розв'язання логічних рівнянь обираємо метод дефазифікації під назвою «метод центру ваг розширений» [30], що обчислюється за формулою:

$$EB = \frac{\sum_{i=1}^n \left[EB_{\min} + (i-1) \cdot \frac{EB_{\max} - EB_{\min}}{n-1} \right] \cdot \mu_i}{\sum_{i=1}^n \mu_i}, \tag{3.4}$$

де: n – кількість термів змінної EB ; $EB_{\min}$, $EB_{\max}$ – розмір шкали виміру; μ_i – значення функцій належності.

Процедура дефазифікації є процедурою отримання результатів нечіткої моделі оцінки та моніторингу економічної безпеки України.

У математичному середовищі Matlab 6.1 було проведено експеримент із використанням зазначеної методики (розробленої моделі оцінки та моніторингу економічної безпеки України) та виконано розрахунки та прогноз станом на 27.12.2024 року, результати якого відображено на рис. 3.9. Ці дані отримані на основі експертних оцінок показників впливу на стан економічної безпеки України.

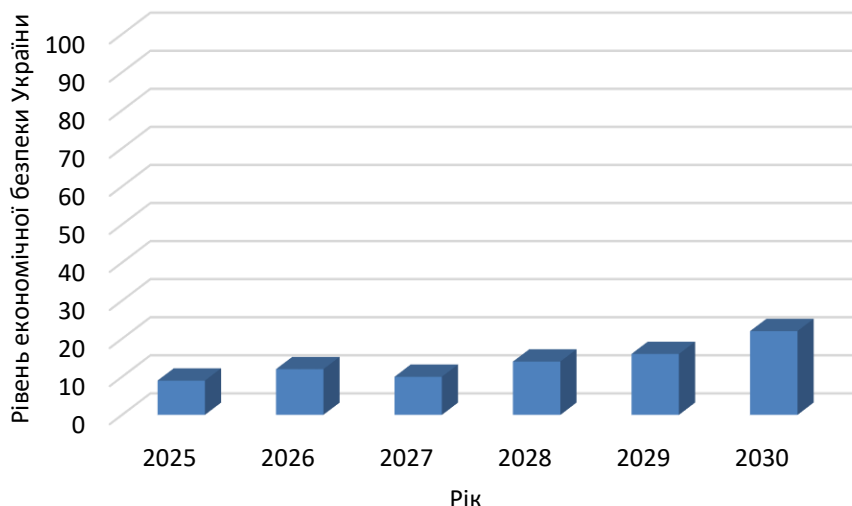

Рис. 3.9. Оцінка то прогнозування рівня економічної безпеки України

Власна розробка

Відповідно до отриманих результатів прогнозування та оцінки рівня економічної безпеки України, можна зазначити що, на жаль, стан економічної безпеки України до 2030 року віднесоно до класу D, тобто – низький рівень (від 0 до 30 балів). Але, також слід зазначити, що отримані результати можуть бути дещо скоректовані на основі виконання процедури оптимізації розробленої моделі, але дана задача виходить за рамки даного дослідження.

На основі отриманих результатів можна сформулювати методику моделі оцінки та моніторингу економічної безпеки України за такими етапами:

- крок 1: зафіксувати значення факторів впливу V, P, I, M, B, D, Z, W;

- крок 2: знайти ступені належності факторів впливу V, P, I, M, B, D, Z, W , EB що відповідають лінгвістичним термам (за формулою 3.1). Значення параметрів b та c функцій належності наведено у таблиці 3.2;
- крок 3: розробити експертні бази знань для всіх факторів (змінних) V, P, I, M, B, D, Z, W даної моделі;
- крок 4: на основі отриманих експертних баз знань сформулювати рівняння та провести розрахунки для пошуку значення вихідного показника – рівня економічної безпеки України;
- крок 5: виконати процедуру дефазифікації (див. формулу 3.4) та знайти кількісне значення вихідного показника;
- крок 6: за необхідністю виконати процедуру оптимізації даної моделі

Застосований когнітивний підхід до розробки моделі оцінки та моніторингу економічної безпеки України є ефективним інструментом для моделювання та візуалізації управлінських рішень щодо розвитку складних економічних систем, зокрема систем оцінювання рівня економічної безпеки. Це досягається через поєднання аналізу кількісних чинників та експертної оцінки системних зв'язків між ними. Перспективність використання когнітивного підходу в економічних задачах обумовлена неможливістю застосування деяких методів економічного прогнозування та екстраполяції в умовах складної, нестабільної, нерегулярної та кризової динаміки економічної ситуації. Стандартні методи орієнтовані на виявлення стійких тенденцій, тому присутність будь-яких перехідних процесів може серйозно спотворити результати моделювання.

При моделюванні складних економічних систем, до яких належать і системи оцінювання економічної безпеки України, необхідно опрацювати наявну інформацію про стан системи, виявити можливі сценарії розвитку поточних ситуацій та визначити механізми для внесення коригувальних дій, що приведуть керовану систему до бажаного стану. Таким чином, створюється когнітивна модель економічної системи, яка може бути використана для її управління.

Розроблена економіко-математична модель оцінки та моніторингу економічної безпеки України може розглядатися як типова для цього класу об'єктів. Методологія, створена на її основі, може бути застосована для оцінки інших економічних процесів, які характеризуються нечіткими зв'язками між вхідними та вихідними параметрами, значними труднощами у формалізації факторів впливу та можливістю використовувати лінгвістичні висловлювання експертів для побудови системи тощо.

3.3. Державна політика забезпечення економічної безпеки в умовах цифрової економіки та інституціональних змін

Забезпечення економічної безпеки держави в умовах інформаційної (цифрової) економіки – це доволі нова державна функція, яка ще не має усталеного обсягу та змісту методів і інструментів. Її формування зумовлене необхідністю захисту національної економіки від загроз, що виникають в інформаційній сфері, пов'язаних із розвитком новітніх інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернету. Світове співтовариство вже цілком усвідомило масштаби та негативні наслідки цих загроз для держав, організацій і людей. Тому основне завдання полягає в тому, щоб всебічно оцінити ці загрози, глибоко їх зрозуміти та вивести на рівень проблеми з подальшою розробкою системи комплексних заходів для їх запобігання та нейтралізації. Так, відомо, що у 2000 році президент Джордж Буш молодший підписав директиву з національної та економічної безпеки, яка санкціонувала так звану кіберініціативу (cyber initiative) [212]. Її конкретний зміст був і залишається засекреченим, однак відомо, що метою відповідних заходів є контроль за мережею. Таким чином, у сучасних умовах необхідна розробка та впровадження відповідної державної політики забезпечення економічної безпеки, яка відповідала б вимогам інформаційної економіки та враховувала загрози в інформаційній сфері.

Механізм забезпечення економічної безпеки визначається сукупністю елементів, встановлених законодавчими актами та економічними факторами (детермінантами), що дозволяє визначити загрози та об'єкти, які їм піддаються, а також сформувати систему засобів і способів захисту від цих загроз. Важливим і основним елементом у механізмі забезпечення економічної безпеки є безперервний моніторинг можливостей виникнення небезпечних ситуацій. Кінцева мета роботи механізму забезпечення економічної безпеки полягає у тому, щоб запобігти такому стану соціально-економічної системи, за якого величина фактичних та прогнозованих індикаторів безпеки відхиляється від своїх порогових значень (див. п. 3.2) у негативний бік або досягла негативних розмірів.

Механізм забезпечення економічної безпеки визначається як система економічних, організаційних та правових заходів запобігання економічним загрозам і включає в себе:

- моніторинг економічного стану країни з метою своєчасного виявлення, попередження та прогнозування загроз економічній безпеці;
- встановлення порогових значень показників економічної безпеки, недотримання яких може призвести до нестабільності та спричинити кризові явища;
- державну політику, спрямовану на виявлення та попередження зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці.

Загальна схема забезпечення економічної безпеки включає такі елементи:

1. Національні інтереси; пріоритетні цілі та завдання в економіці.
2. Внутрішні та зовнішні виклики й загрози.
3. Індикатори, які виконують сигнальні функції.
4. Порогові значення, що відокремлюють небезпечний і безпечний стан економіки.
5. Оцінка рівня економічної безпеки (зіставлення фактичних і прогнозованих значень індикаторів із пороговими).

6. Стратегія та концепція забезпечення економічної безпеки.
7. Організаційно-управлінський блок.

Механізм забезпечення економічної безпеки України виконує низку важливих функцій, до яких належать захисна, регулятивна, превентивна (попереджувальна), інноваційна та соціальна функції.

Економічна безпека як багаторівнева структура передбачає формування комплексу механізмів її забезпечення у часовому та організаційному просторі в їхній єдності, підпорядкованості та взаємозв'язку.

Забезпечення економічної безпеки в інформаційній сфері – це складна суспільно-соціальна, правова, економічна та наукова проблема. Лише комплексне вирішення її цілей і завдань одночасно в декількох площинах зможе мати регулюючий вплив на забезпечення інформаційної безпеки країни. Роботи, що проводяться у цій галузі, мають бути не лише практично спрямованими, але й науково обґрунтованими.

Наголосимо, що державна політика забезпечення економічної безпеки в умовах інформаційної економіки передбачає, перш за все, досягнення інформаційної безпеки як складової економічної безпеки держави.

Ключові цілі інформаційної безпеки визначаються на основі сталих пріоритетів національної та економічної безпеки – див. рис. 3.10.

Принципи забезпечення інформаційної безпеки відрізняються:

- 1) законністю заходів з виявлення та запобігання порушенням в інформаційній сфері;
- 2) безперервністю реалізації та вдосконаленням засобів і методів захисту інформаційних систем;
- 3) економічною доцільністю, тобто співставністю між збитками та витратами на забезпечення безпеки інформації;
- 4) комплексністю у використанні засобів захисту інформації на всіх етапах інформаційного процесу.

Рис. 3.10. Пріоритети та задачі забезпечення інформаційної безпеки

Власна розробка

Методи забезпечення інформаційної безпеки бувають правовими, організаційно-технічними та економічними.

До правових методів забезпечення інформаційної безпеки належить розробка нормативно-правових актів, що регламентують відносини в інформаційній сфері, та нормативних методичних документів із питань забезпечення інформаційної безпеки. Найважливішу увагу в цій діяльності приділяється:

- внесенню змін і доповнень до законодавства, які регулюють відносини у сфері створення та вдосконалення системи забезпечення інформаційної безпеки, усуненню протиріч у межах національного законодавства та протиріч, що випливають із міжнародних угод, а також встановленню відповідальності за порушення у сфері інформаційної безпеки;
- розробці та прийняттю законодавства, яке встановлює відповідальність фізичних і юридичних осіб за несанкціонований доступ до інформації, її незаконне копіювання, спотворення та використання, навмисне поширення недостовірної інформації, розкриття конфіденційної інформації, використання службової інформації в злочинних цілях;
- уточненню статусу іноземних інформаційних агентств і ЗМІ, а також відстеженню іноземних інвестицій у розвиток вітчизняної інформаційної інфраструктури;
- законодавчому закріпленню пріоритету розвитку вітчизняних мереж зв'язку;
- визначенню статусу організацій, які надають послуги глобальних інформаційно-комунікаційних мереж, і правовому регулюванню їхньої діяльності;
- створенню регіональних систем інформаційної безпеки.

Організаційно-технічні методи забезпечення інформаційної безпеки включають:

- створення та вдосконалення системи забезпечення інформаційної безпеки держави;
- посилення правозастосовної діяльності органів влади, включаючи попередження та припинення правопорушень в інформаційній сфері, а також виявлення, викриття та притягнення до відповідальності осіб, які скоїли злочини та інші правопорушення у цій сфері;
- розробку та використання способів захисту інформації й контроль за ефективністю цих засобів, підвищення захищеності та надійності телекомунікаційних систем спеціального програмного забезпечення;

- створення систем для запобігання несанкціонованому доступу до інформації, попередження впливів, які спричиняють руйнування, знищення або спотворення інформації;
- виявлення програм і пристроїв, які становлять загрозу для нормального функціонування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), запобігання витоку інформації через канали зв'язку;
- сертифікацію та стандартизацію способів і засобів захисту інформації;
- вдосконалення систем сертифікації та ліцензування телекомунікаційного обладнання та програмного забезпечення для забезпечення їхньої відповідності вимогам інформаційної безпеки;
- підготовку кадрів і контроль за персоналом у захищених інформаційних системах;
- моніторинг показників інформаційної безпеки.

Економічні методи забезпечення інформаційної безпеки включають:

- розробку програм забезпечення інформаційної безпеки держави та визначення порядку їх фінансування;
- вдосконалення системи фінансування робіт, пов'язаних із реалізацією правових і організаційно-технічних методів захисту інформації, створення системи страхування інформаційних ризиків фізичних і юридичних осіб.

Державна політика забезпечення інформаційної безпеки визначає діяльність державних органів у сфері забезпечення інформаційної безпеки, включаючи гарантування прав усіх суб'єктів на інформацію, встановлення обов'язків та закріплення відповідальності державних органів за інформаційну безпеку всієї країни. Вона базується на балансі інтересів суспільства, держави та особистості в інформаційній сфері.

Запропонуємо основні положення державної політики забезпечення інформаційної безпеки див. рис. 3.11.

Викладені принципи та положення визначають політику інформаційної безпеки в економічній, політичній та інших сферах діяльності держави.

Рис. 3.11. Основні положення державної політики
забезпечення інформаційної безпеки

Власна розробка

Державна політика передбачає формування та організацію ефективної роботи різних рад, комісій і комітетів як механізму узгодження інтересів суб'єктів інформаційних відносин і пошуку компромісних рішень. Механізм

реалізації державної політики повинен бути гнучким і своєчасно відображати ті зміни, що відбуваються в економічному та політичному житті країни.

Правове забезпечення інформаційної безпеки — пріоритетний напрям формування механізму реалізації політики інформаційної безпеки. Воно включає:

- 1) нормотворчу діяльність, спрямовану на створення законодавства, що регулює суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням інформаційної безпеки;
- 2) виконавчу та правозастосовну діяльність, спрямовану на виконання законодавства у сфері інформації, інформатизації та захисту інформації державними органами управління, організаціями та громадянами.

На сьогодні рівень інформаційної безпеки України не повною мірою відповідає потребам суспільства та держави. Сучасні умови соціально-економічного та політичного розвитку країни загострюють суперечності між суспільною потребою у розширенні та свободі обміну інформацією, з одного боку, та необхідністю збереження окремих регламентованих обмежень на її поширення, з іншого.

Наразі відсутнє достатнє правове, організаційне та технічне забезпечення закріплених у Конституції України прав громадян на недоторканність приватного життя, особисту і сімейну таємницю, таємницю листування. Захист персональних даних, які збираються державними органами влади, залишає бажати кращого.

Досягнення економічної безпеки держави передбачає наявність ефективного інституційного механізму забезпечення економічної безпеки. Національна економіка безпосередньо залежить від соціальних і політичних рішень, які ухвалює держава. Ефективність інституційної системи, що реалізує суспільні інтереси, є запорукою їх гармонізації з метою забезпечення вищих державних інтересів, зокрема національної та економічної безпеки.

Нагадаємо, що інститути — це породжені людською свідомістю та досвідом правила взаємодії («правила гри») у суспільстві, обмеження та

передумови розвитку в політиці, соціальній сфері й економіці. Інститутами, що підтримують довготривале економічне зростання, є закони й правила, які формують мотиви та механізми стимулювання. Інститути задають систему позитивних і негативних стимулів, знижують рівень невизначеності та роблять соціальне середовище більш передбачуваним. Д. Норт виділяє три головні складові інститутів [213]:

- неформальні обмеження (традиції, звичаї, умовності);
- формальні правила (закони, адміністративні акти);
- механізми примусу, що забезпечують виконання правил (поліція, судова система).

Інститути, які гарантують економічну безпеку, добре відомі: це верховенство права, незалежний і компетентний суд, низькі адміністративні бар'єри для входу на ринок, відсутність корупції тощо.

Інституційний механізм забезпечення економічної безпеки є особливою структурною складовою господарського механізму, що забезпечує створення системи норм і правил, які регулюють взаємодію різних економічних суб'єктів у сфері реалізації їхніх економічних можливостей, запобігання загрозам економічної безпеки та стабілізації господарського середовища. У структурі господарського механізму забезпечення економічної безпеки це спеціальний механізм, що вирішує суперечності між господарюючими суб'єктами в межах існуючих інститутів і обмежень. Інституційний механізм є відображенням трансформацій, які відбуваються в економіці, і приводить у дію інститути (формальні та неформальні), структуруючи взаємодію економічних суб'єктів. Інституційний механізм забезпечення економічної безпеки реалізує сформовані інститути та здійснює контроль за дотриманням встановлених норм і правил.

Інституційний механізм забезпечення економічної безпеки включає законодавчу основу економічної безпеки та інституційні структури, які її забезпечують. Удосконалення цього механізму передбачає реорганізацію законодавчої основи економічної безпеки та інституційних структур протидії загрозам економічної безпеки.

Визначаючи принципи інституційного механізму забезпечення економічної безпеки, які становлять основні правила функціонування як кожної складової частини цієї системи, так і всієї системи в цілому, слід зазначити:

- дотримання чинного законодавства та правил організації й функціонування системи;
- забезпечення балансу економічних інтересів усіх суб'єктів господарювання в різних сферах;
- пріоритетний характер протидії загрозам економічній безпеці;
- формування ресурсної бази забезпечення економічної безпеки;
- поєднання централізованих і децентралізованих підходів до управління цим механізмом забезпечення економічної безпеки та контролю за його застосуванням;
- взаємодія зазначеного механізму з механізмами забезпечення економічної безпеки в інших сферах народного господарства;
- системний характер застосовуваних заходів економічного, політичного, юридичного, інформаційного та пропагандистського характеру.

Таким чином, лише чітка відповідність усім вищезазначеним принципам здатна забезпечити ефективне функціонування інституційного механізму забезпечення економічної безпеки, а як наслідок – знизити існуючі загрози безпеці в тій чи іншій сфері.

Інформаційна (цифрова) економіка, як було показано раніше, породжує нові загрози для економічної безпеки держави, корпорацій і окремої особи та висуває нові вимоги до способів її забезпечення, зокрема до інституційного механізму.

Інституційний механізм забезпечення інформаційної безпеки в умовах цифрової економіки включає:

- ухвалення нових законів, які враховували б інтереси всіх суб'єктів інформаційної сфери;

- забезпечення балансу між творчими й обмежувальними функціями законів у інформаційній сфері;
- інтеграцію України у світовий правовий простір;
- урахування стану сфери вітчизняних інформаційних технологій.

З урахуванням вищевикладеного, впевнені, що в умовах нової, інформаційної (цифрової) економіки потрібна абсолютно нова архітектура економічної безпеки. Під «архітектурою» в даному випадку ми розуміємо комплекс багатосторонніх інститутів і механізмів, організованих в єдину систему.

Запропонована нами система заходів щодо вдосконалення інституційного механізму та формування нової архітектури економічної безпеки в умовах цифрової економіки включає:

1. Подолання декларативного характеру та посилення практичної спрямованості сучасного законодавства в інформаційній сфері.

Це завдання є особливо актуальним для України, що часто обумовлено нерозумінням ризиків, пов'язаних із використанням нових інформаційно-комунікаційних технологій. Українське суспільство досі не усвідомило всю ступінь деструктивності загроз інформаційній, а як наслідок, і економічній безпеці. Вжиті заходи щодо захисту інформаційного простору та інформаційної інфраструктури держави є недостатніми.

Існує думка, що рівень і масштаб інформатизації в Україні значно нижчі, ніж у розвинених країнах, тому проблема забезпечення захисту інформації не є настільки важливою для України, як для розвинених країн. Однак це не більше ніж помилка. Станом на сьогодні всі системи життєзабезпечення держави в нашій країні базуються на використанні інформаційно-комунікаційних технологій.

2. Скорочення розриву між практикою та законодавством.

Наразі між законодавством і практикою існує величезна прірва. Це об'єктивно зумовлено тим, що інформаційні технології та Інтернет передбачають стрімкість і масштабність дії. Нові загрози для економічної безпеки можуть виникати миттєво й у сотнях тисяч місць одночасно. Законодавчий

процес, навпаки, передбачає тривалий шлях. У зв'язку з цим найважливіше (і найскладніше) завдання – створити механізм, який дозволив би узгодити процес розробки законів із реаліями та прогресом розвитку сучасного суспільства, зокрема інформаційних технологій. Закони не можуть випереджати життя, але важливо, щоб відставання не було надто великим, оскільки на практиці, крім інших негативних аспектів, це може призвести до зниження економічної безпеки в інформаційній сфері.

Подолання розриву між практикою та законодавством в інформаційній сфері є необхідним для зменшення та нейтралізації загроз економічній безпеці, зумовлених випереджувальним розвитком інформаційних технологій і виникненням прогалин у законодавстві.

3. Формування наднаціонального законодавства в інформаційній сфері.

Протистояти злочинам, що здійснюються в Інтернеті, в межах однієї країни неможливо. Ба більше, недоцільно запроваджувати заборонні заходи на національному рівні. Зловмисники найчастіше перебувають за кордоном, але їхня деструктивна діяльність в Інтернеті впливає на ту чи іншу країну. Боротися з ними безглуздо, доки держави не домовляться про консолідацію зусиль на міжнародному рівні. В умовах інформаційної економіки необхідно ухвалити звід міжнародних правил поведінки в Інтернет-просторі.

Формування наднаціонального законодавства у сфері інформаційної безпеки дозволить подолати обмеженість національних законодавств у інформаційній сфері та у сфері кіберзлочинності.

4. Створення нових інститутів, які визначатимуть рамки взаємодії та правила поведінки в Інтернет-просторі.

Настав час запровадити в міжнародне право такі нові поняття, як «електронний кордон», «електронний суверенітет», «електронний податок» та інші. Нам потрібні закони, які дозволять боротися з економічними злочинами в Інтернеті на міжнародному рівні. Це сприятиме подоланню латентності кіберзлочинності, тобто підвищенню показників розкриття кіберзлочинів.

5. Розвиток державно-приватного партнерства в інформаційній сфері.

У зв'язку зі стремлінням урядових організацій публікувати звіти про стан своєї системи інформаційної безпеки виникає цікава дилема. З одного боку, ці публікації відображають зусилля держави з підтримання системи кібербезпеки на належному рівні. Здавалося б, такий результат має призводити до більш ефективної структури витрат на кібербезпеку. Але, з іншого боку, публікація інформації про недоліки системи кібербезпеки державних організацій із великою ймовірністю робить їх більш уразливими до атак хакерів, що тягне за собою потребу у більшій кількості ресурсів для їхнього відбиття та запобігання.

Найбільшою проблемою у забезпеченні співпраці та обміну інформацією, пов'язаною з безпекою, між державними агентствами та корпораціями Гордон і Лоеб [214, 215] вважають проблему «безквиткових пасажирів» (free-rider). Проблема «безквиткового пасажира» виникає, коли особи або організації користуються перевагами спільних ресурсів чи послуг, не роблячи відповідного внеску в їх створення чи підтримку. Це явище часто спостерігається у випадку суспільних благ, які є неділимими та неконкурентними в споживанні, тобто їх використання однією особою не зменшує доступності для інших.

Здавалося б, оскільки безпека комп'ютерних мереж залежить від дій кожного учасника, така співпраця є оптимальним способом підвищити ефективність витрат на забезпечення кібербезпеки. Успішний обмін інформацією та досвідом у сфері кібербезпеки міг би забезпечити можливість координації цієї діяльності на національному та міжнародному рівнях. Однак на практиці страх компанії втратити конкурентні переваги через участь у подібній мережевій співпраці та надання повної інформації про себе призводить до ухилення від повноцінного обміну даними. Змінити ситуацію може лише розвиток державно-приватного партнерства на основі впровадження достатньо значущих економічних стимулів.

Наведемо вищезазначені підходи нової архітектури економічної безпеки в умовах цифрової економіки в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Система заходів зі створення нової архітектури економічної безпеки
в умовах цифрової економіки

Запропоновані заходи	Отримані результати
Подолання декларативного характеру та посилення практичної спрямованості сучасного законодавства в інформаційній сфері.	Підвищення рівня економічної безпеки на основі посилення практичної спрямованості законодавства в інформаційній сфері.
Скорочення розриву між практикою та законодавством.	Зниження та нейтралізація загроз економічній безпеці, зумовлених випереджувальним розвитком інформаційних технологій і виникненням прогалин у законодавстві.
Формування наднаціонального законодавства в інформаційній сфері.	Подолання обмеженості національних законодавств у інформаційній сфері та сфері кіберзлочинності.
Створення нових інститутів, які визначатимуть рамки взаємодії та правила поведінки в Інтернет-просторі.	Подолання латентності кіберзлочинності, підвищення показників розкриття кіберзлочинів.
Розвиток державно-приватного партнерства в інформаційній сфері.	Вирішення проблеми «безквиткового пасажира», що виникає між державою та корпораціями у сфері забезпечення інформаційної складової економічної безпеки.

Власна розробка

Таким чином, інституційний механізм забезпечення економічної безпеки передбачає формування законодавчих основ економічної безпеки та інституційних структур, які її забезпечують. Цифрова економіка породжує нові загрози для економічної безпеки держави, корпорацій та окремих осіб і висуває нові вимоги до інституційного механізму забезпечення економічної безпеки. Тому в умовах нової, інформаційної економіки потрібна абсолютно нова архітектура економічної безпеки, під якою розуміється комплекс багатосторонніх інститутів і механізмів, організованих в єдину систему. Для вдосконалення інституційного механізму та формування нової архітектури економічної безпеки в умовах інформаційної економіки запропоновано систему заходів зі

створення нової архітектури економічної безпеки в умовах цифрової економіки (див. табл. 3.4).

На сьогодні цифровізація виступає одним із головних чинників зростання світової економіки, а використання цифрових даних як ресурсу для виробництва обумовлює перехід від традиційної ринкової економіки до цифрової економіки. Існує дві групи ефектів впливу цифровізації на стійкий розвиток: прямі та непрямі. Перші пов'язані зі зростанням продуктивності праці, другі – з економією часу, створенням інноваційних товарів і послуг, які мають нову цінність та якість.

У таблиці 3.5 наведено систему індикаторів, що використовується на сьогодні в офіційній статистиці для моніторингу дослідження рівня цифровізації економіки та суспільства України. Дані показники були затверджені 5 вересня 2023 року Кабінет Міністрів України і мають назву – «Перелік показників Індексу цифрової економіки та суспільства» (DESI), адаптованого відповідно до методології Європейської Комісії [216].

Таблиця 3.5

Показники оцінки рівня цифровізації економіки та суспільства України

Компонент	Підкомпоненти
1. Людський капітал	1) наявність навичок користувача Інтернету; 2) наявність розширених навичок та розвитку.
2. Підключення до Інтернету	1) фіксований широкопasmу-говий доступ до Інтернету; 2) покриття фіксованого широкопasmу-гового доступу до Інтернету; 3) мобільний широкопasmу-говий доступ до Інтернету.
3. Інтеграція цифрових технологій	1) цифрова інтенсивність; 2) цифрові технології для бізнесу; 3) електронна комерція.
4. Цифрові державні послуги	1) електронний уряд

Складено на основі даних [216]

Впровадження DESI в Україні дозволить відстежувати прогрес у сфері цифровізації та порівнювати результати з країнами Європейського Союзу, сприяючи інтеграції до Єдиного цифрового ринку ЄС, а також дозводить забезпечити у певних межах економічну безпеку у цифровій сфері.

Цифровізацію можна сміливо віднести до швидко зростаючого останнім часом інноваційного сектора економіки України. Зокрема, успіхи в галузі цифрової трансформації економіки сприяли стійкому розвитку низки секторів економіки України у період пандемії [56, 57, 58].

Важливим методологічним питанням у предметній сфері є уточнення параметрів здійснюваного моніторингу – порогових значень економічної безпеки (див. табл. 3.5). Необхідно зазначити, що порогові значення спостережуваних індикаторів можуть суттєво змінюватися з цілої низки причин, включаючи непередбачувані, випадкові впливи факторів зовнішнього середовища. Водночас основною вимогою тут є дотримання принципу порівнюваності індикаторів (порогові значення мають бути однаковими для всіх індикаторів у вибірці та не змінюватися протягом розглянутого проміжку часу, за винятком індикаторів, розрахованих у поточних цінах: у цьому випадку при виборі порогових значень слід використовувати індекси-дефлятори). Вибір та обґрунтування порогових значень не входить до мети даного дослідження, але потребує подальшого вивчення для можливості оперативного управління процесами стійкого економічного розвитку в аспекті забезпечення економічної безпеки України.

На рис. 3.12 представлена авторська модель цифрової адаптивної системи підтримки прийняття рішень щодо забезпечення економічної безпеки в умовах цифровізації.

Ключовою відмінністю запропонованої моделі від наявних аналогів є максимально повне врахування аналітичних можливостей наскрізних технологій цифрової епохи для підвищення якості моніторингу зон ризиків економічної безпеки з метою отримання найбільш релевантної та достовірної інформації для розробки державних рішень.

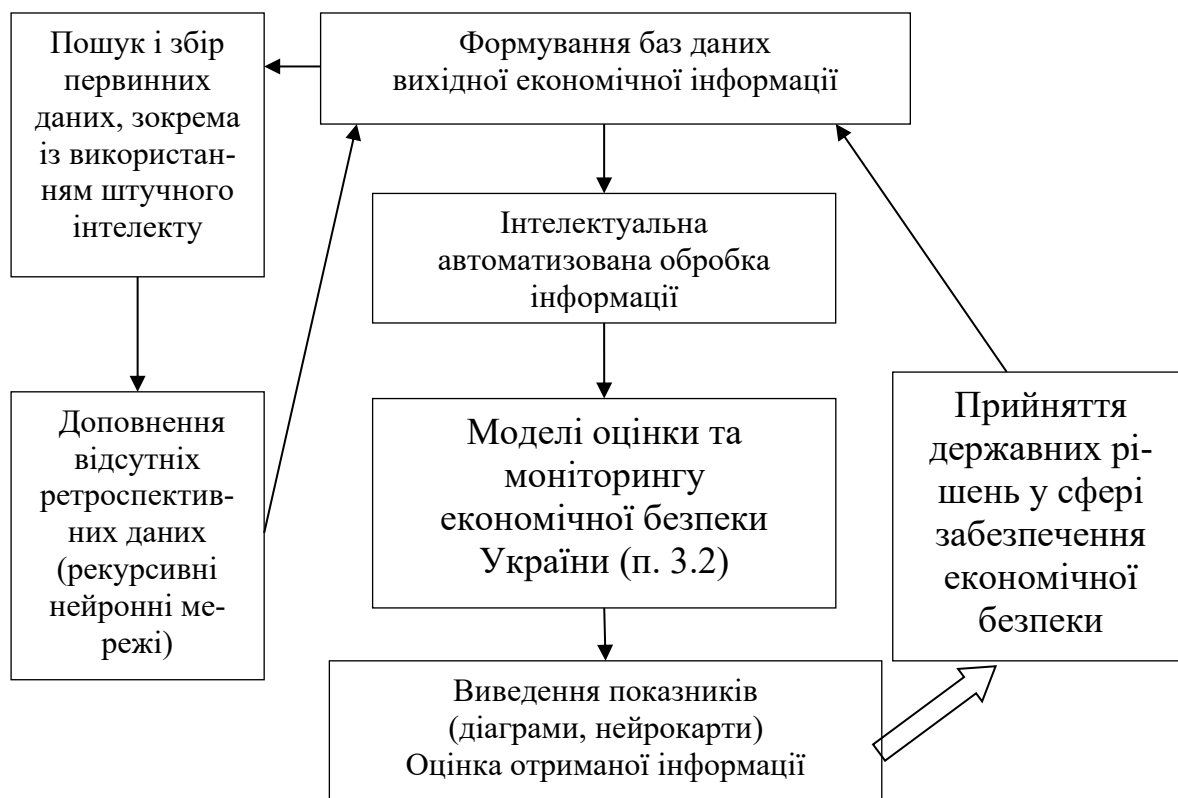

Рис. 3.12. Модель цифрової адаптивної системи підтримки прийняття рішень щодо забезпечення економічної безпеки

Власна розробка

Важливим елементом запропонованої методики управління економічною безпекою є прийняття управлінських (державних) рішень щодо коригування інтенсивності та напрямів економічної діяльності, галузей або загалом у межах територій країни та національної економіки для забезпечення позитивного внеску сформованої інноваційної цифрової активності в систему національної економічної безпеки.

Висновки до третього розділу

Комплексне дослідження парадигми забезпечення економічної безпеки держави та визначені детермінанти впливу на цей стан дозволило зробити наступні висновки та пропозиції:

1. Формування ефективної системи економічної безпеки потребує інтеграції базисних положень, спрямованих на створення умов для стійкого функціонування економіки та соціального середовища. Основними аспектами є: посилення інституційної бази, сприяння розвитку конкурентного середовища, модернізація матеріально-технічної бази, а також підвищення продуктивності праці. У країнах із перехідною економікою, зокрема в Україні, ці аспекти мають бути адаптовані з урахуванням специфічних соціально-економічних і політичних умов, історичних викликів, а також впливу сучасних глобальних процесів.

2. Однією з основних вимог до системи інституційного забезпечення економічної безпеки держави слід визначити спрямованість на підвищення якості життя більшості населення, захист прав і свобод особистості, гарантування внутрішньої безпеки суспільства. Інституційне забезпечення економічної безпеки має базуватися на ефективній державній політиці, яка включає стимулювання інновацій, захист національних виробників, боротьбу з корупцією та криміналізацією економіки. Важливим є створення умов для розвитку середнього класу як основи стабільного суспільства, забезпечення прозорих правил гри для бізнесу, а також посилення громадського контролю за діяльністю органів влади. Окрему увагу необхідно приділити протидії тіньовій економіці та нелегальним фінансовим операціям, що впливають на рівень економічної безпеки. Закономірною вимогою до системи забезпечення економічної безпеки держави слід визнати її відповідальність перед суспільством, якому вона покликана служити.

3. Економічна безпека має відображати здатність господарської системи держави в рамках самостійної незалежної політики забезпечувати населення та виробничо-споживчу систему всіма видами енерго-сировинних ресурсів і готової продукції з прийнятним рівнем достатності споживання на основі власного виробничого потенціалу у взаємодії з зовнішніми господарюючими суб'єктами в умовах цілеспрямованого протистояння політичних супротивників і впливу стихійних факторів. Економічна безпека держави – це здатність

держави після будь-якого впливу (внутрішнього або зовнішнього) швидко повертатися у стан не гірший попереднього, зберігати свій стан як завгодно довго, а також поліпшувати та утримувати свій стан за умов будь-якого позитивного впливу на його детермінанти (продовольчі, соціальні, виробничі, технологічні інформаційні, енергетичні, фінансові, адміністративні, природноресурсні, міжнародні, інтелектуальні, екологічні та складові охорони здоров'я та військово-оборонного сектору).

4. Війна в Україні та глобальні процеси створюють нові загрози економічній безпеці, включаючи обмеження в імпорті, технологічну залежність та логістичні труднощі. Для мінімізації цих ризиків необхідно зосередитися на імпортозаміщенні, стимулюванні інноваційних перетворень і цифровізації економіки. Пріоритетом має стати збереження стратегічних ресурсів у державній власності та забезпечення їхньої ефективної експлуатації. Економічна безпека держави повинна визначатися здатністю економічної системи адаптуватися до нових викликів, забезпечувати її стійкість.

5. Розроблена модель оцінки та моніторингу економічної безпеки України, заснована на принципах нечіткої логіки та когнітивного підходу, є ефективним інструментом для аналізу складних економічних систем. Вона поєднує кількісні показники та експертні оцінки, забезпечуючи обробку слабо структурованих даних, включаючи змінні з нечіткими зв'язками між входом і виходом. Це дозволяє адаптувати модель до умов нестабільної економічної ситуації, виявляти проблемні сценарії та забезпечувати прогнозування рівня економічної безпеки держави. Методологія моделювання включає послідовну обробку даних, побудову функцій належності для факторів впливу, створення баз знань із застосуванням правил типу «Якщо-То» та виконання процедури дефазифікації для отримання кількісного значення вихідного показника. Серед використаних методів – нейромережеві моделі, генетичні алгоритми, алгоритми нечіткого пошуку та метод розширеного центру ваги. Це забезпечує високу точність оцінки навіть за наявності неповних або спотворених даних. Станом на 27.12.2024 року у математичному пакеті Matlab 6.1 виконано

експеримент із застосуванням запропонованої методики, результати якої свідчать, що поточний стан економічної безпеки України до 2030 року оцінюється на низькому рівні (клас D).

Запропонована модель є універсальною для моніторингу подібних економічних систем і може бути використана для аналізу інших процесів, які характеризуються складними й недостатньо формалізованими параметрами. Її застосування сприятиме вдосконаленню управлінських рішень, підвищенню ефективності державної політики у сфері економічної безпеки та забезпеченню адаптивного управління в умовах кризової динаміки.

6. Механізм забезпечення економічної безпеки визначається сукупністю елементів, встановлених законодавчими актами та економічними факторами (детермінантами), що дозволяє визначити загрози та об'єкти, які їм піддаються, а також сформувати систему засобів і способів захисту від цих загроз, а забезпечення економічної безпеки в інформаційній сфері є ще більшою суспільно-соціальною, правовою, економічною та науковою проблемою, яка може бути вирішена засобами ефективної державної політики.

Державна політика забезпечення інформаційної безпеки визначає діяльність державних органів у сфері забезпечення інформаційної безпеки, включаючи гарантування прав усіх суб'єктів на інформацію, встановлення обов'язків та закріплення відповідальності державних органів за інформаційну безпеку всієї країни. Вона базується на балансі інтересів суспільства, держави та особистості в інформаційній сфері.

7. Досягнення економічної безпеки держави передбачає наявність ефективного інституційного механізму забезпечення економічної безпеки. Ефективність інституційної системи, що реалізує суспільні інтереси, є запорукою їх гармонізації з метою забезпечення вищих державних інтересів, зокрема національної та економічної безпеки. Інституційний механізм забезпечення економічної безпеки включає законодавчу основу економічної безпеки та інституційні структури, які її забезпечують. Удосконалення цього механізму

передбачає реорганізацію законодавчої основи економічної безпеки та інституційних структур протидії загрозам економічної безпеки.

8. Інформаційна (цифрова) економіка породжує нові загрози для економічної безпеки держави, корпорацій і окремої особи та висуває нові вимоги до способів її забезпечення, зокрема до інституційного механізму. Запропонована система заходів щодо вдосконалення інституційного механізму та формування нової архітектури економічної безпеки в умовах цифрової економіки включає: 1) подолання декларативного характеру та посилення практичної спрямованості сучасного законодавства в інформаційній сфері; 1) скорочення розриву між практикою та законодавством; 3) формування наднаціонального законодавства в інформаційній сфері; 4) створення нових інститутів, які визначатимуть рамки взаємодії та правила поведінки в Інтернет-просторі; 5) розвиток державно-приватного партнерства в інформаційній сфері.

Реалізація даних підходів можлива у розробленій моделі цифрової адаптивної системи підтримки прийняття рішень щодо забезпечення економічної безпеки.

Основні положення, висновки та рекомендації, що містяться у третьому розділі дисертації знайшли своє відображення у наступних публікаціях: [182, 186, 202].

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження вирішено актуальне наукове і практичне завдання поглиблення теоретичних засад та удосконалення методичних положень пов'язаних із забезпеченням економічної безпеки в умовах інституціональних змін, визначенням детерменатів економічної безпеки та побудові моделей підтримки прийняття рішень в умовах цифровізації. Основні висновки, отримані в процесі дослідження, полягають у наступному:

1. Встановлено, що під «економічною безпекою» слід розуміти такий стан соціально-економічної системи держави, який дозволяє гарантовано забезпечити захист національно-державницьких інтересів перед внутрішніми і зовнішніми загрозами втрати стійкості розвитку. Доведено, що до детермінантів економічної безпеки в сучасних умовах інституційних перетворень слід віднести процеси глобалізації, що відбуваються у світовому просторі, які у свою чергу входять у суперечність із іманентною потребою збереження відносної національної автономності та конкурентоспроможності для вирішення найзагальнішого завдання забезпечення стійкості розвитку держави. На основі даного висновку розроблена типологія розвитку сучасних економічних систем на прикладі економічних систем України, США та Китаю. Ключовим завданням держави є побудова системи управління економічною безпекою та ідентифікація детермінантів за такими напрямками як: опис можливих загроз та механізмів впливу на економічну безпеку держави; визначені індикаторів, що дозволяють відстежувати параметри соціально-економічного розвитку; встановлені граничних значень кожного з індикаторів, досягнення якого свідчить про виникнення загроз втрати економічної безпеки держави.

2. Проведений комплексний аналіз дозволив визначити внутрішні чинників, які негативно впливають на соціально-економічний розвиток сучасного суспільства та її економічну безпеку, це: війна в Україні; нестабільність відносин власності; кримінальні процеси в економіці; відсутність достатнього прошарку професійних менеджерів вищого рівня та конкурентного середовища

серед кваліфікованого управлінського персоналу; зацікавленість численних представників органів державної влади, що мають відношення до дозвільної практики та розподілу ресурсів, у нелегальній підприємницькій діяльності; багатство національних природних ресурсів, що сприяють сировинній спрямованості розвитку вітчизняного виробництва; зростання нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів; недосконалість ринкового законодавства. Скорочення населення України стає вирішальним фактором у забезпеченні економічної безпеки держави, соціально-економічна система України на даний час дедалі більше набуває форм моделі з крипто-колоніальною економікою. До зовнішніх чинників, що негативно впливають на стан економічної безпеки України, можна виділити: втрату територій з 2014 року, проведення АТО, повномасштабна війна з 24.02.2022 року; високий рівень зовнішнього боргу; придбання іноземними фірмами контрольних пакетів акцій українських підприємств з метою витіснення вітчизняної продукції з міжнародних ринків; втрата Україною традиційних ринків збуту внаслідок цілеспрямованої політики протекціонізму країн, що межують з Україною; залежність України від імпорту багатьох видів продукції; незаконне вивезення капіталу в зарубіжні країни; своєрідний «витік умів».

3. Обґрунтовано, що під теоретико-методологічною основою сучасної моделі економічної безпеки слід розуміти сукупність теорій та їх положень, що забезпечують, з одного боку, можливість обґрунтування довготривалого сталого розвитку держави за умови зниження чи запобігання загрозам економічній безпеці, з іншого – розвиток методичного інструментарію управління та регулювання потенціалом економічної безпеки держави та суб'єктів бізнесу.

Доведено, що детермінантами та загрозами економічній безпеці є: надмірний монополізм, присутній на низці внутрішніх ринків, що є перешкодою для “інноваційного прориву” багатьох українських організацій; недостатня розвиненість інститутів підтримки та впровадження нововведень; слабкий правовий захист інтересів бізнесу, зокрема, захист контрактів, прав на інтелектуальну власність, а також високі ризики кооперації; війна. Умовами

необхідними для забезпечення безпеки в цілому та економічної безпеки, зокрема є: фізико-географічні; демографічні; економічні. У теорії довгострокового техніко-економічного розвитку, загальної теорії управління, теорії сталого розвитку є управлінська та інституційна компонента, що характеризують причинно-наслідкові зв'язки взаємозумовленості розвитку та управління від необхідності забезпечення економічної безпеки держави, суспільства та бізнесу.

4. У перші роки незалежності Україна мала великий потенціал для розвитку завдяки природним ресурсам та інфраструктурі, проте економічний спад став одним із найглибших серед пострадянських країн. Причини цього включають неефективне управління, корупцію, а також криміналізацію економіки. Це призвело до масштабного падіння виробництва та зниження рівня життя населення. З 1991 року енергоємність національного доходу України поступово знижувалася завдяки модернізації економіки та впровадженню енергоефективних технологій. Однак військові дії та руйнування інфраструктури у 2022 році серйозно вплинули на ці показники. За період з 2010 по 2024 роки Україна переживала значні коливання інфляції, особливо під час криз. Інфляція різко зросла у 2022 році через війну, що вимагає ефективної монетарної політики. Значне зростання державного боргу, який досяг 6,374 трлн грн у 2024 році, створює загрози економічній безпеці, оскільки високий борговий тягар обмежує можливості для фінансування розвитку. Дефіцит державного бюджету, особливо після 2022 року, зумовлений необхідністю додаткового фінансування оборони та соціальних програм, що підвищує залежність України від міжнародної спільноти та допомоги. Міграція населення України в умовах війни також зазнала безпрецедентних змін та негативно вплинула на стан економічної безпеки України.

5. Російське вторгнення в Україну у 2022 році має риси експансії, спрямованої на захоплення територій, контроль над економічними ресурсами та політичний вплив. Цей акт значно послабив економічну стійкість країни, зокрема через руйнування інфраструктури, зниження ВВП та втрату можливостей

для міжнародної торгівлі, що є суттєвим викликом для економічної безпеки України. Зростання рівня злочинності, включаючи економічні та корупційні правопорушення, спричиняє втрати для державного бюджету, послаблює інвестиційний клімат та призводить до посилення тіньової економіки. Ці фактори ускладнюють розвиток бізнесу та ефективне використання державних ресурсів, підриваючи здатність України забезпечувати стабільний економічний ріст. Поглиблення соціально-економічних диспропорцій та бідність значної частини населення становлять загрозу для стабільності держави. За останні роки в Україні спостерігалось зменшення кількості зайнятих у ключових секторах, таких як промисловість і сільське господарство, що впливає на економічну стійкість та безпеку країни. Через військові дії значна частина населення залишає країну, що призводить до скорочення трудових ресурсів і зменшення народжуваності. Високий рівень смертності та відтік робочої сили загрожують подальшому економічному розвитку України.

6. Інформаційна економіка стає ключовим фактором економічної безпеки держави, завдяки збільшенню ролі інформаційно-комунікаційних технологій у соціально-економічному розвитку. Перехід до інформаційної економіки супроводжується зростанням частки інформаційного сектору у ВВП, автоматизацією економічних процесів і створенням нових технологічних галузей. Проте домінування розвинених країн у цій сфері та проблема інформаційної нерівності викликають нові виклики для глобальної безпеки. Можна стверджувати, що з розвитком інформаційної економіки багаторазово актуалізуються проблеми забезпечення економічної безпеки в інформаційній сфері. Основними цілями економічної безпеки в інформаційній сфері є: захист економічних інтересів держави; забезпечення органів влади та управління, підприємств та громадян достовірною, повною та своєчасною інформацією; реалізація прав громадян, організацій та держави на отримання, розповсюдження та використання інформації. Специфіка впливу інформаційних загроз на економічну безпеку має різні прояви на трьох різних рівнях: державному, корпоративному та особистісному. На державному рівні найбільшу загрозу

економічній безпеці в інформаційній сфері представляє кібершпигунство і маніпулювання унікальною розвідувальною інформацією, ведення інформаційних воєн, інформаційне домінування розвинених країн, інформаційна нерівність усередині країни. На корпоративному рівні – навмисні та ненавмисні пошкодження інформаційних систем та інфраструктури, зовнішній та внутрішній кібершпигунство, безконтрольний доступ співробітників до мережі Інтернет, неграмотність та недбалість персоналу. На особистісному рівні загрозу економічній безпеці становить крадіжка персональних даних, кібершпигунство з використанням банківських карток, кібершахрайство в мережі Інтернет, SMS-шахрайство, атаки на системи, що масово використовуються у повсякденному житті, інтернет-залежність.

7. Встановлено, що однією з основних вимог до системи інституційного забезпечення економічної безпеки держави слід визначити спрямованість на підвищення якості життя більшості населення, захист прав і свобод особистості, гарантування внутрішньої безпеки суспільства. Інституційне забезпечення економічної безпеки має базуватися на ефективній державній політиці, яка включає стимулювання інновацій, захист національних виробників, боротьбу з корупцією та криміналізацією економіки.

Запропоновано тлумачення категорії економічна безпека. Економічна безпека держави – це здатність держави після будь-якого впливу (внутрішнього або зовнішнього) швидко повертатися у стан не гірший попереднього, зберігати свій стан як завгодно довго, а також поліпшувати та утримувати свій стан за умов будь-якого позитивного впливу на його детермінанти (продовольчі, соціальні, виробничі, технологічні інформаційні, енергетичні, фінансові, адміністративні, природноресурсні, міжнародні, інтелектуальні, екологічні та складові охорони здоров'я та військово-оборонного сектору). Економічна безпека держави повинна визначатися здатністю економічної системи адаптуватися до нових викликів, забезпечувати її стійкість.

8. Розроблена модель оцінки та моніторингу економічної безпеки України, заснована на принципах нечіткої логіки та когнітивного підходу, є

ефективним інструментом для аналізу складних економічних систем. Вона поєднує кількісні показники та експертні оцінки, забезпечуючи обробку слабо структурованих даних, включаючи змінні з нечіткими зв'язками між входом і виходом. Це дозволяє адаптувати модель до умов нестабільної економічної ситуації, виявляти проблемні сценарії та забезпечувати прогнозування рівня економічної безпеки держави. Станом на 27.12.2024 року у математичному пакеті Matlab 6.1 виконано експеримент із застосуванням запропонованої методики, результати якої свідчать, що поточний стан економічної безпеки України до 2030 року оцінюється на низькому рівні (клас D). Запропонована модель є універсальною для моніторингу подібних економічних систем і може бути використана для аналізу інших процесів, які характеризуються складними й недостатньо формалізованими параметрами. Її застосування сприятиме вдосконаленню управлінських рішень, підвищенню ефективності державної політики у сфері економічної безпеки та забезпеченню адаптивного управління в умовах кризової динаміки.

9. У процесі дослідження встановлено, що механізм забезпечення економічної безпеки визначається сукупністю елементів, встановлених законодавчими актами та економічними факторами (детермінантами), що дозволяє визначити загрози та об'єкти, які їм піддаються, а також сформувати систему засобів і способів захисту від цих загроз, а забезпечення економічної безпеки в інформаційній сфері є ще більшою суспільно-соціальною, правовою, економічною та науковою проблемою, яка може бути вирішена засобами ефективної державної політики. Державна політика забезпечення інформаційної безпеки визначає діяльність державних органів у сфері забезпечення інформаційної безпеки, включаючи гарантування прав усіх суб'єктів на інформацію, встановлення обов'язків та закріплення відповідальності державних органів за інформаційну безпеку всієї країни. Досягнення економічної безпеки держави передбачає наявність ефективного інституційного механізму забезпечення економічної безпеки. Інституційний механізм забезпечення економічної

безпеки включає законодавчу основу економічної безпеки та інституційні структури, які її забезпечують.

Доведено, що інформаційна (цифрова) економіка породжує нові загрози для економічної безпеки держави, корпорацій і окремої особи та висуває нові вимоги до способів її забезпечення, зокрема до інституційного механізму. Запропонована система заходів щодо вдосконалення інституційного механізму та формування нової архітектури економічної безпеки в умовах цифрової економіки, яка може бути реалізована у розробленій моделі цифрової адаптивної системи підтримки прийняття рішень щодо забезпечення економічної безпеки.

Результати роботи та впровадження отриманих результатів дозволяють зробити висновок про те, що поставлене наукове завдання вирішено, а мету дисертації досягнуто. Напрямами подальших досліджень з проблематики дисертації є питання вдосконалення та використання цифрових технологій для адаптації і більш ефективного їх використання у реальному секторі економіки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Locke, John [1690] (2017). *Second Treatise of Government*. (10th ed.), by D. Gowan. Project Gutenberg. URL: <https://www.gutenberg.org/files/7370/7370-h/7370-h.htm>
2. Бентам, Джеремі. Філософський енциклопедичний словник. За ред. В. І. Шинкарук. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
3. Головченко В. Констан Анрі Бенжамен де Ребек. Політична енциклопедія. К : Парламентське видавництво, 2011. 354 с.
4. Smith, A., Smith, E-A., Rhys, E. (2018). *The Wealth of Nations*. Createspace Independent Publishing Platform. 526 p.
5. Hasbach, W. (1890). *Die allgemeinen philosophischen Grundlagen der von F. Quesnay und Adam Smith begründeten Politischen Oekonomie*. Leipzig, Verlag von Duncker & Humblot.
6. Фрідріх А. Гайек. Право, законодавство і свобода. Нове визначення ліберальних принципів справедливості і політичної економії. Переклад з англійської. В. Дмитрук. Київ: Аквілон-Прес, 2000. 448 с.
7. Hicks, J. R. (1989). *A market theory of money*. Clarendon Press. 158 p.
8. Armstrong, H., Taylor, J. (1993). *Regional Economics and Policy*. London : Harvester Wheatsheaf. 397 p.
9. *The National System of Political Economy* by Friedrich List, trans. Sampson S. Lloyd, with an Introduction by J. Shield Nicholson. London: Longmans, Green and Co., 1909.
10. Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Palgrave Macmillan. 472 p.
11. Ернандо де Сото Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше. Наш формат, 2023. 332 с.

12. Abbott, P. et al. (1931). Economic History – The Decline of Laissez Faire. American Economic Review. Vol. 22(1), pp. 3-10.
13. Scott, G. (1955). The London Economist and the High Tide of Laissez Faire. Journal of Political Economy. Vol. 63(6), pp. 461-488.
14. Витте С. Ю. Принципы железнодорожных тарифов по перевозке грузов. Киев : журн. «Инженер», 1883.
15. Prebisch, R. (1950). The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems, United Nations department of economic affairs. Lake Success, New York.
16. Arghiri Emmanuel (1972). Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade. Monthly Review Press, 453 p.
17. Wallerstein, I. M. (2011). The modern world-system I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. University of California Press.
18. Субботін А. Л. Автаркія. Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. За ред. Л. В. Губерський. К. : Знання України, 2004. Т.1. 760 с.
19. Jevons, W. S. (1870). Elementary Lessons in Logic: Deductive and Inductive: with Copious Questions and Examples, and a Vocabulary of Logical Terms. London: MacMillan and Co.
20. Walras, L. (1883). Théorie mathématique de la richesse sociale. Lausanne : Corbaz ; Paris : Guillaumin ; Rome : E. Loescher ; Leipzig : Duncker & Humblot. 256 p.
21. Vater von John Maurice Clark (1938). Amerikanischer Volkswirtschaftler, Providence (R. I.) 26. 1. New York.
22. Fisher, I. (1930). The Theory of Interest. New York: Macmillan. URL: <http://www.econlib.org/library/YPDBooks/Fisher/fshToI.html>.
23. Veblen, T. B. (1924). Theory of the leisure class. An Economic Study of Institutions. London : George Allen & Unwin. VIII, 404 p.
24. Marx, K. Capital, 3 vols, Chicago, Kerr, 1909-1915.

25. Walton H. Hamilton (1919). The Institutional Approach to Economic Theory. American Economic Review. Vol. 9(1), Supplement, pp. 309-318.
26. Hernando De Soto (1989). The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World. HarperCollins; First Edition. 271 p.
27. Кацімон О. Колишній президент Перу вийшов із в'язниці після 16 років за ґратами. Суспільне новини. 7.12.2023. URL: <https://suspilne.media/633788-kolisnij-prezident-peru-vijsov-iz-vaznici-pisla-16-rokiv-za-gratami/>
28. Мазур А. Г. Регіональна парадигма суспільного розвитку. Вінниця: Книга-Вега, 2007. 160 с.
29. Schumpeter, Joseph A. (1982). The "crisis" in economics – fifty years ago. Journal of Economic Literature. Vol. 20(3), pp. 1049-1059.
30. Козловський С. В. Забезпечення стійкості та розвитку сучасних економічних систем. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД». 2017. 554 с.
31. Козловський С. В., Синегуб П. С. Парадигма управління інтелектуальним капіталом в умовах дигіталізації сучасної економіки. Економіка та держава. 2022. № 2. С. 85-93.
32. Козловський С. В., Синегуб П. С. Когнітивна оцінка інтелектуального капіталу економічних систем в економіці знань. Економіка та держава. 2022. № 8. С. 48-55.
33. Козловський С. В., Мазур Г. Ф., Козловський В. О., Жураківський Є. С. Економічна безпека аграрної галузі України в умовах інституційних трансформацій. Вінниця : ТОВ «Твори». 2019. 272 с.
34. Spender, J.-C. (2007). Data, Meaning and Practice: How the Knowledge-Based View Can Clarify Technology's Relationship With Organizations. International Journal of Technology Management. Vol. 38(1/2), pp. 178-196.
35. Dzhezdzhula, V., Hurochkina, V., Yepifanova, I., Telnov, A. (2022). Fuzzy Technologies for Modeling Social Capital in the Emergent Economy. WSEAS Transactions on Business and Economics. Vol. 19, pp. 915-923.

36. Bazlur, R., Ahmed, M., Sikos, L., Haskell-Dowland, P. (2020). Cooperative co-evolution for feature selection in Big Data with random feature grouping. *J Big Data*. Vol. 7(107).
37. Syrotkina, O., Aleksieiev, M., Moroz, B., Matsiuk, S., Shevtsova, O., Kozlovskiy, A. (2020). Mathematical Methods for optimizing Big Data Processing. 10th International Conference on Advanced Computer Information Technologies, pp. 170-176.
38. Дороніна О., Алярова А. Стратегії кадрового менеджменту в середовищі економіки знань. *Економіка та суспільство*. 2022. №(42).
39. Геець В. М. Україна у вимірі економіки знань. Інститут економіки та прогнозування НАН України. Київ : «Основа». 2006. 458 с.
40. Калетнік Г. М., Козловський С. В., Кіреєва Е. А., Підвальна О. Г. Управління регіональною продовольчою безпекою в умовах економічної нестабільності. Вінниця: Меркьюрі-Поділля. 2015. 252 с.
41. Верхоглядова Н. І., Олініченко І. В. Принципи забезпечення економічної безпеки регіону. *Ефективна економіка*. 2013. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2296>
42. Day, R., Barnett, V. (2017). Kondratiev and the Dynamics of Economic Development: Long Cycles and Industrial Growth in Historical Context. Cambridge University Press.
43. Maddison, Angus (2003). *The World Economy: Historical Statistics*. Paris : Development Centre. OECD. 256 p.
44. Jean-Jacques Rousseau (1987). *The basic political writings*. Hackett Publishing Company. 227 p.
45. Thomas, Hobbes (2006). *Thomas Hobbes : Leviathan*. Rogers, G. A. J., Schuhmann, Karl (A critical ed.). London: Bloomsbury Publishing. 12 p.
46. Bunch, J. S. et al. (2005). Coulomb Oscillations and Hall Effect in Quasi-2D Graphite Quantum Dots *Nano Lett*. Vol. 5, pp. 287-290.
47. Mowry, George (1958). *The Era of Theodore Roosevelt, 1900-1912*. New York : Harper, 178 p.

48. Jeffrey, M. (1991). Dorwart, Eberstadt and Forrestal, A National Security Partnership, 1909-1949. College Station, Texas A&M University Press.
49. National Security Act of 1947. Office of the Historian, Foreign Service Institute United States Department of State. URL: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/national-security-act>
50. Maintain International Peace and Security (2024). United Nations. URL: <https://www.un.org/en/our-work/maintain-international-peace-and-security>
51. William, E., Franklin, D. (1963). Roosevelt and the New Deal, 1932-1940. New York : Harper and Row. 393 p.
52. The Committee on Economic Security (2024). Social Security. URL: <https://www.ssa.gov/history/ces.html>
53. Hoff, K., Stiglitz J. E. (2002). After the Big Bang? Obstacles to the Emergence of the Rule of Law in Post-Communist Societies. NBER Working Paper № w9282. URL: <http://papers.nber.org/papers/w9282.pdf>
54. Дубенська О. (2016). Доктрина Обама: 10 думок президента США про економічну політику. Економічна правда. 13.10.2016. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2016/10/13/607891/>
55. Organization for Security and Co-operation in Europe. Official site. URL: <https://www.osce.org/>
56. Kozlovskiy, S., Bilenko, D., Dluhopolskiy, O., Vitvitskiy, S., Bondarenko, O., Korniiichuk, O. (2021). Determinants of Covid-19 death rate in Europe: empirical analysis. Problemy Ekorozwoju – Problems of sustainable development. Vol. 16(1), pp. 17-28.
57. Kozlovskiy, S., Petrunenko, Ia., Baidala, V., Myronchuk, V., Kulinich, T. (2021), Assessment of public welfare in Ukraine in the context of the COVID-19 pandemic and economy digitalization. Problems and Perspectives in Management. Vol. 19(1), pp. 416-431.
58. Kozlovskiy, S., Bilenko, D., Kuzheliev, M., Ivanyuta, N., Butenko, V., Lavrov. R. (2021). Comparison and assessment of factors affecting the COVID-19

- vaccination in European countries. *Problemy Ekorozwoju – Problems of sustainable development*. Vol. 16(2), pp. 26-33.
59. Shevchuk, O., Ilyash, O., Kozlovskiy, S., Roshchyna, N., Hrynkevych, S., Butenko, V., Mazhara, G. (2023). The Impact of the War in Ukraine on the Food Security of Low-Income Countries. *Problemy Ekorozwoju – Problems of sustainable development*. Vol. 18(2), pp. 26-41.
 60. Kozlovskiy, S., Kulinich, T., Mazur, H., Varshavska, N., Lushchyk, M., Khadzhynov, I. & Kozlovskiy, V. (2023). Forecasting the competitiveness of the agrarian sector of Ukraine in the conditions of War and European integration, *Bulgarian Journal of Agricultural Science*. Vol. 29(5), pp. 774-783.
 61. F. T de Bez (2021). *El libro negro del emprendedor: “No digas que nunca te lo advirtieron”*. On Kindle Scribe. Spanish.
 62. Козловський С. В. Управління сучасними економічними системами, їх розвитком та стійкістю. Вінниця : Меркьюрі-Поділля. 2010. 432 с.
 63. Калетнік Г. М., Козловський С. В., Козловський В. О. Стійкість економіки як фактор безпеки та розвитку держави. *Економіка України*. 2012. № 7. С.16-25.
 64. Козловський С. В. Економічна політика як базовий елемент механізму управління факторами розвитку сучасних економічних систем. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 1(103). С. 13-20.
 65. Сочинения Владимира Даля. Новое полн. изд. Вольф. 1861.
 66. Мельник Л. Г. Основи стійкого розвитку. Суми : Університетська книга, 2005. 654 с.
 67. Ludwig von Bertalanffy (1950). The Theory of Open Systems in Physics and Biology. *Science* 13 January. Vol. 111, pp. 23-29.
 68. Козловський С. В. Типологія моделей розвитку сучасних економічних систем. *Економічна теорія*. 2009. № 4. С. 5-15.
 69. Жаворонкова Г. В., Жмуденко В. О., Жаворонков В. О. Стратегічне управління економічною безпекою: держава, регіон, аграрна сфера. Умань : ВЦП «Візаві». 2015. 356 с.

70. Іншаков О. В., Фролов Д. П. Інституціональні проблеми економічного розвитку. Економічна теорія. 2011. №1. С.63-78.
71. Доклад Всемирной комиссии по вопросам окружающей среды и развития “Наше будущее” (1987). United Nations. Docum A/42/427. URL: <https://www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf>
72. Сторчак С. Г. Основні загрози економічній безпеці України // Сучасні тенденції розвитку фінансових та інноваційно-інвестиційних процесів в Україні. Вінниця, ВНТУ, 1-2 березня 2024 р. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/fiip/fiip2024/paper/view/20186/0>
73. Радченко Г. Спочатку кордон з Україною блокували польські перевізники, тепер фермери. Чому вже майже пів року Польща та ЄС не розв’язують цю проблему? Журнал Forbes Ukraine. 06 березня 2024. URL: <https://forbes.ua/money/spochatku-kordon-z-ukrainoyu-blokuvali-polski-perevizniki-teper-fermeri-chomu-vzhe-mayzhe-piv-roku-polshcha-ta-es-ne-rozvyazuyut-tsyu-problemu-rozpovidae-gennadiy-radchenko-06032024-19686>
74. Кіцімон О. Україна може заборонити імпорт агропродукції з Польщі. Суспільне Новини. 17 лютого 2024. URL: <https://suspilne.media/686502-ukraina-moze-zaboroniti-import-agroprodukcii-z-polsi-solskij/>
75. Мунтіян В. І. Економічна безпека України. К.: КВІЦ. 1999. 462 с.
76. Лавров Р. В., Сторчак С. Г., Безп’ятко О. А. Концепційні підходи до формування моделі економічної безпеки держави в умовах диджиталізації. Агросвіт. 2024. № 8. С. 49-57.
77. Сторчак С. Г. Фактори, принципи та загрози економічній безпеці: підходи до їх виявлення в управлінні державаою. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 18. С. 112-119.
78. Shevchuk, O., Ilyash, O., Mazhara, G., Roshchyna, N., Hrynkevych, S., Lavrov, R., Kozlovskiy, S. (2023). Modeling regional sustainable development in Ukrainian crisis and war. Problemy Ekorozwoju – Problems of sustainable development. Vol. 18(1), pp. 37-50.

79. Баранов А. В., Сторчак С. Г. Продовольча безпека як фактор економічної безпеки економіки України в умовах війни. *Агросвіт*. 2023. № 13. С. 75-82.
80. Kozlovskiy, S., Yousuf, A., Butenko, V., Kulinich, T., Bohdaniuk, O., Nikolenko, L., Lavrov, R. (2024). The Influence of the World Grain Market on Prevalence of Mankind's Undernourishment in the Times of War on the Ukraine. *Problemy Ekorozwoju*. Vol. 19(1), pp. 31-42.
81. Kozlovskiy, S., Kulinich, T., Vechirko, I., Lavrov, R., Zayukov, I., Mazur, H. (2024). Relationship between net migration and economic development of European countries: Empirical conclusions. *Problems and Perspectives in Management*. Vol. 22(1), pp. 605-618.
82. Kozlovskiy, S., Pasichnyi, M., Lavrov, R., Ivanyuta, N., Nepytyaliuk, A. (2020). An empirical study of the effects of demographic factors on economic growth in advanced and developing countries. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, Vol. 23(4). pp. 45-67.
83. Андрійчук В. Г. Економічна безпека України: стан, критерії виміру та превентивні заходи її зміцнення. *Економіка, фінанси, право*. 2013. № 6. С. 12-17.
84. Череп А. В., Лубенець І. О. Концептуальні засади економічної безпеки підприємств. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 1 (5). С. 63-66.
85. Jiang Yong (2008). *Economic Security: Redressing Imbalance*. China Sacurity. Vol. 3 (2), pp. 66-85.
86. Козловський С. В., Бурлака О. М. Методи державної підтримки стійкості розвитку аграрної галузі регіону в умовах кризового стану економіки України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 5. Ч.1. С. 192-196.
87. Baldwin, D. (1997). The concept of security. *Review of International Studies*. Vol. 23, pp. 5-26.

88. Senchagov, V. K., Mityakov, S. N. (2016). Evaluation of economic crises using short-term indexes and average indexes of economic security of Russia. *Studies on Russian Economic Development*. Vol. 27, Iss. 2, 1, pp. 148-158.
89. Конституція України. Верховна Рада України. 1996. № 244к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
90. Закон України «Про національну безпеку України». 2018. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
91. Kozlovskyi, S. V. (2010). Economic policy as a basic element for the mechanism of managing development factors in contemporary economic systems. *Actual Problems of Economics*. Vol. 1(103), pp. 13-20.
92. Синегуб П. С., Козловський С. В. Управління інтелектуальним капіталом бізнес-спільноти в умовах цифрової трансформації. Вінниця : ТВОРИ. 2024. 212 с.
93. Laszlo, E. (2007). *Science and the Akashic Field: An Integral Theory of Everything*. Inner Traditions. 208 p.
94. Arrow K. (1962). The Economic Implications of Learning by Doing . *Review of Economic Studies*. Vol. 29(3), pp. 155-173.
95. Clark, John Bates (1907). *Essentials of Economic Theory*. New York: The Macmillan Company. 374 p.
96. Frank, Knight (2013). *The Economic Organization*. Routledge, 1st edition. 208 p.
97. John W. Burton (1972). *World Society*. Cambridge University Press. 180 p.
98. Kenneth, Ewart Boulding (1968). *Beyond economics: Essays on society, religion, and ethics*. University of Michigan Press, First Edition. 302 p.
99. Ralf, Dahrendorf (1968). *Essays in the Theory of Society*. Routledge. 316 p.
100. Ludwig, Von Bertalanffy (1969). *General System Theory: Foundations, Development, Applications*. George Braziller Inc. 296 p.
101. Talcott, Parsons (1951). *The Social System*. The Free Press. 555 p.
102. Prigogine, I., Stengers, I. (1984). *Order out of chaos. Man's new dialogue with nature*. Heinemann. London.

103. Haken, H. (1996). Principles of Brain Functioning. A Synergetic Approach to Brain Activity, Behavior and Cognition. Springer Berlin, Heidelberg. 350 p.
104. Vilfredo, Pareto (1976). Sociological Writings. Basil Blackwell. 342 p.
105. Богданов А. А. Краткий курс экономической науки. Харьков: Гос. изд-во Украины. 1923. 240 с.
106. Williamson, John (1999). What Should the World Bank Think About the Washington Consensus? Background paper to World Bank's World Development Report 2000. Peterson Institute for International Economics. 01 July 1999. URL: <http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?ResearchID=351>
107. Williamson, John (2002). Did the Washington Consensus Fail?. Peterson Institute for International Economics. 6 November. URL: <https://www.piie.com/commentary/speeches-papers/did-washington-consensus-fail>
108. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию (2002). United Nations. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml
109. World Bank Group (2004), URL: <https://www.worldbank.org/en/home>
110. The 17 Goals. (2024). United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Sustainable Development. URL: <https://sdgs.un.org/goals>
111. Kozlovskiy, S., Grynyuk, R., Baltremus, O., Ivashchenko, A. (2017). The methods of state regulation of sustainable development of agrarian sector in Ukraine. Problems and Perspectives in Management. Vol. 15(2-2), pp. 332-343.
112. Kozlovskiy, S., Khadzhynov, I., Vlasenko, I., Marynychak, L. (2017). Managing the sustainability of economic system as the basis of investment development in Ukraine. Investment Management and Financial Innovations. Vol. 14(4), pp. 50-59.
113. Fayol, Henri (1916). Administration industrielle et générale. Paris. Dunod et Pinat. 174 p.

114. Urgent Warning from Multiple Cybersecurity Organizations on Current Threat to OT Systems (2024). The National Security Agency/Central Security Service. URL: <https://www.nsa.gov/Press-Room/Press-Releases-Statements/Press-Release-View/Article/3761830/urgent-warning-from-multiple-cybersecurity-organizations-on-current-threat-to-o/>
115. Data to trust – for decisions that matter (2024). Norstat. URL: <https://norstat.co/>
116. Department for Transport, Local Government and the Regions (2024). URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/3-106-4419?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/3-106-4419?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true)
117. National Board of Health and Welfare (2024). Government Offices of Sweden. URL: <https://www.government.se/government-agencies/national-board-of-health-and-welfare--socialstyrelsen/>
118. Veri (2024). Veri - Personalized Metabolic Health Program. URL: <https://www.veri.co/>
119. North, Douglass (1986). The New Institutional Economics. Journal of Institutional and Theoretical Economics. Vol. 142(1), pp. 230-237.
120. Wachal, R. (1971). Humanities and computers: A personal view. The North American Review. Vol. 256 (1), pp. 30-33.
121. Сторчак С. Г. Економічна безпека держави в умовах диджиталізації // Global science: prospects and innovations. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2024. Pp. 461-466. URL: <https://sci-conf.com.ua/ix-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-global-science-prospects-and-innovations-25-27-04-2024-liverpul-velikobritaniya-arhiv/>
122. Samoilenko, Y., Britchenko, I., Levchenko, I., Lošonczy, P., Bilichenko, O., Bodnar, O. (2022). Economic Security of the Enterprise Within the Conditions of Digital Transformation. Econ. Aff. Vol. 67(4), pp. 619-629.
123. Сторчак С. Г. Причини кризового стану української соціально-економічної системи // Сталий економічний розвиток, ефективне управління та фінансово-правові механізми в умовах глобальних трансформацій:

збірник тез до-повідей міжнародної науково-практичної конференції. Ізмаїл: ЦФЕНД, 2025. 79 с., С. 27-28.

124. Вплив коронавірусної кризи на бідність: перші наслідки для України. Черненко Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Васильєв О.А., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А., Новосільська Т.В.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. Електронне видання. Київ. 2020. URL: https://idss.org.ua/arhiv/poverty_forecast.pdf
125. Dluhopolskyi, O., Kozlovskyi, S., Popovskyi, Y., Lutkovska, S., Butenko, V., Popovskyi, T., Mazur, H., & Kozlovskyi, A. (2023). Formation of the model of sustainable economic development of renewable energy, *Economics - innovative and economics research journal*. Vol. 11(2). URL: <https://economicsrs.com/index.php/eier/article/view/366/291>
126. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України (2024). URL: <http://ukrstat.gov.ua>
127. The International Monetary Fund (2024). URL: <https://www.imf.org/en/Home>
128. Trofymenko, O., Ilyash, O., Voitko, S., Dluhopolska, T., Kozlovskyi, S., Hrynkevych, S. (2022). Impact of energy innovations on the Ukraine's economy: strategic direction and managerial practices. *Economics - innovative and economics research journal*. Vol. 10(2), pp. 99-116.
129. Migration Data Portal (2024). Ukraine: Migration Statistics, Policy and Humanitarian Responses. URL: <https://www.migrationdataportal.org/ukraine>
130. IOM UN Migration (2024). Ukraine. URL: <https://ukraine.iom.int/reports>
131. Official Site Of «Minfin» (2024). Державний борг України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>
132. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України (2024). URL: <https://mof.gov.ua/uk/>
133. World Trade Organization (2022). Ukraine and the WTO. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/ukraine_e.htm
134. World Bank Group (2024). URL: <https://www.worldbank.org/en/home>

135. Kozlovskiy, S., Poliakov, R. (2024). Neurolinguistic Exchange Rate Forecasting at War as a Bankruptcy Economic Protection Mechanism. *Montenegrin Journal of Economics*. Vol. 20(1), pp. 81-94.
136. Doing Business (2024). Ukraine. URL: <https://archive.doingbusiness.org/ru/data/exploreeconomies/ukraine#>
137. The Heritage Foundation (2024). Ukraine. URL: <https://www.heritage.org/search?contains=Ukraine>
138. Moody's (2024). URL: <https://www.moody's.com/>
139. Koziuk, V., Hayda, Y., Dluhopolskyi, O, Kozlovskiy, S. (2020). Ecological performance: ethnic fragmentation versus governance quality and sustainable development. *Problemy ekorozwoju – Problems of sustainable development*. Vol. 15(1), pp. 53-64.
140. Офіційний веб-сайт Міністерства енергетики України (2024). URL: <https://mev.gov.ua/>
141. ТОВ «Газопостачальна компанія «Нафтогаз України» (2024). URL: <https://gas.ua/uk/about-us>
142. НЕК «Укренерго» (2024). URL: <https://ua.energy/>
143. Національний банк України (2024). Макроекономічні показники. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators>
144. Сторчак С. Г. Визначальні фактори та загрози економічній безпеці України // Актуальні питання науки, освіти і суспільства в умовах сучасних викликів: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Рівне, ЦФЕНД, 21 лютого 2025 р. у 2 ч. Ч. 1. С. 10-12.
145. Turner, R. K. (1993). Sustainability: principles and practice. *Sustainable environmental economics and management: principles and practice*. London: Belhaven Press. 1993, pp. 3-36.
146. Kyiv School of Economics (2024). Прямі збитки, нанесені інфраструктурі України в ході війни, складають майже \$63 млрд. Загальні втрати економіки \$543-600 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-naneseni-infrastrukturi-ukrayini-v-hodi-viyni-skladayut-mayzhe-63-mlrd/>

147. Львівський портал (2024). Економічні втрати України від війни сягнули 499 млрд доларів. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2024/02/15/ekonomichni-vtraty-ukrainy-vid-vijny-siahnuly-499-mlrd-dolariv>
148. Тимошенко В. І. Загальнотеоретична характеристика тіньової економіки. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 2. С. 277-287.
149. Черней В. В. Вплив тіньової економіки на рівень економічної злочинності в Україні. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2012. № 6. С. 8-15.
150. Штепа О. І. Методика фіксації злочинних дій осіб, які організовують шахрайства з використанням фіктивних суб'єктів господарської діяльності. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2012. № 1. С. 153-163.
151. Latinobarómetro (2013). Latinobarómetro o демократии в Латинской Америке. URL: <https://www.latinobarometro.org>
152. Національна поліція України (2024). URL: <https://www.npu.gov.ua/>
153. Crompton, R. (1996). Class and Stratification. 2nd Ed. Cambridge: Polity Press. 1996. Ch. 1, pp. 1-23.
154. Portes, A. (1998). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. Annual Review of Sociology. Volume 24, Issue 1, pp. 1-24.
155. World Population Review (2024). Ukraine Population. URL: <https://worldpopulationreview.com/countries/ukraine>
156. Opendatabot (2024). Смертність в Україні утримі перевищує народжуваність у 2024 році. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/birth-death-2024-6>
157. Цимбалюк Ю., Корман І., Ролінський О. Стан іноземного інвестування в Україні. Економіка та суспільство. 2021. № 31. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-25>
158. Статистика зовнішнього сектору (2024). Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>

159. Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. I.* Malden, MA. Oxford, UK: Blackwell.
160. Castells, M. (1997). *The Power of Identity, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. II.* Malden, MA: Oxford, UK: Blackwell.
161. Castells, M. (1998). *End of Millennium, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. III.* Malden, MA: Oxford, UK: Blackwell.
162. Сторчак С .Г. Вплив розвитку цифрової економіки на економічну безпеку держави. *Економіка та суспільство.* 2025. № 71. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5526>
163. *Cyberpower and national security* (2009). National Defense and Potomac Books. Washington.
164. Forno, R., Baklarz, R. (1999). *The Art of Information Warfare: Insight into the Knowledge Warrior Philosophy.* NY. : Universal Publishers. P. 43.
165. Christophe, Alix. (2010). *La réalité du cybercrime dépasse les pires scénarios.* Ecrans.fr. jeudi 11 mars 2010, sélectionné par Spyworld.
166. Stein, G. J. (1996). *Information Attack: Information Warfare in 2025.* White Papers: Power and Influence. Vol. 3. P. 98.
167. Чорноус А. Схема на миллион долларов: что делала хакерская группа FIN7? BBC News Украина. 03.08.2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-45056214>
168. Шахрайство в інтернеті: як вберегтися?. Укрінформ. 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3759836-sahrajstvo-v-interneti-ak-vberegtisa.html>
169. Грипич С. Глобалізація як фактор розвитку інформаційної та «віртуальної» культури. *Вісник книжкової палати.* 2010. № 7. С. 37-40.
170. Каспрук В. Глобалізація як чинник (не) безпеки Сполучених Штатів Америки. *Сучасність.* 2003. № 5. С. 67-79.
171. U.S. Department of Justice. *Major International Darknet Drug Trafficking Operation Dismantled* (2022). Washington. URL:

<https://www.justice.gov/opa/pr/major-international-darknet-drug-trafficking-operation-dismantled>

172. Лазебник Л. Глобалізація як середовище формування політики економічного розвитку країни. Актуальні проблеми економіки. 2005. № 11. С. 94-100.
173. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України», 1997. № 10 зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-вр#Text>
174. Закон України «Про національну безпеку України», 2018. № 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>
175. Ernst & Young Global Limited (2024). URL: https://www.ey.com/uk_ua
176. CSP (2024). URL: <https://www.computersecurity.com/>
177. Association of Certified Fraud Examiners (2024). URL: <https://www.acfe.com/>
178. Board (2024). Всеукраїнська бізнес-спільнота Board». URL: <https://board.business/>
179. СУП (2024). Спілка українських підприємців. URL: <http://sup.org.ua/uk>
180. CEO Club Ukraine (2022). URL: <https://www.ceoclub.com.ua/>
181. Як застрахуватись від шахрайства з вашою банківською карткою. Finance.ua. 14.01.2022. . URL: <https://finance.ua/ua/cards/kak-zastrahovatsa-ot-moshenniczestva-s-vashej-bankovskoj-kartoj>
182. Kozlovskiy, S., Zayukov, I., Kozlovskiy, V., Tregubov, O., Storchak, S., Mishchenko, V., Lavrov, R. (2025). Relationship Between Organic Farmland Expansion and Greenhouse Gas Emissions in Europe: Implications for the Implementation of the Sustainable Development Goals. Problemy Ekorozwoju. Vol. 20(1), pp. 159-173.
183. De Souza P. J. (2000). Economic Strategy and National Security. Boulder: Westview Press.
184. Лисиченко М. США зацікавлені у природних багатствах України: які користі копалини є на Дніпропетровщині. D1. 2024. URL: <https://d1.ua/ssha->

zatsikavleni-u-prirodnyh-bagatstvah-ukrayiny-yaki-korysni-kopalyny-ye-na-dnipropetrovshhyni

185. Шипуля В. Допомога в обмін на надра: в чому зацікавлені США. 2024. Кореспондент.net. URL: <https://ua.korrespondent.net/articles/4735667-dopomoha-v-obmin-na-nadra-v-chomu-zatsikavleni-ssha>
186. Козловський С. В., Сторчак С. Г. Інституційне забезпечення економічної безпеки держави. Ефективна економіка. 2025. № 10. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.10.32>
187. Кветний Р. Н., Козловський С. В. Математичне моделювання стану валютного ринку, на основі нечіткої логіки. Вісник ВПІ. 2001. № 2(35). С. 47-58.
188. Козловський С. В., Козловський В. О. Макроекономічне моделювання та прогнозування валютного курсу в Україні. Вінниця: «Книга-Вега» ВАТ «Вінницька обласна друкарня». 2005. 240 с.
189. Buneman, P. (1997). Semistructured data. URL: <https://homepages.inf.ed.ac.uk/opb/papers/PODS1997a.pdf>
190. Kalman R. E. (1960). A new approach to linear filtering and prediction problems. Journal of Basic Engineering. Vol. 82(1), pp. 35-45.
191. Ротштейн А. П. Интеллектуальные технологии идентификации: нечеткая логика, генетические алгоритмы, нейронные сети. Вінниця: УНІВЕРСУМ–Вінниця. 1999. 320 с.
192. Rotshtein, A., Teodorescu, H., Kandel (1998). A. Design and Tuning of Fuzzy Rule – Based Systems for Medical Diagnosis. Fuzzy and Neuro – Fuzzy Systems in Medicine. CRC Press, pp. 243-289.
193. Ротштейн О. П., Штовба С. Д., Козачко О. М. Моделювання та оптимізація надійності багатовимірних алгоритмічних процесів. Вінниця : УНІВЕРСУМ, 2007. 211 с.
194. Козловський С. В., Кіреєва Е. А. Управління регіональною продовольчою безпекою на основі сучасних методів моделювання. Економіка України. 2015. № 8. С.57-73.

195. Kozlovskiy, S., Syniehub, P., Kozlovskiy, A., Lavrov, R. (2022). Intellectual capital management of the business community based on the neuro-fuzzy hybrid system. *Neuro-Fuzzy Modeling Techniques in Economics*. Vol. 11, pp. 25-47.
196. Ротштейн О. П. Мітюшкін Ю. І. Нейро-лінгвістична ідентифікація неліній-них залежностей. Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах. 1998. № 4. С. 5-12.
197. Kozlovskiy, S., Butyrskiy, A., Poliakov, B., Bobkova, A., Lavrov R., Ivanyuta, N. (2019). Management and comprehensive assessment of the probability of bankruptcy of Ukrainian enterprises based on the methods of fuzzy sets theory. *Problems and Perspectives in Management*, Vol. 17(3), pp. 370-381.
198. Козловський С. В., Пчелянська Г. О. Моделювання процесів ціноутворення в агропромисловому комплексі України. *Економіка АПК*. 2010. № 2. С. 66-73.
199. Козловський С. В., Жураківський Є. С. Моделювання та прогнозування рівня економічної безпеки аграрної галузі Вінницької області засобами теорії нечіткої логіки. *Економічний простір: зб. наук. праць*. 2016. № 107. С. 112-125.
200. Kozlovskiy, S., Nikolenko, L., Peresada, O., Pokhyliuk, O., Yatchuk, O., Bolgarova, N., Kulhanik, O. (2020). Estimation level of public welfare on the basis of methods of intellectual analysis. *Global Journal of Environmental Science and Management*. Vol. 6(3), pp. 355-372.
201. Matviychuk, A., Lukianenko, O., & Miroshnychenko, I. (2019). Neuro-fuzzy model of country's investment potential assessment. *Fuzzy economic review*. Vol. 24(2), pp. 65-88.
202. Сторчак С. Г. Структура моделі оцінки та моніторингу економічної безпеки держави на основі базисних детермінант // *Наука, освіта і суспільство в умовах змін: виклики та інновації: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції*. Кременчук: ЦФЕНД, 2025. 256 с., С. 133-136. URL: <https://www.economics.in.ua/2025/10/10.html>

203. Zadeh, L. A. (1997). Toward a theory of fuzzy information granulation and its centrality in human reasoning and fuzzy logic. *Fuzzy Sets and Systems*. Vol. 90, pp. 111-127.
204. Паночишин Ю. М., Козачко О. М., Паночишина І. Є. Нечітка модель оцінки кредитоспроможності фізичних осіб-позичальників комерційних банків. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 1, Т2. С.161-168.
205. Козловський С. В., Бурлака О. М. Моделювання та прогнозування стійкості розвитку аграрної галузі регіону на основі теорії нечіткої логіки. *Економічний форум*. 2014. № 3. С. 83-96.
206. Камінський В. В., Мокін Б. І. Вступ до теорії слабких множин. Вінниця. ВНТУ, 2012. 128 с.
207. Економічна безпека України в умовах довготривалої війни. Національний інститут стратегічних досліджень. 21.05.2024. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/ekonomichna-bezpeka-ukrayiny-v-umovakh-dovhotryvaloyi-viyny>
208. Рада економічної безпеки України (2024). URL: <https://reb.org.ua>
209. Мішина І. Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.01; Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2007. 20 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/20081124010711>
210. Сасенко О. С. Зміцнення економічної безпеки як чинник ефективного функціонування економічної системи : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01; Одес. держ. екон. ун-т. Одеса, 2010. 20 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/20100525000411>
211. Шуршин В. О. Система економічної безпеки регіону: аналіз та перспективи : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.05; Рада по вивч. продуктивних сил України НАН України. Київ, 2009. 20 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/20100426002067>

212. The Comprehensive National Cybersecurity Initiative (2011). Whitehouse.gov. Retrieved 7 January 2011. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/issues/foreign-policy/cybersecurity/national-initiative>
213. North, D. (1990). Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge University Press. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>
214. Gordon, L. A., Loeb, M. P., & Lucyshyn, W. (2003). Information security expenditures and real options: A wait-and-see approach. Computer Security Journal. Vol. 19(2), pp. 1-7.
215. Gordon, L. A., & Loeb, M. P. (2006). Budgeting process for information security expenditures. Communications of the ACM. Vol. 49(1), pp. 121-125.
216. Про затвердження переліку показників Індексу цифрової економіки та суспільства (DESI). Розпорядження Кабінету Міністрів України № 744-р від 05.09.2023 р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-pereliku-pokaznykiv-indeksu-tsifrovoi-ekonomiky-ta-s774-50923?utm_source=chatgpt.com
217. Актуальные проблемы устойчивого развития. За ред. В. А. Акимов та ін. К. : Вид-во "Знание Украины". 2003. 430 с.
218. Белов О. Ф. Економічна безпека України: пріоритети та механізми забезпечення. URL: www.niss.gov.ua/book/belov/6.html
219. Варналій З. С., Буркальцева Д. Д., Саєнко О. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення. Київ : Знання України. 2011. 299 с.
220. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. К : 2012. 48 с.
221. Геєць В. М., Семиноженко В. П. Інноваційні перспективи України. Х : Константа, 2006. 272 с.
222. Губський Б. В. Економічна безпека: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення. К : Укрархбудінформ, 2001. 122 с.

223. Денисов А. І. Економічна безпека держави: завдання господарсько-правового забезпечення. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Сер. : Економічна теорія та право. 2014. № 2. С. 197-206.
224. Кіпчарська Я. М. Економічна безпека підприємства: суть, зміст, складові її забезпечення. Наукові записки Української академії друкарства. 2013. № 2. С. 63-72.
225. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. К : КНТЕУ. 2001. 309 с.
226. Закон України «Про основи національної безпеки України». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. № 39, ст. 351. зі змінами внесеними згідно із Законами від 18.04.2013 № 221-VII. С. 221-238.
227. Raczkowski, K., Żukrowska, K., Żuber, M. (2013). *Ekonomia jako sfera bezpieczeństwa państwa. Intedyscyplinarność nauk o bezpieczeństwie*. Difinю Warszawa. 326 p.
228. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: навч. посіб. К : Атіка. 2005. 432 с.
229. Козловський С. В., Жураківський Є. С. Теоретико-методологічні підходи до визначення категорії «економічна безпека» та складових економічної безпеки України. Економіка та держава. 2015. № 6. С. 37-42.
230. Козловський С. В., Кіреєва Е. А., Жураківський Є. С. Інструментарій державної аграрної політики забезпечення регіональної економічної безпеки аграрної галузі України. Економіка та держава. 2016. № 4. С. 9-14.
231. Książkowski, K. M. (2011). *Bezpieczeństwo ekonomiczne*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warszawa. 268 p.
232. Макара О. В. Економічна безпека як фактор розвитку підприємницької діяльності у системі формування соціальних орієнтирів національної економіки. Науковий вісник НЛТУ України. 2013. Вип. 23.18. С. 131-137.

233. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2009 р. Правові системи НАУ. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0060665-07>
234. Мішина І. Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій : дис... канд. екон. наук : спец. 08.00.01. Донецьк. 2011. 235 с.
235. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення. К : Київський ек.-ний інститут менеджменту. 2003. 320 с.
236. Пухтаєвич Г. О. Аналіз національної економіки. К : Кондор. 2005. 391 с.
237. Raczkowski, K. (2012). Percepcja bezpieczeństwa ekonomicznego i wyzwania dla zarządzania nim w XXI wieku. Bezpieczeństwo ekonomiczne. Wyzwania dla zarządzania państwem. Wolters Kluwer. Warszawa. 2012. 346 p.
238. Трач В. О. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій. Єв-ропейський вектор економічного розвитку. 2011. № 1. С. 228-234.
239. Циглик І. І., Паневик Т. М. Економічна безпека підприємства в системі внутрішнього економічного механізму. Економіка. 2007. № 8. С. 3-5.
240. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. К : Вид-во НІСД. 1997. 144 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Категоріальний зміст поняття «економічна безпека»

Таблиця А.1

Категоріальний зміст поняття «економічна безпека»

Джерело	Позиції авторів щодо трактування даного поняття
1	2
Акімов В.А. [217]	Економічна безпека – це сукупність умов та факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність та стійкість, здатність до постійного оновлення і удосконалення; захищеність економічних, політичних, екологічних, правових та інших потреб суспільства і його громадян; забезпечення передумов для виживання в умовах кризи та майбутнього розвитку; захист життєво важливих інтересів країни та її території, зважаючи на ресурсний потенціал, збалансованість та динаміку розвитку; створення внутрішнього імунітету та зовнішньої захищеності від дестабілізуючих впливів; конкурентоспроможність країни на світових ринках, об'єктів і територій на внутрішньому ринку; стійкість фінансового становища; забезпечення належних умов життя та стійкого розвитку особистості, збереження екології.
Белов О.Ф. [218]	Економічна безпека – це стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, суспільства, держави.
Варналій З.С., Буркальцева Д.Д., Саєнко О.С. [219]	Економічна безпека – це сукупність форм і методів узгодження різних інтересів суб'єктів економіки, що дозволяє вирішувати конфлікти з найменшими витратами та з використанням найменш руйнівного для економіки способу.
Власюк О.С. [220]	Економічна безпека – це складна поліструктурна наука, яка є наукою про безпеку (точніше – "життєздатність") соціально-економічних систем різних рівнів ієрархії (особа, домашнє господарство, галузь, регіон, сектор економіки, національна економіка, світове господарство).
Геєць В.М. [221]	Економічно безпечним є стан економіки, суспільства та інститутів державної влади, при якому забезпечується реалізація та гарантований захист національних економічних інтересів, прогресивний соціально-економічний розвиток країни.
Губський Б.В. [222]	Економічна безпека – це можливість і готовність економіки забезпечити достатні умови життя і розвитку особи, соціально-економічну і військово-політичну стабільність суспільства і держави, протидіяти впливу внутрішніх і зовнішніх загроз.
Денисов А.І. [223]	Економічна безпека — це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання.
Дубецька С. [224]	Економічна безпека підприємства являє собою комплекс заходів, які сприяють підвищенню фінансової стійкості господарських суб'єктів в умовах ринкової економіки, захищають їхні комерційні інтереси від впливу негативних ринкових процесів.

Продовження таблиці А.1

1	2
Єрмошенко М.М. [225]	Економічна безпека характеризується збалансованістю і стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталий і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери.
Закон України «Про основи національної безпеки України» [226]	Економічна безпека держави – це стан рівноваги і соціально орієнтованого розвитку національної економічної системи, що досягається завдяки реалізації сукупності форм та методів економічної політики.
Żukrowska K. [227]	Економічна безпека держави означає умови гармонійного розвитку, що дає змогу будувати сталий добробут громадян держави. З точки зору макроекономічної безпеки – це стабільність зайнятості населення, низький рівень безробіття, передбачувані перспективи розвитку економіки. У мікроекономічному вимірі – це платоспроможність суб'єкта господарювання, бізнесу. В обох випадках йдеться про здатність збалансувати зобов'язання з огляду на потреби в середньостроковій перспективі.
Камлик М.І. [228]	Економічна безпека – це надійна захищеність національних інтересів у сфері економіки від реальних та потенційних внутрішніх загроз, насамперед – від прямих та опосередкованих економічних збитків; захищеність економічних інтересів держави, суспільства і особистості, з одного боку, та впровадження оптимальної соціально-орієнтованої економічної політики, з іншого.
Козловський С.В., Жураківський Є.С. [229, 230]	Під економічною безпекою слід розуміти найважливішу якісну характеристику економічної системи, її здатність забезпечувати нормальні умови життя населення та оптимальні умови для розвитку держави, стійке постачання країни необхідними видами ресурсів, послідовну реалізацію національно-державних інтересів.
Książkowski K.M. [231]	Економічна безпека держави – це безперервне функціонування економік, тобто збереження основних показників розвитку, а також забезпечення компаративної рівноваги з економіками інших країн.
Макара О.В. [232]	Економічна безпека держави – це стан рівноваги і соціально орієнтованого розвитку національної економічної системи, що досягається завдяки реалізації сукупності форм та методів економічної політики.
Методика Міністерства економіки [233]	Економічна безпека – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави.
Мішина І.Г. [234]	Економічна безпека – це основа життєдіяльності суспільства, його соціально-політичної та національно-етнічної стійкості, це горизонтальні і вертикальні відносини між державою, регіонами, підприємствами й окремими індивідами з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється ефективне задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб'єктів економіки навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів.

Продовження таблиці А.1

1	2
Мунтіян В.І. [75]	Економічна безпека – це стан захищеності економічних інтересів особи, суспільства та держави, розвитку достатнього оборонного потенціалу, що сприятиме стійкому й ефективному функціонуванню економіки в режимі розширеного відтворення; створення передумов для підтримки та покращення рівня життя громадян, задоволення інтересів у виробничо-економічній, фінансовій, зовнішньоекономічній, технологічній, енергетичній, продовольчій та інших економічних сферах.
Пастернак-Таранушенко Г.А. [235]	Економічна безпека – це стан держави, що забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців.
Пухтаєвич Г.О. [236]	Економічна безпека – це такий стан національної економіки, за якого забезпечуються захист національних інтересів, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до розвитку та захищеність життєво важливих інтересів людей, суспільства, держави.
Raczkowski K. [237]	Економічна безпека – це збалансований стан ендо- та екзогенного функціонування національної економіки, в якій виникає ризик порушень рівноваги, для зниження якого необхідна реалізація визначених і ухвалених організаційно-правових норм і стандартів, принципів соціального співіснування.
Трач В.О. [238]	Економічна безпека – економічні відносини з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється ефективно задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб'єктів економіки навіть при несприятливих умовах внутрішнього і зовнішнього середовища.
Циглик І.І. [239]	Економічна безпека – це такий стан корпоративних ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації, технології і техніки, устаткування, прав) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найефективніше їх використання для забезпечення стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам).
Шлемко В.Т. [240]	Економічна безпека – це стан економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави.

Складено на основі [75, 217-240]

Додаток Б
Типи моделей розвитку економічних систем з позиції забезпечення
економічної безпеки

Таблиця Б.1

Типи моделей економічного розвитку економічних систем
(на прикладі України, США, Китаю)

СЕС	Україна	Китай	США
1	2	3	4
Ознаки	Характеристики, виявлені на основі даних історіографічного аналізу		
1. Характер економічного розвитку	Економічний розвиток обумовлений вирішенням внутрішніх проблем, пов'язаних з цілями, завданнями, структурою, технологіями (2000-2022 рік) Економічний розвиток обумовлений зовнішньою підтримкою (2022-2024 рік)	Економічний розвиток обумовлений вирішенням внутрішніх проблем, пов'язаних з цілями, завданнями, структурою, технологіями і економічною культурою, а також зовнішніх проблем, пов'язаних з політикою, демографією, макроекономікою тощо	Економічний розвиток обумовлений вирішенням зовнішніх проблем, пов'язаних з політикою, макроекономікою, науково-технічним прогресом, екологією, соціокультурним середовищем, а також вирішенням внутрішніх проблем, пов'язаних з цілями, завданнями, структурою, технологіями і економічною культурою (у міру зростання актуальності)
2. Домінуючі фактори економічного розвитку	На процес розвитку впливають переважно зовнішні чинники (політичні чинники)	На еволюційний процес впливають як зовнішні, так і внутрішні чинники	На процес розвитку впливають переважно внутрішні чинники
3. Структура ресурсів	Найбільшу питому вагу займають залучені первинні і вторинні економічні ресурси	Найбільшу питому вагу займають залучені первинні і вторинні економічні ресурси	Найбільша питома вага залучених первинних і вторинних економічних ресурсів
4. Економічна ніша	«Хаотична»	«Рациональна»	«Потенційна»

Продовження таблиці Б.1

1	2	3	4
5. Обсяг економічної ніші	Переважає визначається сукупністю власних первинних і вторинних економічних ресурсів	Переважає визначається сукупністю залучених вторинних економічних ресурсів	Визначається сукупністю як власних, так і залучених первинних і вторинних економічних ресурсів
6. Інтенсивність використання ресурсів	Низька інтенсивність накопичення і відтворення залучених первинних економічних ресурсів за рахунок переважного використання залучених ресурсів і їх перерозподілу в потенційні ніші інших систем	Висока інтенсивність накопичення і відтворення власних первинних економічних ресурсів за рахунок переважного використання залучених первинних і вторинних ресурсів	Достатня інтенсивність накопичення і відтворення як власних, так і залучених первинних і вторинних економічних ресурсів для забезпечення економічної стабільності і збереження відносно високих темпів економічного розвитку
7. Період залучення (інвестування) економічних ресурсів	Тривалий	Відносно нетривалий	Оптимальний
8. Сфера економічної діяльності	Відповідає переважно територіально-географічній	Значно ширша за територіально-географічну	Загальносвітова
9. Економічна активність	Низька, через знаходження у стадії кризи або виходу з економічної кризи	Висока, через знаходження на стадії економічного зростання	Відносно висока, через знаходження на стадії економічної стабільності
10. Швидкість розвитку	Низька	Висока	Помірна
11. Результативність економічного розвитку	Недостатня для переходу в стадію економічного зростання	Висока, в силу перебування на стадії економічного зростання	Висока, в силу перебування в стані економічної стабільності

Продовження таблиці Б.1

1	2	3	4
12. Темпи розвитку	Низькі темпи розвитку через значну тривалість переходів від однієї стадії розвитку до іншої у зв'язку з тим, що для створення власних первинних економічних ресурсів потрібні значні витрати часу і значні величини самих ресурсів	Прискорені темпи розвитку через коротку тривалість переходів від однієї стадії до іншої у зв'язку з тим, що для створення власних і здобуття залучених вторинних економічних ресурсів не потрібні значні витрати часу і значні власні первинні економічні ресурси	Відносно високі (помірні) темпи розвитку через середню тривалість переходів від однієї стадії розвитку до іншої, що обумовлено необхідністю компенсації значних витрат часу і власних первинних економічних ресурсів
13. Економічна стійкість	Практично відсутня в силу значного впливу зовнішніх (політичних) факторів	Висока, в силу гнучкого реагування на зміни зовнішніх і внутрішніх факторів	Висока, спостерігається тривалий період
14. Стратегічний потенціал	Низький, за рахунок неефективного використання власних і залучених економічних ресурсів	Відносно високий, за рахунок ефективного використання власних і залучених економічних ресурсів	Високий, за рахунок ефективного використання власних і залучених економічних ресурсів
15. Механізм управління факторами економічного ризику	Недостатній, не ефективний	Адаптивний	Ефективний
Тип моделі розвитку	Ендогенний (2000-2022 рік)	Екзогенний	Змішаний
	Екзогенний 3 24.02.2022 року		

Складено на основі [30, 62, 68]

Додаток В

Механізм забезпечення безпеки держави, суспільства та особистості

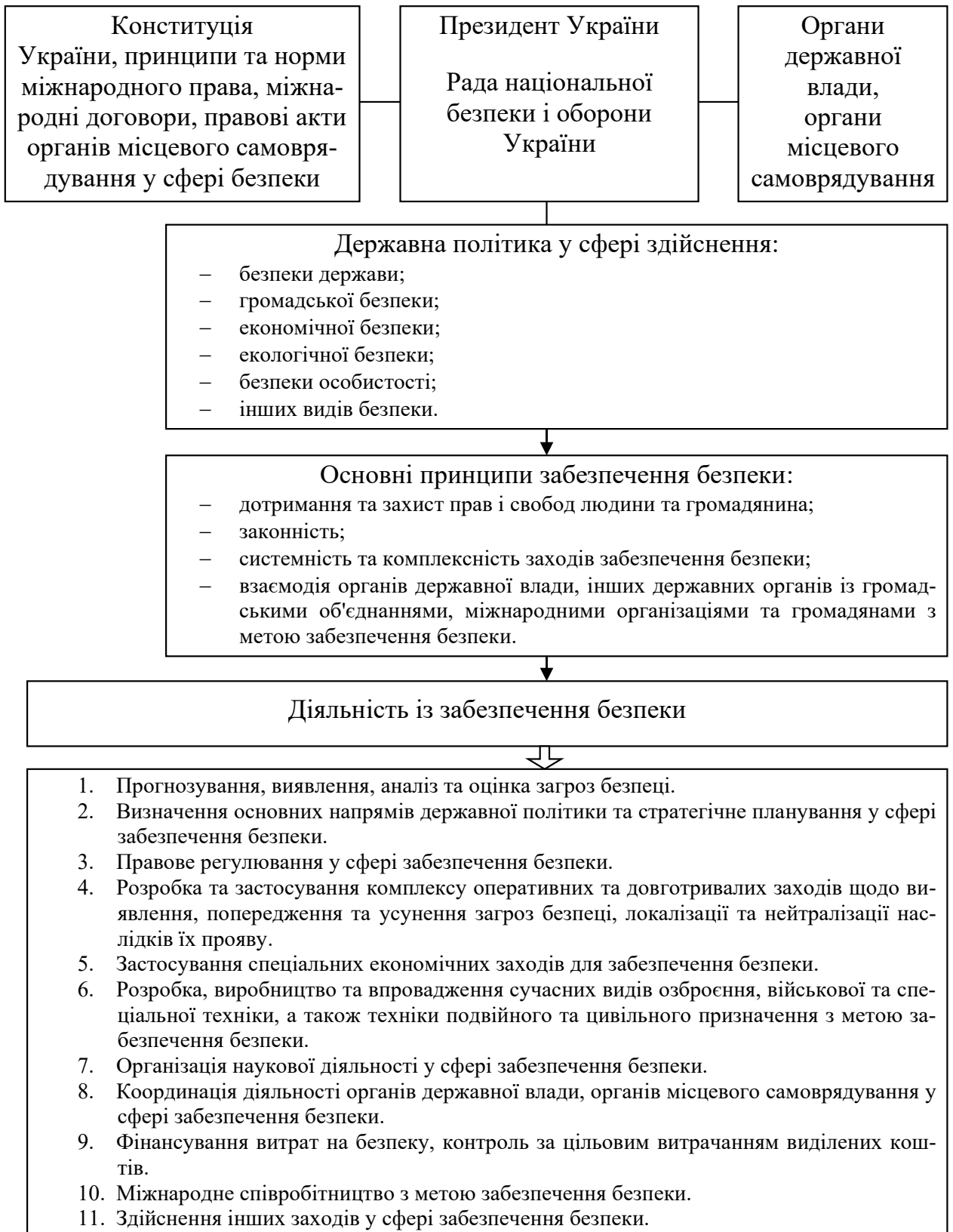

Рис. В.1. Механізм забезпечення безпеки держави, суспільства та особистості

Складено на основі [89, 90, 91]

Додаток Д

Методологія інституційного забезпечення економічної безпеки

Рис. Д.1. Методологія інституційного забезпечення економічної безпеки

Власна розробка

Додаток Е

Демографічний стан України

Таблиця Е.1

Чисельність населення України по регіонах (за оцінкою)
на 1 лютого 2022 року, осіб

	Наявне населення		Постійне населення	
	На 1 лютого 2022 року	Середня чисельність у січні 2022 року	На 1 лютого 2022 року	Середня чисельність у січні 2022 року
Україна	41130432	41148884	40960795	40979247
Вінницька	1507738	1508626	1500653	1501541
Волинська	1020770	1021063	1018042	1018335
Дніпропетровська	3093151	3094818	3089842	3091509
Донецька	4056405	4057888	4043520	4045003
Житомирська	1177564	1178298	1178333	1179067
Закарпатська	1243721	1244098	1240888	1241265
Запорізька	1636322	1637392	1635533	1636603
Івано-Франківська	1350565	1351193	1347839	1348467
Київська	1795542	1795310	1789763	1789531
Кіровоградська	902275	902993	895860	896578
Луганська	2101653	2102287	2097056	2097690
Львівська	2476113	2477123	2457743	2458753
Миколаївська	1090492	1091157	1089777	1090442
Одеська	2349749	2350571	2338689	2339511
Полтавська	1350564	1351424	1342726	1343586
Рівненська	1140902	1141343	1139842	1140283
Сумська	1034364	1035068	1032172	1032876
Тернопільська	1020953	1021333	1017702	1018082
Харківська	2596250	2597606	2580614	2581970
Херсонська	1000370	1000984	998938	999552
Хмельницька	1227474	1228152	1224311	1224989
Черкаська	1159200	1159972	1155571	1156343
Чернівецька	889928	890193	886863	887128
Чернігівська	957665	958490	949123	949948
м.Київ	2950702	2951502	2909395	2910195

Складено на основі даних [126]

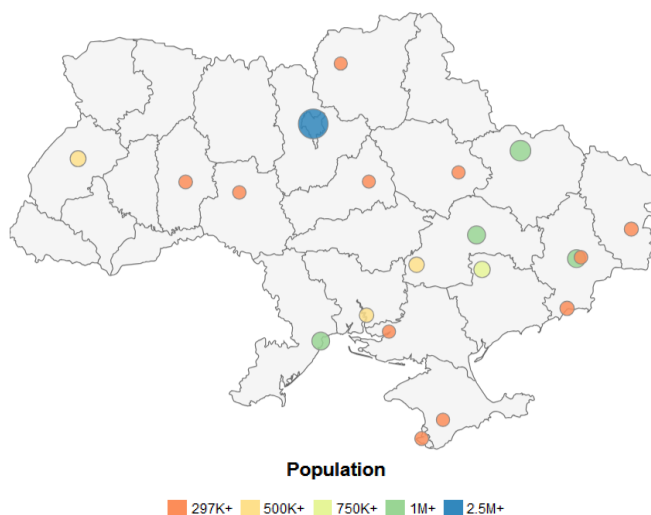

Рис. Е.1. Карта щільності населення України

Складено на основі даних [155]

Таблиця Е.2

Кількість прибулих, вибулих по регіонах у січні 2022 року, осіб

	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст (скорочення)
Україна	30955	28673	2282
Вінницька	1312	1237	75
Волинська	800	808	–8
Дніпропетровська	2264	1930	334
Донецька	992	1227	–235
Житомирська	920	1073	–153
Закарпатська	537	430	107
Запорізька	782	884	–102
Івано-Франківська	862	877	–15
Київська	4140	1867	2273
Кіровоградська	661	780	–119
Луганська	380	544	–164
Львівська	1591	1656	–65
Миколаївська	658	761	–103
Одеська	2129	1714	415
Полтавська	1163	1085	78
Рівненська	885	1055	–170
Сумська	807	877	–70
Тернопільська	871	659	212
Харківська	2604	2225	379
Херсонська	521	699	–178
Хмельницька	990	990	0
Черкаська	913	956	–43
Чернівецька	602	453	149
Чернігівська	563	700	–137
м.Київ	3008	3186	–178

Складено на основі даних [126]

Таблиця Е.3

Робоча сила за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2021 році

	січень-березень		січень-червень		січень-вересень		січень-грудень	
	тис. осіб	у % до населення відповідного віку	тис. осіб	у % до населення відповідного віку	тис. осіб	у % до населення відповідного віку	тис. осіб	у % до населення відповідного віку
Усе населення віком 15 років і старше	17294,4	54,3	17378,6	54,6	17479,0	54,9	17405,0	54,6
з нього								
15-70 років	17228,8	61,4	17301,6	61,7	17394,6	62,0	17321,6	61,8
20-64 роки	16963,9	71,5	17014,8	71,9	17090,7	72,2	17018,3	71,9
працездатного віку	16617,2	72,5	16646,2	72,6	16720,7	72,9	16666,8	72,7
за віковими групами								
15-24 роки	1133,9	31,0	1141,8	30,9	1144,5	30,9	1128,9	30,6
25-29 років	1866,7	78,5	1841,5	78,0	1840,6	78,0	1839,0	77,7
30-34 роки	2443,1	79,9	2426,0	79,9	2453,9	80,8	2459,9	80,8
35-39 років	2655,7	83,5	2669,5	84,1	2680,0	84,4	2664,2	83,9
40-49 років	4721,2	85,1	4740,4	85,5	4744,7	85,6	4723,3	85,2
50-59 років	3796,6	74,4	3827,0	74,9	3857,0	75,6	3851,5	75,4
60-70 років	611,6	11,9	655,4	12,8	673,9	13,2	654,8	12,8
71 рік і старше	65,6	1,7	77,0	2,0	84,4	2,2	83,4	2,2
Жінки	8259,8	47,6	8278,2	47,7	8331,7	48,0	8293,0	47,8
з них								
15-70 років	8223,4	55,9	8235,8	56,0	8285,8	56,3	8248,2	56,1
20-64 роки	8079,5	65,8	8085,7	66,0	8127,4	66,3	8091,9	66,0
працездатного віку	7916,9	68,0	7904,0	67,9	7941,8	68,2	7911,6	67,9
за віковими групами								
15-24 роки	513,9	29,1	511,6	28,6	504,5	28,2	502,8	28,1
25-29 років	778,9	67,0	755,1	65,4	754,6	65,5	748,9	65,1
30-34 роки	1049,5	69,7	1043,5	69,8	1059,9	70,8	1056,6	70,4
35-39 років	1209,4	76,4	1216,3	76,9	1221,6	77,4	1206,4	76,4
40-49 років	2347,9	82,3	2349,7	82,5	2357,6	82,7	2353,8	82,6
50-59 років	2017,3	72,7	2027,8	73,0	2043,6	73,6	2043,1	73,6
60-70 років	306,5	10,0	331,8	10,8	344,0	11,2	336,6	11,0
71 рік і старше	36,4	1,4	42,4	1,6	45,9	1,7	44,8	1,7
Чоловіки	9034,6	62,3	9100,4	62,8	9147,3	63,1	9112,0	62,9
з них								
15-70 років	9005,4	67,5	9065,8	68,0	9108,8	68,3	9073,4	68,1
20-64 роки	8884,4	77,7	8929,1	78,3	8963,3	78,6	8926,4	78,2
працездатного віку	8700,3	77,2	8742,2	77,5	8778,9	77,9	8755,2	77,7
за віковими групами								
15-24 роки	620,0	32,9	630,2	33,0	640,0	33,6	626,1	33,0
25-29 років	1087,8	89,4	1086,4	90,0	1086,0	89,8	1090,1	89,7
30-34 роки	1393,6	89,8	1382,5	89,7	1394,0	90,5	1403,3	90,8
35-39 років	1446,3	90,4	1453,2	91,1	1458,4	91,4	1457,8	91,4
40-49 років	2373,3	88,1	2390,7	88,8	2387,1	88,6	2369,5	87,9
50-59 років	1779,3	76,5	1799,2	77,2	1813,4	77,8	1808,4	77,6
60-70 років	305,1	14,8	323,6	15,7	329,9	16,0	318,2	15,5
71 рік і старше	29,2	2,5	34,6	3,0	38,5	3,3	38,6	3,3
Міська місцевість	11857,2	55,4	11915,5	55,6	11978,4	55,9	11948,7	55,8
з них								
15-70 років	11822,5	62,2	11875,6	62,5	11935,5	62,8	11906,7	62,6
20-64 роки	11656,3	72,6	11698,2	72,9	11749,9	73,3	11716,4	73,0
працездатного віку	11431,2	73,8	11454,7	73,9	11500,9	74,2	11483,3	74,1
за віковими групами								

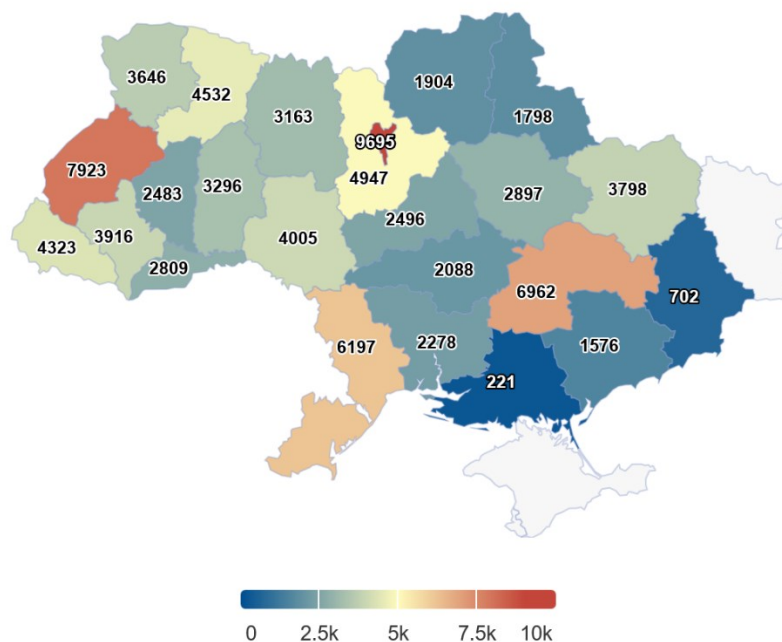
15-24 роки	652,1	27,6	671,1	28,2	677,4	28,5	671,0	28,2
25-29 років	1232,7	81,0	1215,2	80,1	1212,6	80,1	1217,1	80,3
30-34 роки	1679,4	81,5	1676,7	81,9	1691,3	82,6	1695,6	82,7
35-39 років	1976,5	84,9	1983,0	85,4	1988,1	85,5	1978,8	85,1
40-49 років	3334,9	86,9	3339,5	87,0	3343,5	87,0	3332,5	86,8
50-59 років	2555,6	75,4	2569,2	75,7	2588,0	76,4	2588,3	76,3
60-70 років	391,3	11,1	420,9	12,0	434,6	12,4	423,4	12,0
71 рік і старше	34,7	1,4	39,9	1,7	42,9	1,8	42,0	1,7
Сільська місцевість	5437,2	52,1	5463,1	52,4	5500,6	52,7	5456,3	52,3
з них								
15-70 років	5406,3	59,9	5426,0	60,1	5459,1	60,5	5414,9	60,0
20-64 роки	5307,6	69,3	5316,6	69,8	5340,8	70,1	5301,9	69,5
працездатного віку	5186,0	69,8	5191,5	69,9	5219,8	70,3	5183,5	69,8
за віковими групами								
15-24 роки	481,8	37,2	470,7	35,7	467,1	35,5	457,9	35,0
25-29 років	634,0	73,9	626,3	74,1	628,0	74,2	621,9	73,1
30-34 роки	763,7	76,5	749,3	75,9	762,6	76,9	764,3	76,9
35-39 років	679,2	79,5	686,5	80,5	691,9	81,4	685,4	80,6
40-49 років	1386,3	81,1	1400,9	82,3	1401,2	82,2	1390,8	81,6
50-59 років	1241,0	72,5	1257,8	73,3	1269,0	74,0	1263,2	73,6
60-70 років	220,3	13,8	234,5	14,6	239,3	14,9	231,4	14,5
71 рік і старше	30,9	2,2	37,1	2,6	41,5	2,9	41,4	2,9

*Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Складено на основі даних [126]

Кількість новонароджених в Україні

Січень-червень 2024, Мін'юст

Опендатабот

Рис. Е.2. Кількість новонароджених в Україні, січень-червень 2024 року
За інформацією [156]

Кількість померлих в Україні

Січень-червень 2024, Мін'юст

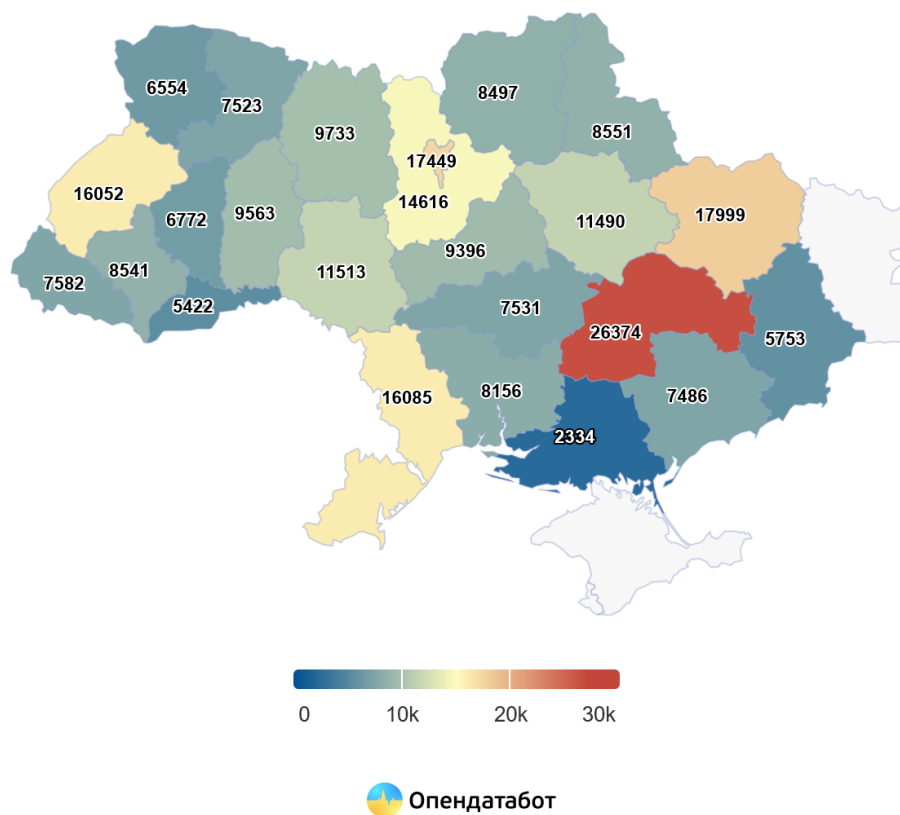

Рис. Е.2. Кількість померлих в Україні, січень-червень 2024 року
За інформацією [156]

Таблиця Е.4

Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012-2021 роках

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Усього зайнято	19261,4	19314,2	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4	16360,9	16578,3	15915,3	15610,0
Сільське, лісове та рибне господарство	3308,5	3389,0	3091,4	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6	3010,4	2721,2	2692,7
Промисловість	3236,7	3170,0	2898,2	2573,9	2494,8	2440,6	2426,0	2461,5	2358,6	2313,2
Будівництво	836,4	841,1	746,4	642,1	644,5	644,3	665,3	699,0	664,4	690,8
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4160,2	4269,5	3965,7	3510,7	3516,2	3525,8	3654,7	3801,3	3648,7	3604,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1150,9	1163,6	1113,4	998,0	997,2	991,6	995,1	999,0	975,2	961,0
Тимчасове розміщування й організація харчування	326,7	328,9	309,1	277,3	276,7	276,3	283,0	304,0	285,4	285,2

Продовження таблиці Е.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Інформація та телекомунікації	297,9	299,9	284,8	272,9	275,2	274,1	280,3	289,2	283,7	289,0
Фінансова та страхова діяльність	315,8	306,2	286,8	243,6	225,6	215,9	214,0	211,6	212,5	210,6
Операції з нерухомим майном	322,2	314,3	286,1	268,3	255,5	252,3	259,4	259,7	251,2	248,2
Професійна, наукова та технічна діяльність	504,1	493,6	456,0	422,9	428,1	415,8	437,9	421,6	418,2	422,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	343,9	343,3	334,3	298,6	304,3	297,9	304,3	317,9	304,6	317,9
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	1003,6 ²	962,3	959,5 ²	974,5 ²	973,1	979,7	939,3	870,5 ²	901,9 ²	873,9
Освіта	1633,2	1611,2	1587,7	1496,5	1441,4	1423,4	1416,5	1388,7	1394,9	1244,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1181,4	1171,8	1150,5	1040,7	1030,4	1013,6	995,4	974,2	935,4	913,4
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	225,6	226,5	221,2	207,9	201,6	199,8	196,9	197,6	196,0	178,7
Інші види економічної діяльності	414,3	423,0	382,2	344,7	345,8	344,6	355,2	372,1	363,4	364,5

¹ Розподіл загальної кількості зайнятого населення за видами економічної діяльності здійснено шляхом інтеграції даних обстеження робочої сили, державних статистичних спостережень підприємств і адміністративної звітності. Дані за 2012-2021 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, з 2015 року – також без частини тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей

² Ураховано кількість тимчасових працівників, які були залучені до підготовки та проведенні виборів: у 2012 році – до Верховної Ради України; у 2014 році – Президента України та до Верховної Ради України; у 2015 році – депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів; у 2019 році – Президента України та до Верховної Ради України; у 2020 році – депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів.

Складено на основі даних [126]

Додаток Ж

Регіональний економічний розвиток України

Таблиця Ж.1

Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, грн

	Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, грн / Per capita gross regional product, UAH ¹									
	2012	2013	2014 ²	2015	2016	2017 ³	2018 ³	2019 ³	2020	2021
Україна	32002	33473	36904	46413	55899	70170	84228	94633	101138	131734
Автономна Республіка Крим	22675	23595	...	...	...	...	...	...	...	...
області										
Вінницька	20253	22303	27249	37270	46615	58296	71098	83133	88380	114218
Волинська	19249	19817	23218	30387	34310	49937	58294	73192	75193	90331
Дніпропет- ровська	44650	46333	53749	65897	75396	97043	114750	122298	126209	186697
Донецька	38907	37830	27771	26864	32318	39299	45936	49385	50124	69446
Житомирська	19551	20286	23678	30698	38520	49700	62905	70225	76017	95948
Закарпатська	17088	17044	19170	22989	25727	34197	41706	48853	49538	60632
Запорізька	30656	30526	37251	50609	59729	75196	85764	91452	99738	138521
Івано- Франківська	23379	24022	27232	33170	37220	46282	57030	63237	66245	88227
Київська	40483	39988	46058	60109	74216	89904	112510	123216	135817	162696
Кіровоградська	22082	25533	29223	39356	47469	55128	67743	77788	81166	109183
Луганська	25950	24514	14079	10778	14251	13873	16300	18793	20297	24684
Львівська	24387	24937	28731	37338	45319	58183	70169	85177	94317	119049
Миколаївська	24838	27355	30357	41501	50091	60486	70325	82121	86750	112864
Одеська	27070	29118	31268	41682	50159	62643	72731	82879	92823	115129
Полтавська	38424	39962	48040	66390	81145	105994	123722	134383	136608	195825
Рівненська	18860	19003	24762	30350	33958	42004	49038	58318	62485	77599
Сумська	21722	23517	26943	37170	41741	51367	62943	70550	75815	100760
Тернопільська	16644	16819	20228	24963	29247	38563	46828	54821	60565	79412
Харківська	29972	31128	35328	45816	57150	69409	86889	92835	97428	122227
Херсонська	17910	19311	21725	30246	36585	45486	52914	59972	66973	87378
Хмельницька	19920	20165	24662	31660	37881	49858	59576	65893	77153	96964
Черкаська	24558	26168	30628	40759	48025	59612	76881	86279	91817	112145
Чернівецька	14529	15154	16552	20338	23365	31495	37443	46135	50110	61088
Чернігівська	22096	22603	26530	35196	41726	55139	69712	78098	85435	117225
м.Київ	97429	109402	124163	155904	191736	238687	283175	320898	342247	431616
м.Севастополь	25872	28765	...	...	...	...	...	...	...	...

¹ Починаючи з 2012 року розрахунки здійснено відповідно до Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 року (наказ Держстату України від 17.12.2013 № 398).

² Починаючи з 2014 року дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

³ Переглянуті дані регіональних рахунків за 2017–2019 роки (з урахуванням змін у платіжному балансі НБУ).

Складено на основі даних [126]

Таблиця Ж.2

Капітальні інвестиції за регіонами за 2015-2023 роки, тис. грн.

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Україна	273116436	359216132	448461518	578726385	623978935	508217042	673899339	409659973	627280766
Вінницька	7372954	8301879	11744065	17626523	15724889	13601513	16922083	14122127	19212450
Волинська	6166812	6384165	7041881	8687043	12663952	9121580	11718339	9535011	12497407
Дніпропетровська	25919884	33169056	42908537	60288615	66951109	58601434	78484388	40477938	63067801
Донецька	8304350	11902168	17268944	26979391	30594456	26597759	32477585	5564920	7842038
Житомирська	4044434	5573508	7722019	8742342	8466947	9270208	11484802	6113180	11566280
Закарпатська	3778415	4662988	5623663	7500586	9330284	5080997	9184293	6818030	8893280
Запорізька	7794285	11039714	15879713	15732000	14876732	15495040	21039301	9312457	8563679
Івано-Франківська	9609271	7947642	9707832	9393710	9305479	6338028	12281979	6851489	12002208
Київська	24359123	33411394	34494456	40713371	50295709	32760002	44287688	31168571	51184367
Кіровоградська	4057085	6355304	7320933	7181482	7794271	6745999	8678511	7096670	9147036
Луганська	2060105	4122191	3329763	3219250	3357465	3259085	4496519	270765	336330
Львівська	13386534	18605213	24105881	28995529	31061498	23641491	31483777	26161357	44790018
Миколаївська	5989936	9730198	11177966	10099206	12549282	9504884	12135819	5008597	8991126
Одеська	9983523	16728698	22299736	23787770	21080135	21437623	24149475	13546742	19150399
Полтавська	8337857	15265159	15855591	18636731	23005311	25156889	28044554	17537579	24130778
Рівненська	4334225	4324071	6126758	7227975	6729238	5650634	21469390	12042531	13506009
Сумська	3662959	5762584	6947128	7749894	7734230	7200076	10554537	5497986	8956585
Тернопільська	3827501	4888237	7150601	8374959	9210257	7296821	10660241	8501803	11823173
Харківська	11246660	16545885	19361745	23551320	22874643	20248586	24647677	9586004	18057050
Херсонська	3107395	4591276	7362241	8853235	12368330	7199137	14616823	700413	743610
Хмельницька	6809321	9123259	10499875	11274895	10534118	10617033	13515408	9753202	15153113
Черкаська	4485785	6498704	8144225	11110406	11385503	9079342	12299817	9227586	14283813
Чернівецька	2789194	2668813	2992111	3720598	4096834	3319516	4289617	3358738	4741733
Чернігівська	3550222	5318489	7351103	8971259	8740461	7957105	10293734	8305914	12631781
м.Київ	88138606	106295537	136044751	200308295	213247802	163036260	204682982	143100363	226008702

¹ Дані за 2010-2021 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, а також за 2014-2021 роки без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях; дані за 2022-2023 роки наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

² Інформація за 2021-2023 роки сформована на основі фактично поданих підприємствами звітів та проведених дооцінок показників.

Складено на основі даних [126]

Таблиця Ж.3

**Наявний дохід населення у розрахунку на одну особу
за регіонами України, грн.**

	Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн / Disposable income per capita, UAH								
	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	2017 ¹	2018 ¹	2019 ¹	2020 ¹	2021 ¹
Україна	26719	26782	31803	37080	47270	58442	69140	74688	90036
Автономна Респуб- ліка Крим	22793	...	...	...	...	...	...	...	...
області									
Вінницька	23001	23422	29637	34931	45436	55734	65503	70939	86274
Волинська	19805	20137	24980	30013	38514	46120	53990	57973	70061
Дніпропетровська	30301	32036	39142	44366	57333	74755	89042	94804	113085
Донецька	31049	26234	21346	20927	25278	33840	39843	42219	49217
Житомирська	21652	22102	27801	32979	42684	52715	62571	66651	79328
Закарпатська	17929	17358	22457	26856	33891	41418	47852	52379	60386
Запорізька	28388	30182	36277	43462	54261	65065	76062	83309	97924
Івано-Франківська	20988	20357	26540	31719	40580	48724	56514	61088	71944
Київська	27391	28443	33956	40127	50664	65623	76232	80274	98771
Кіровоградська	21671	21954	27383	32745	42227	50373	58461	64510	76623
Луганська	25590	19788	15634	13793	16416	21252	24975	27274	32223
Львівська	23138	23595	29542	35325	44981	56592	67353	73092	89441
Миколаївська	23869	23459	29342	34971	45356	55469	64700	69884	85575
Одеська	25572	24242	32385	39132	50111	63153	75288	82007	96851
Полтавська	25371	26196	31997	37938	48663	61649	72843	78813	95770
Рівненська	21165	21781	26708	31295	40325	48184	55917	59350	70826
Сумська	23559	23938	30572	36084	45852	55829	65932	71955	87410
Тернопільська	18994	18401	24040	28195	36204	43577	50536	55776	67467
Харківська	26098	26274	32198	38197	48370	56421	66547	75923	92746
Херсонська	21724	20728	27880	32968	41695	50195	58129	63853	76532
Хмельницька	22789	22686	29292	34395	43638	50640	58934	65411	78500
Черкаська	21633	21761	26970	32327	41854	50600	59626	64852	79621
Чернівецька	19438	18476	23929	28361	36215	42762	49142	54178	64130
Чернігівська	23600	23093	28440	33231	42501	51213	59972	65815	76777
м.Київ	55842	62715	76514	92254	118208	143676	173677	182547	225321
м.Севастополь	26584	...	...	...	...	...	...	...	...

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Складено на основі даних [126]

Додаток К
Вплив інформаційних революцій на економічну безпеку
та розвиток суспільства

Таблиця К.1

Інформаційні революції та їх вплив на розвиток суспільства

Інформаційна революція	Основні результати
Перша інформаційна революція	Поява мови: – розвиток абстрактного мислення; – зародження розумової діяльності людей; – придбання, збереження та передача «живих знань», носіями яких були люди.
Друга інформаційна революція	Винахід писемності: – відчуження знань, їх фіксація на матеріальних носіях; – збереження накопичених знань; – широке поширення знань; – поява нових видів комунікації; – зародження інформаційної культури; – поява поняття «освіта».
Третя інформаційна революція Середина XVI ст.	Винахід друкарського верстата – інформаційний вибух: – розповсюдження друкарства; – зменшення вартості книг; – вибухоподібне зростання документів, що використовуються; – зародження інституту інтелектуальної власності та авторського права; – поява друкованих ЗМІ; – зростання обсягів друкованої продукції.
Четверта інформаційна революція (електронна) XIX століття	Поява електрики: – поява телеграфу, телефону, радіо, телебачення; – формування нових комунікаційних мереж; – передача великих обсягів інформації; – висока швидкість інформаційних комунікацій.
П'ята інформаційна революція (комп'ютерна) 50-ті роки XX століття	Поява засобів цифрової обчислювальної техніки: – активізація та ефективне використання інформаційних ресурсів; – систематизація, зберігання, переробка інформації; – комп'ютери стали доступними для повсякденного використання.
Шоста інформаційна революція (мережева) XXI століття	Об'єднання комп'ютерів у мережі: – поява єдиного глобального інформаційного простору; – поява мережі Інтернет; – використання ресурсів Інтернету в особистих, економічних, політичних та інших цілях; – віртуалізація соціальних комунікацій; – виникнення нової галузі – інформаційної індустрії, поява нових засобів, методів та технологій для виробництва нових знань.

Власна розробка

Додаток Л

Вплив інформаційних загроз на економічну безпеку

Таблиця Л.1

Вплив інформаційних загроз на економічну безпеку

Рівень	Інформаційні погрози	Економічні наслідки	Вплив на економічну безпеку
Державний	Кібершпигунство та маніпулювання унікальною розвідувальною інформацією	Розорення держави, обвалення валюти, порушення стійкості розвитку економіки, нереалізація намічених програм, підлив інвестиційних проектів	Зниження рівня економічної безпеки держави
	Ведення інформаційних війн	Відставання ВВП, викликане зростанням непродуктивних витрат, формування нового сегменту тіньової економіки – «чорного» кіберринку, порушення ринкових механізмів та принципів конкуренції, монополізація економіки	
	Інформаційне домінування розвинених країн	Вилучення технологічної ренти розвиненими країнами, посилення економічної залежності від розвинених країн, витіснення зі світового інформаційного ринку	
	Інформаційна нерівність	Посилення економічної диференціації суспільства	
Корпоративний	Ушкодження інформаційних систем та інфраструктури (навмисні та ненавмисні)	Прямий фінансовий збиток. Витрати відновлення пошкодженого устаткування	Зниження рівня економічної безпеки фірми
	Зовнішнє і внутрішнє кібершпигунство, фішинг. Неграмотність і недбалість персоналу	Втрата конкурентних переваг, зниження довіри до фірми, втрата частки ринку та доходів	
	Безконтрольний доступ співробітників до мережі Інтернет	Зниження продуктивності праці, втрати робочого дня. Втрати від зниження пропускної допомоги мережі	
Особистісний	Крадіжка персональних даних, втрата приватності	Втрата професійної репутації. Шантаж із метою вилучення коштів	Зниження рівня економічної безпеки особистості
	Кібершпигунство з використанням банківських карток	Втрата коштів власниками кредитних та дебетових банківських карток	
	Кібершахрайство в мережі Інтернет (сайти-двійники, пропозиції великих заробітків, віртуальні обмінники)	Прямі фінансові втрати	
	SMS-шахрайство	Втрата коштів з рахунків абонентів стільникового зв'язку	
	Інтернет-залежність, інформаційні хвороби	Скорочення робочого часу, втрата професійних характеристик, непродуктивні витрати часу, втрата роботи	

Власна розробка

Додаток М

Основні положення теорії нечіткої логіки

При розробці макроекономічних моделей, побудованих на базі теорії нечіткої логіки (нечітких множин), використовуються такі поняття та визначення:

1. Універсальна множина. Універсальна множина U – це певна множина, яка охоплює всю галузь знань, яка досліджується.

2. Нечітка множина. Нечіткою множиною F на універсальній множині U називається сукупність пар $\{\mu_F(u), u\}$, де $\mu_F(u)$ – функція належності елемента $u \in U$ до нечіткої множини F .

3. Функція належності. Функція належності $\mu_F(u)$ відображає ступінь належності кожного елемента універсальної множини до нечіткої множини F . Функція належності набуває значень від 0 до 1. Чим вище ступінь належності, тим більшою мірою елемент універсальної множини відповідає властивостям нечіткої множини.

Якщо універсальна множина складається з кінцевого числа елементів $U = \{u_1, u_2, \dots, u_n\}$, то нечітка множина F записується у вигляді:

$$F = \sum_{i=1}^n \mu_A(u_i) / u_i. \quad (M.1)$$

Якщо універсальна множина складається з нескінченного числа елементів U , то нечітка множина F записується у вигляді:

$$F = \int_U \mu_A(u) / u. \quad (M.2)$$

4. Лінгвістична змінна. Лінгвістичною змінною називається така змінна, значеннями якої є слова та словосполучення, записані людською або штучною мовами.

5. Терм-множина. Терм-множиною називається множина усіх можливих значень лінгвістичної змінної.

6. Терм. Термом називається елемент терм-множини. В теорії нечітких множин терм задається функцією належності.

Основні операції (правила) теорії нечітких множин, які використовуються для моделювання, визначаються так:

а) операція доповнення множин:

$$\bar{F} = \sum_{i=1}^n (1 - \mu_F(u_i)) / u_i, \quad (M.3)$$

$$\mu_{\bar{F}}(u) = 1 - \mu_F(u); \quad (M.4)$$

б) операція об'єднання множин:

$$F \cup G = \sum_{i=1}^n \{\mu_F(u_i) \cup \mu_G(u_i)\}, \quad (M.5)$$

$$\mu_{F \cup G}(u) = \mu_F(u) \cup \mu_G(u); \quad (M.6)$$

де $\cup$ – знак оператора “взяття максимуму”;

в) операція перетину множин:

$$F \cap G = \sum_{i=1}^n \{\mu_F(u_i) \cap \mu_G(u_i)\}, \quad (M.7)$$

$$\mu_{F \cap G}(u) = \mu_F(u) \cap \mu_G(u), \quad (M.8)$$

де $\cap$ – знак оператора “взяття мінімуму”.

За допомогою цих операцій (правил) записуються нечіткі логічні рівняння. Операції “взяття мінімуму” і “взяття максимуму” відповідають операціям логічного “і” і логічного “або” в чіткій логіці.

Маючи інформацію про причинно-наслідковий зв'язок між двома параметрами (наприклад, “якщо R , то G ”), що використовують нечіткі множини $R \subset U$, $G \subset V$, можна зробити нечіткий логічний висновок “ $R \rightarrow G, R' \rightarrow G$ ”. Це означає, якщо з факту R виходить факт G , то з факту R' буде виходити факт G' , де R, G, R', G' – нечіткі множини. Дана операція є операцією складання бази знань.

За допомогою нечіткої бази знань можна здійснити апроксимацію залежності $y = f(x_1, x_2, \dots, x_n)$, яка називається “нечіткий логічний висновок”. Для того, щоб виконати операцію нечіткого логічного висновку, необхідно знати нечітке співвідношення між множинами.

Нечітке співвідношення між множинами $R \subset G$ і $G \subset V$, які задані на універсальних множинах $W = \{w_1, w_2, \dots, w_i\}$ і $V = \{v_1, v_2, \dots, v_m\}$, визначається матрицею, яка має вигляд:

$$Y = R \times G = \sum_{i=1}^l \sum_{j=1}^m \{\mu_R(w_i) \cap \mu_G(v_j)\}. \quad (M.9)$$

В матриці, яку ми отримали, елемент, що стоїть на перетині i -го рядку та j -ої колонки, визначається як:

$$\mu_Y(w_i, v_j) = \mu_R(w_i) \cap \mu_G(v_j). \quad (M.10)$$

Для розрахунку нечіткого логічного висновку G' використовуємо формулу:

$$G' = R' \circ Y = R' \circ (R \times G), \quad (M.11)$$

де $\circ$ – операція “min-max композиції”.

Підставивши формулу (M.11) у вираз (M.9), отримаємо формулу для формулювання (розрахунку) нечіткого логічного висловлювання (висновку):

$$G' = \sum_{j=1}^m \cup w_i \subset W \{\mu_{R'}(w_i) \cap \mu_Y(w_i, v_j)\}. \quad (M.12)$$

Дефазифікація є останнім етапом моделювання і являє собою обернене перетворення знайденого нечіткого логічного висловлювання (висновку) у вихідний прогнозний параметр (змінну) Y^* . Число Y^* , яке відповідає нечіткій множині (M.1), можна розрахувати таким чином:

$$Y^* = \frac{u_1 \cdot \mu_F(u_1) + u_2 \cdot \mu_F(u_2) + \dots + u_n \cdot \mu_F(u_n)}{\mu_F(u_1) + \mu_F(u_2) + \dots + \mu_F(u_n)}. \quad (M.13)$$

При ймовірнісній інтерпретації ступенів належності формула (M.13) є аналогом математичного очікування дискретної випадкової величини.

Додаток Н
Економіко-математичне моделювання рівня економічної безпеки
України на основі теорії нечіткої логіки

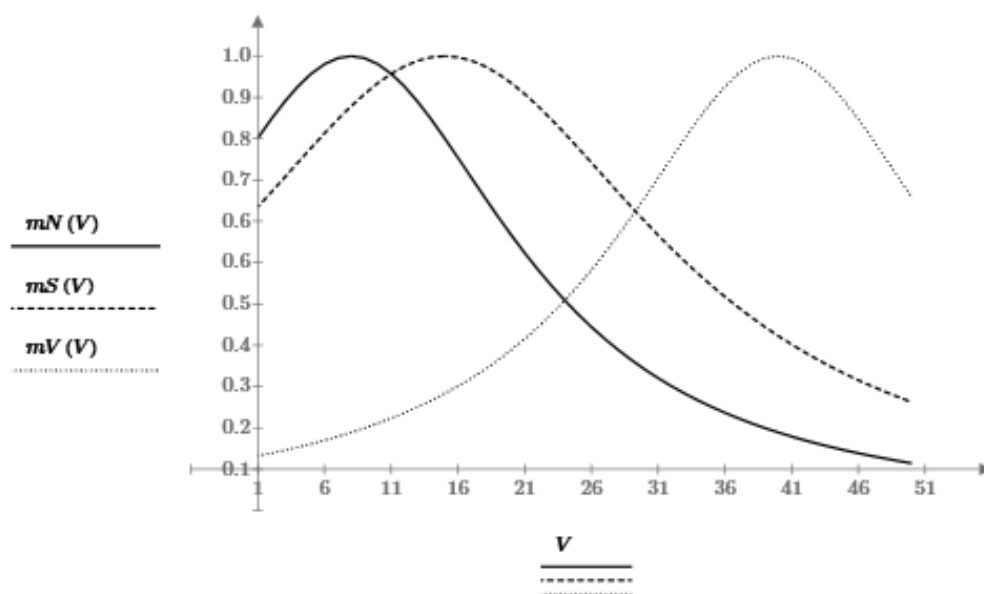

Рис. Н.1. Функції належності V – рівня ВВП на душу населення
(тис. дол. США)

Власна розробка

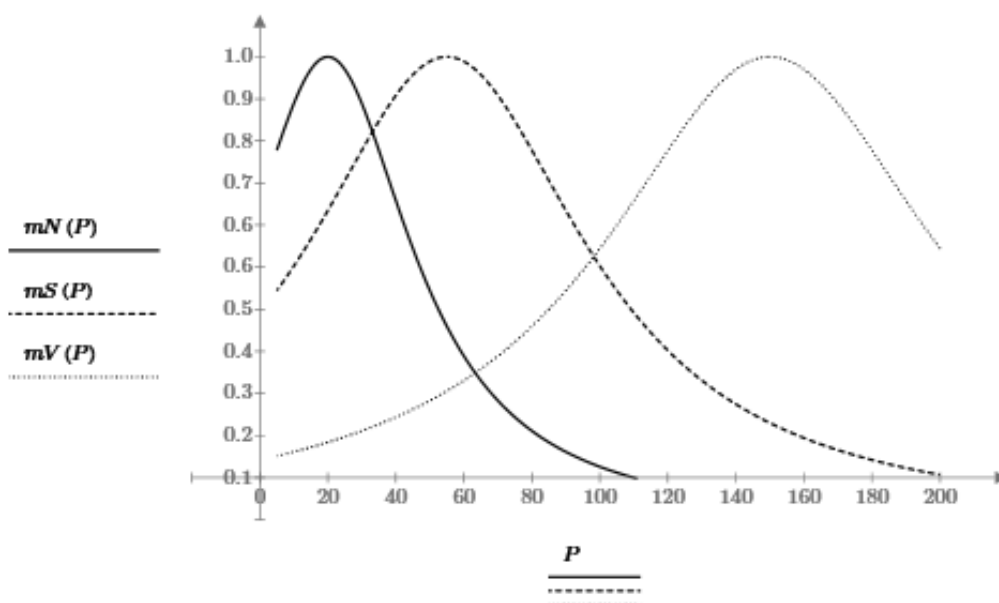

Рис. Н.2. Функції належності P – рівня продуктивності суспільної праці

Власна розробка

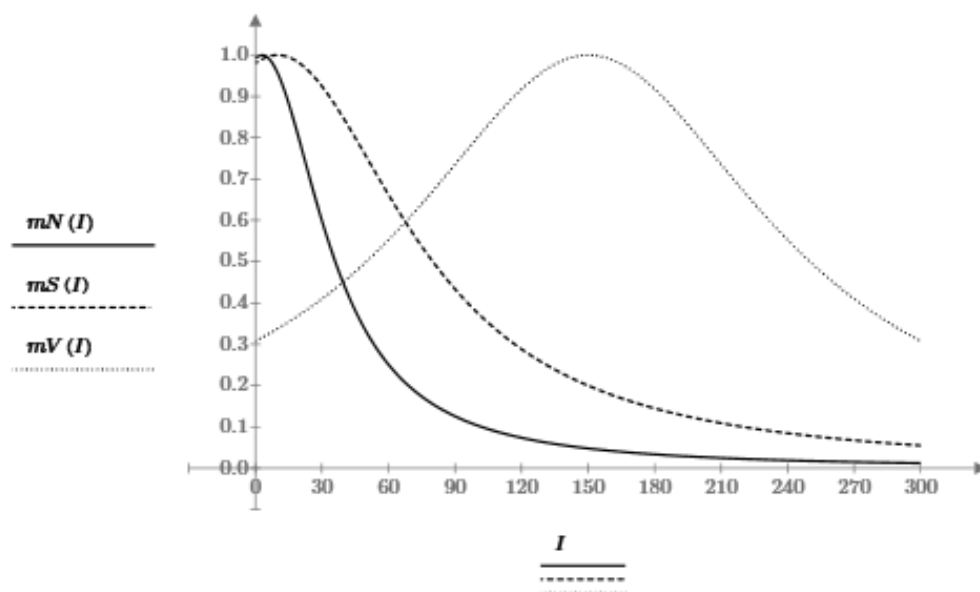

Рис. Н.3. Функції належності I – індексу інфляції в Україні

Власна розробка

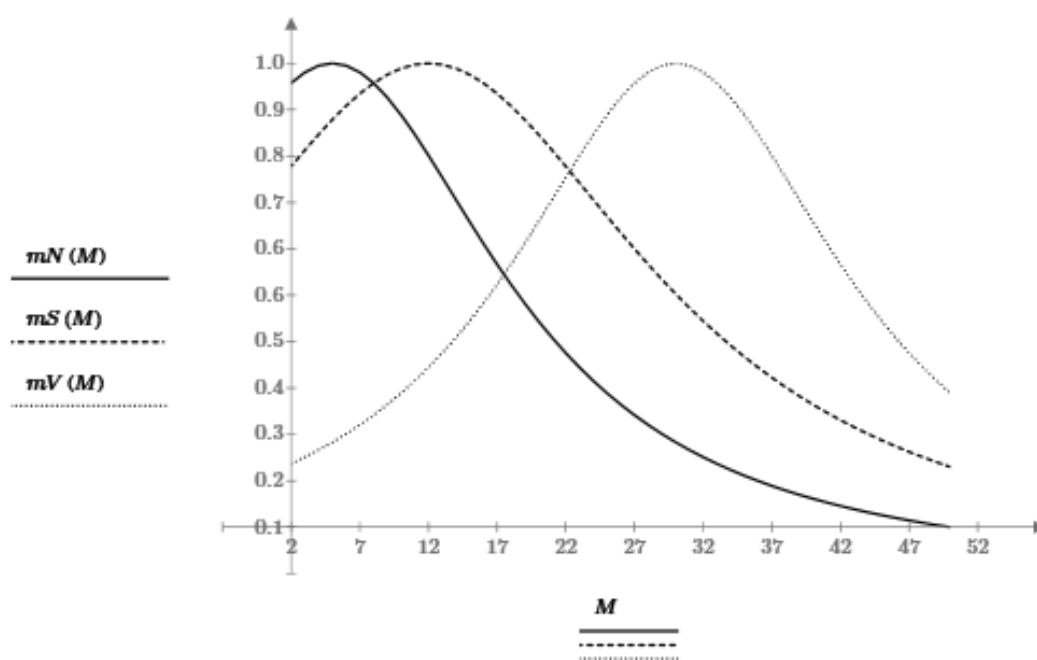

Рис. Н.4. Функції належності M – рівня прожиткового мінімуму в Україні (тис. грн.)

Власна розробка

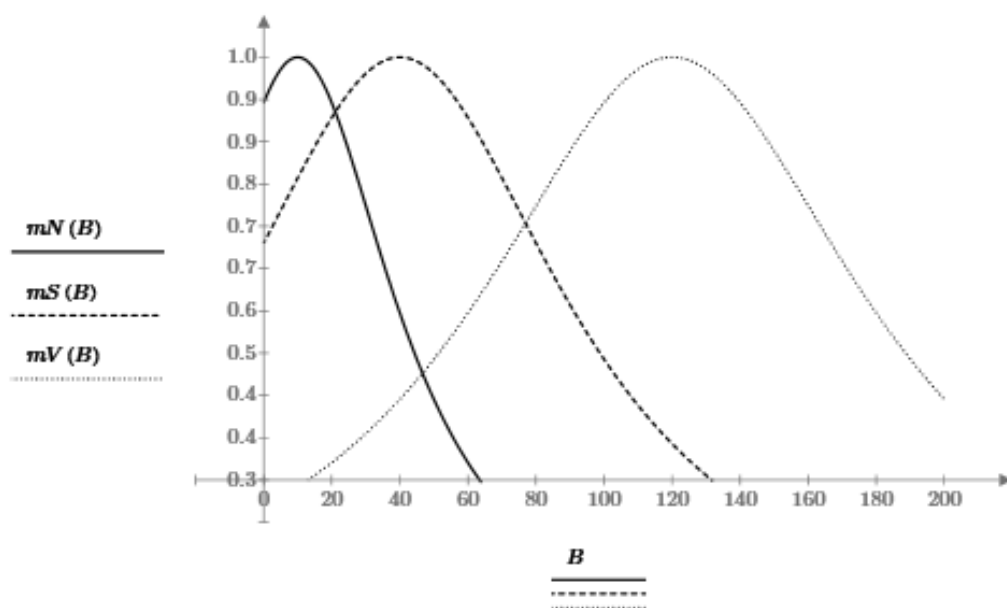

Рис. Н.5. Функції належності B – рівня державного боргу в Україні (млрд. дол. США)

Власна розробка

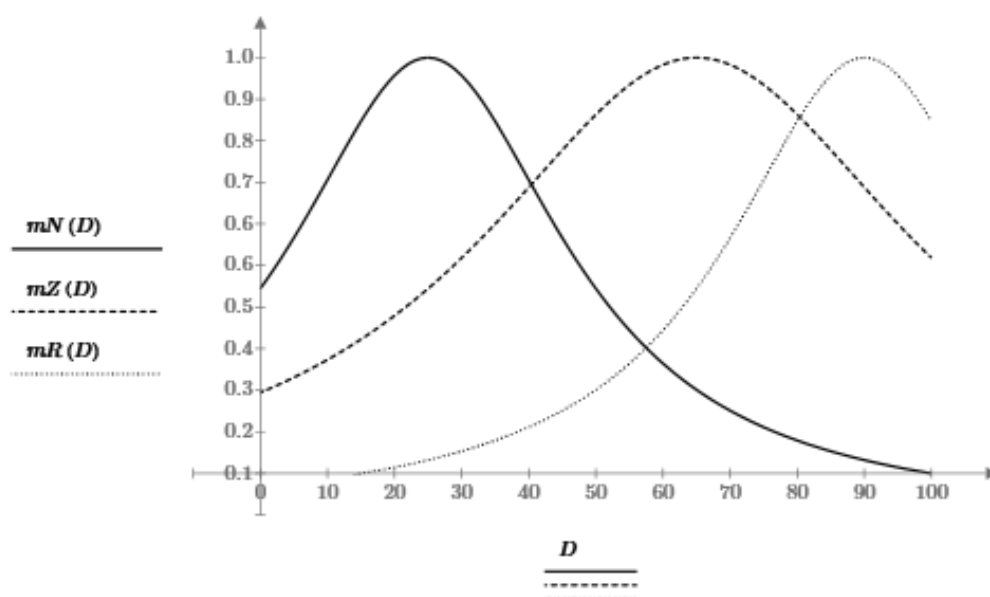

Рис. Н.6. Функції належності D – рівня демографічного стану в Україні

Власна розробка

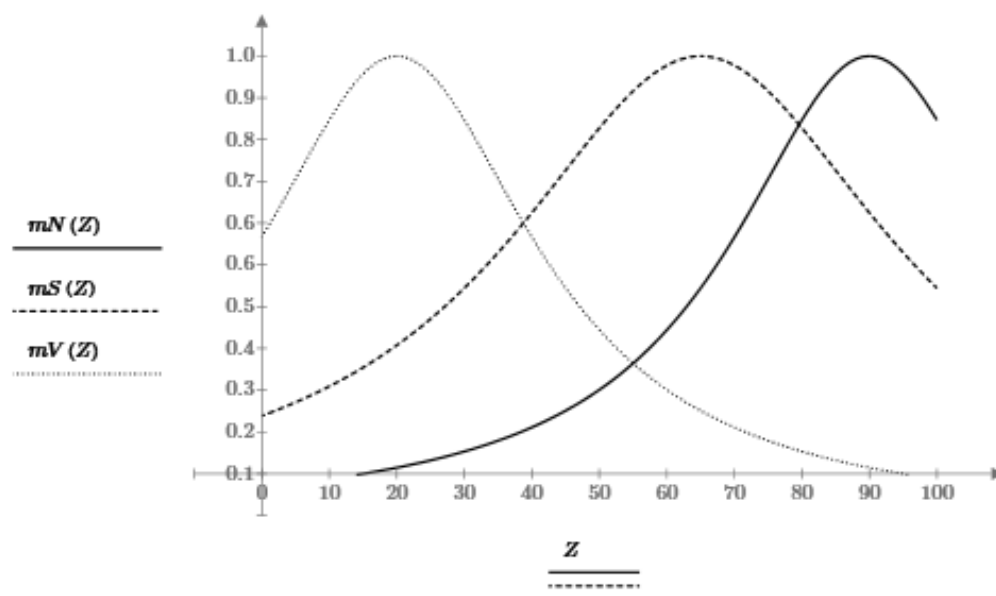

Рис. Н.7. Функції належності Z – рівня міжнародної залежності України
Власна розробка

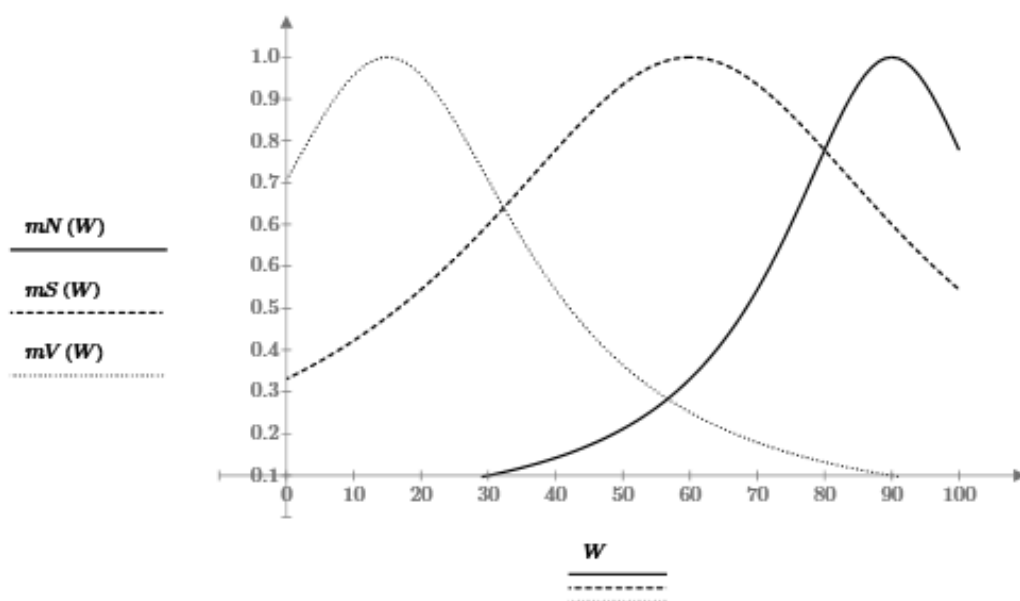

Рис. Н.8. Функції належності W – рівня впливу війни та злочинності на економіку України
Власна розробка

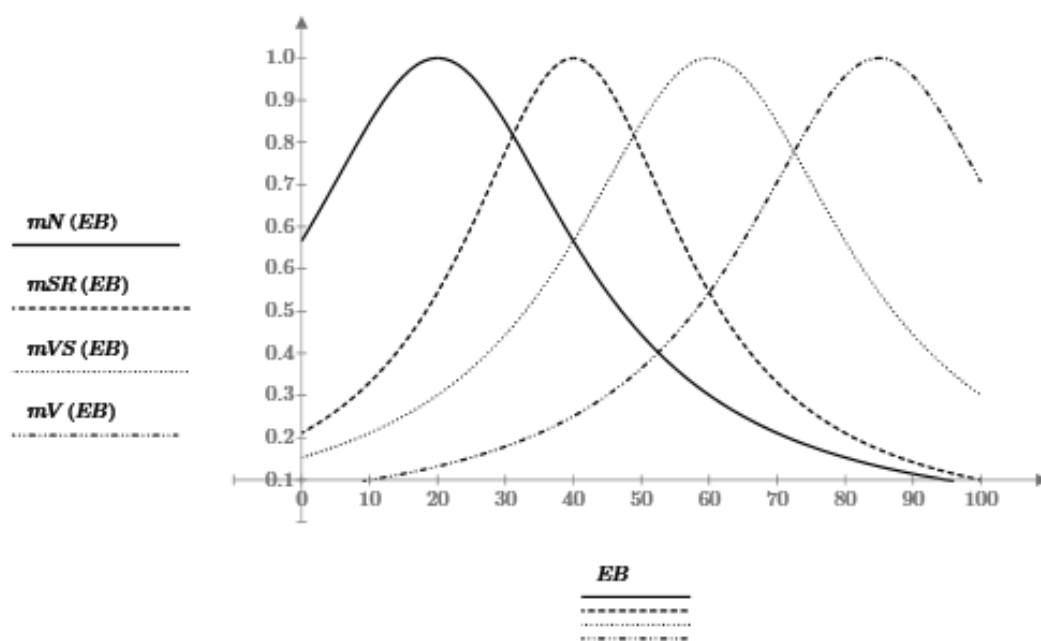

Рис. Н.9. Функції належності для вихідного показника EB – рівня економічної безпеки України

Додаток П

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Баранов А. В., Сторчак С. Г. Продовольча безпека як фактор економічної безпеки економіки України в умовах війни. *Агросвіт*. 2023. № 13. С. 75-82. URL: <http://dx.doi.org/10.32702/2306-6792.2023.13.75>
2. Лавров Р. В., Сторчак С. Г., Безп'ятко О. А. Концепційні підходи до формування моделі економічної безпеки держави в умовах диджиталізації. *Агросвіт*. 2024. № 8. С. 49-57. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.8.49>
3. Сторчак С. Г. Фактори, принципи та загрози економічній безпеці: підходи до їх виявлення в управлінні державаою. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 18. С. 112-119. URL: <http://dx.doi.org/10.32702/2306-6814.2024.18.112>
4. Kozlovskiy, S., Zayukov, I., Kozlovskiy, V., Tregubov, O., Storchak, S., Mishchenko, V., Lavrov, R. (2025). Relationship Between Organic Farmland Expansion and Greenhouse Gas Emissions in Europe: Implications for the Implementation of the Sustainable Development Goals. *Problemy Ekorozwoju*, Vol. 20(1), pp. 159-173. <https://doi.org/10.35784/preko>.
5. Сторчак С. Г. Вплив розвитку цифрової економіки на економічну безпеку держави. *Економіка та суспільство*. 2025. № 71. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-71>
6. Козловський С. В., Сторчак С. Г. Інституційне забезпечення економічної безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2025. № 10. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.10.32>
7. Сторчак С. Г. Основні загрози економічній безпеці України // *Сучасні тенденції розвитку фінансових та інноваційно-інвестиційних процесів в Україні*. Вінниця, ВНТУ, 1-2 березня 2024 р. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/fiip/fiip2024/paper/view/20186/0>
8. Сторчак С. Г. Економічна безпека держави в умовах диджиталізації //

Global science: prospects and innovations. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2024. Pp. 461-466. URL: <https://sci-conf.com.ua/ix-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-global-science-prospects-and-innovations-25-27-04-2024-liverpul-velikobritaniya-arhiv/>

9. Сторчак С. Г. Визначальні фактори та загрози економічній безпеці України // *Актуальні питання науки, освіти і суспільства в умовах сучасних викликів*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Рівне, ЦФЕНД, 21 лютого 2025 р. у 2 ч. Ч. 1. С. 10-12. URL: <https://www.economics.in.ua/2025/02/21-1.html>
10. Сторчак С. Г. Причини кризового стану української соціально-економічної системи // *Сталий економічний розвиток, ефективне управління та фінансово-правові механізми в умовах глобальних трансформацій*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Ізмаїл: ЦФЕНД, 2025. 79 с., С. 27-28. URL: <https://www.economics.in.ua/2025/02/28.html>
11. Сторчак С. Г. Структура моделі оцінки та моніторингу економічної безпеки держави на основі базисних детермінант // *Наука, освіта і суспільство в умовах змін: виклики та інновації*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Кременчук: ЦФЕНД, 2025. 256 с., С. 133-136. URL: <https://www.economics.in.ua/2025/10/10.html>

Додаток Р

Довідки про впровадження результатів дисертації

УКРАЇНА ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ ДЕПАРТАМЕНТ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

21036, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 7, тел. (0432) 66-14-38, факс (0432) 53-09-59
<http://www.vin.gov.ua> E-mail: ums@vin.gov.ua

на № 16.10.2025 № 157/0-1
від

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
СТОРЧАКА СВЯТОСЛАВА ГРИГОРОВИЧА
на тему: «Детермінанти економічної безпеки України в умовах
інституціональних змін»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю С1 – Економіка та міжнародні економічні
відносини (051 «Економіка»)

У дисертаційній роботі Сторчака С. Г. розроблено науково-методичні засади та практичні рекомендації щодо підвищення рівня економічної безпеки України в умовах інституційних змін та цифровізації. У роботі запропоновано: модель інституційного механізму економічної безпеки, що поєднує правові, економічні та інформаційні складові; типологію детермінантів економічної безпеки, яка враховує вплив глобалізаційних процесів, зовнішньої агресії, соціально-демографічних тенденцій, фінансової нестабільності та інституційних ризиків; модель цифрової адаптивної системи підтримки прийняття рішень щодо забезпечення економічної безпеки на основі когнітивного підходу та принципів нечіткої логіки, апробовану у середовищі Matlab 6.1; методичний підхід до оцінки стану економічної безпеки держави з урахуванням внутрішніх і зовнішніх загроз, включаючи інформаційні, енергетичні, фінансові, соціальні, екологічні та військові чинники; систему рекомендацій щодо удосконалення державної політики інформаційної безпеки та протидії кіберзагрозам на державному, корпоративному й особистісному рівнях.

Розроблені наукові положення впроваджено в аналітичну діяльність департаментів, які займаються стратегічним плануванням і моніторингом економічної безпеки у Вінницькій області, зокрема при: оцінюванні рівня регіональної економічної безпеки та соціально-економічної стійкості; формуванні регіональних програм цифрової трансформації економіки; розробці механізмів протидії інформаційним загрозам та удосконаленні системи кіберзахисту; підготовці рекомендацій щодо підвищення ефективності управління ризиками у сфері публічних фінансів, енергетики та промисловості.

Результати дослідження рекомендовані для використання органами державної влади, місцевого самоврядування, регіональними департаментами економічного розвитку та безпеки при розробці стратегій економічної стійкості, моніторингу ризиків і впровадженні систем забезпечення економічної безпеки в умовах цифрової трансформації.

Директор Департаменту

Ігор Цехановський

**УКРАЇНА
ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«ВІННИЦЬКА АКАДЕМІЯ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»**

вул. Грушевського, 13, м. Вінниця, Вінницька область, 21050
тел. (0432) 55-65-60, e-mail: bil@mail.vinnica.ua, web: <https://academia.vinnica.ua/>
Код СДРПОУ 02139682

31.10.2025 № 01/21-449

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
СТОРЧАКА СВЯТОСЛАВА ГРИГОРОВИЧА
на тему: «Детермінанти економічної безпеки України в умовах
інституціональних змін», поданої на здобуття
наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю
С1 – Економіка та міжнародні економічні відносини (051 «Економіка»)

Дисертаційна робота Сторчака С.Г. вирішує наукову проблему забезпечення економічної безпеки України в умовах інституціональних, глобалізаційних змін та воєнного стану.

Дисертантом встановлено, що механізм забезпечення економічної безпеки визначається сукупністю елементів, встановлених законодавчими актами та економічними факторами, що дозволяє визначити загрози та об'єкти, які їм піддаються, а також сформувати систему засобів і способів захисту від цих загроз, а забезпечення економічної безпеки в інформаційній сфері є ще більшою суспільно-соціальною, правовою, економічною та науковою проблемою, яка може бути вирішена засобами ефективної державної політики. Встановлено, що досягнення економічної безпеки держави передбачає наявність ефективного інституційного механізму забезпечення економічної безпеки. Інституційний механізм забезпечення економічної безпеки включає законодавчу основу економічної безпеки та інституційні структури, які її забезпечують. Доведено, що інформаційна (цифрова) економіка породжує нові загрози для економічної безпеки держави, корпорацій і окремої особи та висуває нові вимоги до способів її забезпечення, зокрема до інституційного механізму. Запропонована розробником система заходів щодо вдосконалення інституційного механізму та формування нової архітектури економічної безпеки в умовах цифрової економіки може бути реалізована у розробленій моделі цифрової адаптивної системи підтримки прийняття рішень щодо забезпечення економічної безпеки.

Висновки і пропозиції, надані в дисертаційній роботі, були використані в освітньому процесі КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти».

Проректор з науково-педагогічної
роботи та моніторингу якості освіти,
доктор наук з державного
управління, доцент

О.О. БЛИК

**БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
ТЕРИТОРІАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ БЕБ У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ**

вул. Привокзальна, 36, м. Вінниця, 21001,
тел. (0432) 550242, e-mail: vinnytsia@esbu.gov.ua.,
Код ЄДРПОУ 45303399

від 18.12.2025 № 23.1/09/15-60/2902-25 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
СТОРЧАКА СВЯТОСЛАВА ГРИГОРОВИЧА
на тему: «Детермінанти економічної безпеки України в умовах
інституціональних змін», поданої на здобуття
наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю
С1 – Економіка та міжнародні економічні відносини (051 «Економіка»)

У дисертаційній роботі Сторчака С. Г. «Детермінанти економічної безпеки України в умовах інституціональних змін» поглиблено теоретико-методологічні засади та удосконалено методичні підходи до оцінювання економічної безпеки, ідентифікації внутрішніх і зовнішніх загроз, формування інституційного механізму забезпечення економічної безпеки в умовах війни, глобалізації та цифрової трансформації. Отримані результати були частково впроваджені в аналітичну, експертну та прогностичну діяльність Бюро економічної безпеки України у 2024–2025 рр.

Розроблені у дисертації методичні підходи до оцінювання економічної безпеки на основі нечіткої логіки та когнітивного моделювання були використані як методологічна база при удосконаленні внутрішніх процедур ризик-орієнтованого аналізу, зокрема при побудові сценарних оцінок, карт ризиків та прогнозів можливого погіршення економічної стійкості до 2030 року. Положення щодо ролі інформаційної економіки, цифрових загроз та інформаційної безпеки враховано під час підготовки експертних висновків БЕБ з питань кіберзагроз, витоку даних, інформаційної нерівності та їх впливу на економічну безпеку держави та бізнесу.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження Сторчака С. Г. сприяло підвищенню якості аналітичних матеріалів Бюро економічної безпеки України, посиленню науково-методичного підґрунтя для прийняття управлінських рішень, спрямованих на виявлення, попередження та нейтралізацію загроз економічній безпеці держави в умовах інституційних змін та цифровізації.

Т. в. о. керівника

Олег ОЛІЙНИК

Донецький національний
університет імені Василя Стуса

АКТ

« 15 » 04 2026 № 32-26/12.0-24

м. Вінниця

**Про впровадження результатів
дисертаційного дослідження
у навчальний процес
ДонНУ імені Василя Стуса**

Складено комісією:

Голова: Олена АРТЕМЕНКОВА, завідувач навчальної лабораторії
«Бізнес-клініка»;
Члени комісії: Світлана КНИШ, завідувач навчального відділу;
Ганна ПЕТРЕНКО, завідувач відділу аспірантури та
докторантури «Докторська школа»

Комісія у період з 02.03.2026 р. по 06.03.2026 р. розглянула матеріали впровадження результатів дисертаційної роботи Сторчака Святослава Григоровича «Детермінанти економічної безпеки України в умовах інституціональних змін» (спеціальність 051 «Економіка») у навчальний процес кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження було впроваджено в освітній процес шляхом використання викладачами кафедр основних положень дисертації, щодо застосування економіко-математичних методів моделювання та прогнозування соціально-економічних процесів, у тому числі з використанням якісних і кількісних показників), що сприяє поглибленню теоретичних знань здобувачів, розвитку їх аналітичного мислення та формуванню практичних навичок оцінювання та забезпечення економічної безпеки в умовах інституціональних змін, під час викладання наступних освітніх компонентів:

1. «Національна економіка» (ОС «Бакалавр», 2 курс, 2 години лекцій);
2. «Економіка та організація інноваційної діяльності» (ОС «Бакалавр», 4 курс, 2 години лекцій).

Позитивний вплив упровадження результатів дисертаційного дослідження Сторчака С.Г. «Детермінанти економічної безпеки України в умовах інституціональних змін» обговорено на засіданні кафедри підприємництва,

корпоративної та просторової економіки (протокол № 14 від 06 березня 2026 р.) економічного факультету.

Складений в 2-х примірниках:

1-й прим. Науково-дослідна частина

2-й прим. Економічний факультет

Голова

Олена АРТЕМЕНКОВА

Члени комісії

Світлана КНИШ

Ганна ПЕТРЕНКО

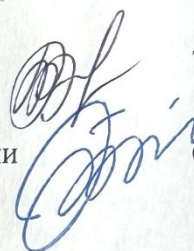
З актом ознайомлені:

Декан економічного факультету

Тетяна ОРХОВА

Завідувач кафедри підприємництва,
корпоративної та просторової економіки

Олександр ТРЕГУБОВ